

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

TOMUS XXI - 2018
VOL. 2

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

Vedecký časopis pre historické vedy

21/2018

Vol. 2

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

Vedecký časopis pre historické vedy

Vychádza 2x ročne

Vydáva: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

EV 5543/17

Sídlo vydavateľa: Národná 12, 974 01 Banská Bystrica

IČO vydavateľa: IČO 30 232 295

Dátum vydania: december 2018

© Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

ISSN 1336-9148 (tlačená verzia)

ISSN 2453-7845 (elektronická verzia)

Časopis je registrovaný v medzinárodných databázach:

European Reference Index for the Humanities (ERIH PLUS),

Central and Eastern European Online Library (CEEOL)

a Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)

Redakcia:

Imrich Nagy (šéfredaktor)

Pavol Maliniak (výkonný redaktor)

Peter Mičko

Michal Šmigel'

Oto Tomeček

Redakčná rada:

Rastislav Kožiak (predseda)

Július Alberty

Dániel Bagi (Pécs)

Éva Gyulai (Miskolc)

Michaela Hrubá (Ústí nad Labem)

László Kiss (Eger)

Jiří Knapík (Opava)

Vjačeslav Ivanovič Meňkovskij (Minsk)

Vincent Múcska (Bratislava)

Martin Pekár (Košice)

Petr Popelka (Ostrava)

Jan Randák (Praha)

Jerzy Sperka (Katowice)

Ján Steinhübel (Bratislava)

Dušan Škvarna

Vladimír Varinský

Recenzenti:

PhDr. Anton Hruboš, PhD., Mgr. Patrik Kunec, PhD., Mgr. Jozef Meliš, PhD.,

PhDr. Miroslav Sabol, PhD., PhDr. Ján Žilák, CSc.

OBSAH

Články

GLOCKO, F.: František Rosenberger a Viliam Emler (Život a dielo
banskobystrického zlatníka a jeho najlepšieho žiaka)4

DRUGA, O.: Reakcie slovenskej vojvodinskej publicistiky na rastúce
ohrozenie ČSR v roku 1938..... 39

VOLENTIER, L.: Hospodárska a sociálna situácia Kremnickej
mincovne od druhej polovice roku 1938 do konca roku 1945 70

Rozhľady

CHLEPKO, P.: Počiatky krupinského práva 105

BENEŠ, M.: William Cecil a jemu prisuzované politické role
v britských prameňoch raného novoveku 128

Recenzie a anotácie

GLOCKO, F.: *Samuel Libay – život a dielo banskobystrického zlatníka.*
Banská Bystrica : Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici, 2018.
(M. Besedič) 151

František Rosenberger a Viliam Emler **(Život a dielo banskobystrického zlatníka a jeho najlepšieho žiaka)**

FILIP GLOCKO

Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici

Francis Rosenberger and William Emler (Life and work of goldsmith of Banská Bystrica and his apprentice)

Abstract: In the 19th century, there were 15 goldsmiths' masters working in the guild of Banská Bystrica. Beside the greatest and most famous goldsmith Samuel Libay (1782 – 1866), there were also goldsmiths who had tried to save the glory and shine of this craft. Francis Rosenberger (1799 – 1882), a goldsmith master from Pest had belonged to them. He had trained numerous young goldsmiths with his son and goldsmith master Anton Rosenberger among these apprentices. Francis Rosenberger was several times at the forefront of the goldsmith's guild in the position of a superior. One of his most famous pupils was William Emler (1839 – 1897), who had made an extraordinary contribution to preserve a part of the goldsmith's workshop of the masters Francis Rosenberger and Samuel Libay.

Keywords: Banská Bystrica, goldsmithy, guild master, Francis Rosenberger, William Emler, guild coffer, seal

Na začiatku 19. storočia nastupuje v spoločnosti nový konzument umenia – mladé meštianstvo. Podľa svojich potrieb a finančných možností si objednáva väčšinou úžitkové predmety dennej potreby, boli to najmä doplnky stolového riadu a príbory. Keďže išlo väčšinou o drobné či bežné nákupy, objednávateľ i odberateľ ostávali zväčša anonymní. V 19. storočí odpadá i niekdajší bohatý odoberateľ zlatníckych výrobkov – cirkev, veľkolepé dary prestali dávať aj bohatí meceni. Zostatky gotických liturgických artefaktov v klenotniciach kostolov doplnili v období protireformácie honosné súpravy, často viedenských sakrálnych nádob. Zo zlatníka sa stal v priebehu 19. storočia obchodník, ktorý predával zlatnícky tovar väčšinou už strojovo vyrobený vo veľkých dielňach, alebo importovaný z Viedne. Zlatník realizuje už len menšie, nenáročné objednávky, alebo sa venuje opravám starších umeleckých produktov.¹

¹ TORANOVÁ, Eva: *Zlatníctvo na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1983, s. 27.

Do zrušenia banskobystrického cechu zlatníkov 22. februára 1872 zákonným článkom VIII. (tzv. priemyselný zákon) pracovalo v Banskej Bystrici v 19. storočí pätnásť zlatníckych majstrov:²

• Samuel Libay	spomína sa v rokoch 1807 – 1860,
• Juraj Sodomka	spomína sa v rokoch 1814 – 1849,
• Daniel Keller	spomína sa v rokoch 1812 – 1835,
• František Rosenberger	spomína sa v rokoch 1823 – 1879, ³
• Juraj Petrovics	spomína sa v roku 1826,
• Karol Miškovský	spomína sa v rokoch 1852 – 1870, ⁴
• Jozef Mikoviny	spomína sa v rokoch 1830 – 1833,
• Alojz Herritz	spomína sa v rokoch 1834 – 1845, ⁵
• Pavol Kupec	spomína sa v rokoch 1843 – 1845,
• Samuel Keller	spomína sa v rokoch 1858 – 1872,
• Anton Rosenberger	spomína sa v rokoch 1863 – 1864,
• František Francisci	spomína sa v rokoch 1869 – 1872, ⁶
• Ján Francisci	spomína sa v roku 1869,
• Viliam Emler	spomína sa v rokoch 1871 – 1872, ⁷
• Jozef Szentpétery	čestný člen cechu od 12. januára 1845. ⁸

V zlatníckom remesle Libayovej dielne v druhej polovici 19. storočia kontinuálne pokračovali zlatnícky majster *František Rosenberger* a jeho žiak *Viliam Emler*, ktorý sa mimoriadnym spôsobom zaslúžil aj o zachovanie časti zlatníckej dielne majstrov Františka Rosenbergera a

² Poznámka autora: Na príprave článku mi pomohli a ďakujem: PhDr. *Igor Graus*, PhD., riaditeľ Štátneho archívu v Banskej Bystrici za sprístupnenie archívneho materiálu, PhDr. *Juraj Turcsány*, riaditeľ Štátneho archívu v Bratislave, pracovisko Archív Modra za preklady z nemeckého jazyka historických prameňov a rodina Rothe.

³ GLOCKO, Filip: Cukorníčka z bieleho striebra (Dielo zlatníka Františka Rosenbergera v zbierkach Stredoslovenského múzea). In: *Bystrický Permon*. roč. XIV, č. 2, jún 2016, s. 6.

⁴ GLOCKO, Filip: Strieborné príborové solitéry (Život a dielo zlatníka Karola Miškovského v zbierkach Stredoslovenského múzea). In: *Bystrický Permon*. roč. XVI, č. 2, jún 2018, s. 3.

⁵ GLOCKO, Filip: Krstný medailón zo striebra (Život a dielo zlatníka Alojza Herritza v zbierkach Stredoslovenského múzea). In: *Bystrický Permon*. roč. XIV, č. 3, október 2016, s. 6.

⁶ GLOCKO, Filip: Kolekcia filigránskych gombíkov (Život a dielo zlatníka Franciscusa Francisciho v zbierkach Stredoslovenského múzea). In: *Bystrický Permon*. roč. XV, č. 4, december 2017, s. 5.

⁷ GLOCKO, Filip: Zlatnícky stôl, nákovy, polica a stojan na zlatnícke nákovy (Život a dielo zlatníka Vilmosa Emlera v zbierkach Stredoslovenského múzea). In: *Bystrický Permon*. roč. XVI, č. 3, september 2018, s. 5.

⁸ Poznámka autora: Nebol aktívnym členom cechu zlatníkov v Banskej Bystrici.

Samuela Libaya.⁹ A práve táto zlatnícka dielňa a jej vybavenie je akýmsi spojovníkom medzi tromi významnými zlatníkmi mesta Banská Bystrica: Samuelom Libayom, Františkom Rosenbergerom a Viliamom Emlerom.

FRANTIŠEK ROSENBERGER (1799 – 1882)

Z Pešti (maď. *Pest*)¹⁰ pochádzajúci František Rosenberger (tiež *Franciscius, Franz, Ferenc*) zdedil talent a zlatnícke zručnosti po významnom zlatníkovi *Laurentiusovi Rosenauerovi*, ktorý bol pravdepodobne jeho otcom¹¹ a zlatníckemu remeslu sa vyučil u majstra Ondreja (tiež *Andrása*) Kolbányiho,¹² kde pôsobil štyri roky (8. december 1796 – 29. jún 1800). Je preto prirodzené, že František Rosenberger strávil študentské roky u svojho otca – zlatníka.

Do Banskej Bystrice prišiel začiatkom 20. rokov 19. storočia.¹³ Tu sa oženil, za manželku si vzal Teréziu Schebianovú. Do manželstva sa im 11. júna 1838 narodil prvý syn *Anton Alojz*, budúci zlatník. O osem rokov neskôr sa narodili dvojčatá *František* a *Jozef*, ktoré však vo veku troch mesiacov jeden po druhom zomreli 6. a 8. januára 1846 na vtedy nevyliciteľnú chorobu žalúdka. V roku 1864 stihlo rodinu ďalšie nešťastie, kedy vo veku 26 rokov zomrel prvorodený syn *Anton*, v tom čase už zlatnícky majster.

Františka Rosenbergera považujeme za jedného z posledných zlatníkov, ktorý svoje majstrovstvo dokazoval nielen prácou, ale aj výučbou nastupujúcej zlatníckej generácie. Svoj veľký vzor mal vo

⁹ GLOCKO, Filip: *Samuel Libay – život a dielo banskobystrického zlatníka*. Banská Bystrica : Stredoslovenské múzeum, 2018, s. 218.

¹⁰ Pešť bolo mesto v Uhorsku na ľavom brehu Dunaja, ktoré bolo v roku 1873 zlúčené s Budínom a Starým Budínom (tieto sídla sa nachádzajú na západnom pravom brehu Dunaja), čím vznikla uhorská metropola Budapešť. V slovenčine sa niekedy používa aj ako ľudové označenie pre celú Budapešť.

¹¹ MIHALIK, Sándor: Besztercebányai ötvösök a XV. – XIX. században. In: *Múzeumi és könyvtári értesítő*. XII évf., 1918, s. 138.

¹² GLOCKO, Filip: Strieborná reliéfná spona (Život a dielo zlatníka Andreasa Kolbányiho v zbierkach Stredoslovenského múzea). In: *Bystrický Permon*. roč. XV, č. 3, september 2017, s. 7.

¹³ Poznámka autora: Najneskôr v roku 1822, keďže mladý zlatník, ktorý sa chcel usadiť v meste, musel absolvovať tzv. „majstrovský rok“ v lokalite, kde chcel natrvalo pracovať. František Rosenberger prišiel do Banskej Bystrici pravdepodobne ako vandrojúci zlatnícky tovariš.

výnimočnej zlatníckej osobnosti Samuelovi Libayovi¹⁴ a podľa neho sa snažil aj pracovať. Ako zlatník pôsobil František Rosenberger v meste Banská Bystrica v rokoch 1823 – 1879, teda viac ako polstoročie. Svoje profesionálne zlatnícke kvality rozvíjal na rôznych úrovniach a zanechal trvalú stopu v umeleckom remesle, ktoré postupne atrofovalo a „prijímalo“ podmienky, ktoré diktoval spoločenský, ale najmä ekonomický vývoj. Po príchode do mesta požiadal ako zlatnícky tovariš 11. januára 1823 dvakrát o zasadanie cechu. Do cechovej pokladnice zaplatil 4 zlaté¹⁵ a 19. februára zaplatil za prednesenie prosby 2 zlaté.¹⁶ Obidve platby súviseli s jeho prijatím do zlatníckeho cechu za majstra. František Rosenberger sa napokon stal ako 24-ročný právoplatným členom – majstrom cechu. V tom čase pôsobili v zlatníckom cechu majstri: Ondrej Kolbany, Samuel Libay a Juraj Sodomka.¹⁷ Deň, kedy František Rosenberger predniesol svoju prosbu, bol pre neho významným aj z iného dôvodu: predstavil vtedy svoje majstrovské dielo, ktorým bola *Cukorníčka v tvare listu vo vnútri pozlátená*. Za prítomnosti cechového komisára Jozefa Glabitsa členovia zlatníckeho cechu dielo nielenže uznali za bezchybné, ale ocenili aj jeho vysokú remeselnú úroveň. Do cechovej pokladnice *Capital Geld* zaplatil 25 forintov a prisľúbil, že bude podľa možností prispievať do majetku cechu a zároveň dodržiavať cechové regule. O rok neskôr (22. apríla 1824) sa stal František Rosenberger mešťanom mesta Banská Bystrica.

Mladý zlatnícky majster býval v prenajatom byte v dome na Dolnej ulici č. 1, ktorý vlastnil krčmár Adam Sagan.¹⁸ Okrem vlastnej zlatníckej tvorby sa začal venovať aj výučbe zlatníckeho dorastu. Jeho ekonomická situácia bola pravdepodobne natoľko dobrá, že si v roku 1833 ako 34-ročný kúpil od Anny Kolbovej do osobného vlastníctva

¹⁴ Poznámka autora: V roku 2018 vyšla rozsiahla monografia o živote a diele Samuela Libaya: GLOCKO, Filip: *Samuel Libay – život a dielo banskobystrického zlatníka*. Banská Bystrica : Stredoslovenské múzeum, 2018, ISBN 978-80969866-7-5.

¹⁵ Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/5, *Účtovná kniha z r. 1817 – 1875*, inv. č. E – 116. s. 21.

¹⁶ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/5, *Účtovná kniha z r. 1817 – 1875*, inv. č. E – 116. s. 21.

¹⁷ GLOCKO, Filip: Strieborná paténa (Život a dielo zlatníka Juraja Sodomku v zbierkach Stredoslovenského múzea). In: *Bystrický Permon*. roč. XIV, č. 4, november 2016, s. 5.

¹⁸ BALÁŽ, Ján: *Domy starej Banskej Bystrice II*. Banská Bystrica : DALI-BB s. r. o., 2015, s. 17.

dom č. 31 na dnešnej Dolnej ulici, ktorý potom vlastnil viac ako tridsať rokov.¹⁹

František Rosenberger zomrel ako vdovec 4. februára 1882 na mŕtvicu ako 83-ročný. Pohreb sa konal v Banskej Bystrici 7. februára.

Okrem umeleckého remesla, ktoré vykonával, sa systematicky venoval aj budúcim zlatníkom, ktorí boli u neho v učení. Prvého učňa prijal Rosenberger, keď mal 25 rokov. Z dostupných archívnych materiálov²⁰ a prameňov vieme, že k jeho učňom patrili:

- *Ján Hlaváč* sa spomína ako prvý učeň Františka Rosenbergera. Stal sa ním na päť rokov na zasadnutí cechu 9. januára 1825. Z učenia bol prepustený cechom 11. januára 1829.
- *Mikuláš Malagreda* sa stal učňom o rok neskôr (1826) po prisľube polepšenia sa. O dva roky bol z učenia prepustený.
- *Ján (Nepomuk) Böhm* sa stal učňom 5. mája 1830, o dva roky 16. septembra ho cech z učenia prepustil.
- *Samuel Bíreš* a *Ferdinand Tausch* z Prahy boli prijatí 13. októbra 1833. Tausch učenie ukončil 12. februára 1837, o dva roky neskôr bol 13. januára 1839 prepustený cechom aj Samuel Bíreš.
- *Emanuel Šafárik* bol prijatý za učňa 13. januára 1839. O štyri roky neskôr – 25. júna 1843 sa stal tovarišom.
- *Matej Alleram* bol ďalším Rosenbergerovým učňom, ktorého prijal do učenia 11. januára 1845 a o rok neskôr prepustil.
- *Ondřej Hinka* sa stal učňom 4. januára 1846.
- *Anton Rosenberger – syn* sa stal otcovým učňom neoficiálne už ako 13-ročný 1. októbra 1851. Na základe žiadosti predstaveného cechu – Františka Rosenbergera – bol 12. júna 1856 oficiálne prijatý za učňa.
- *Jozef Halama* sa stal 24. mája 1852 učňom a 22. septembra 1855 po absolvovaní učňovskej doby a zaplatení zákonného poplatku prepustený z učenia ako tovariš.

¹⁹ BALÁŽ, J.: *Domy starej*, s. 127, 128.

²⁰ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115 a Štátny archív v Banskej Bystrici, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/5, *Účtovná kniha z r. 1817 – 1875*, inv. č. E – 116.

- *Viliam Emler* sa stal Rosenbergerovým učňom 7. februára 1858. Dňa 30. apríla 1860 bol učeň Emler po predložení všetkých svedectiev z učenia prepustený.
- *Jozef Francisci* z Turčianskeho Hája nastúpil 15. marca 1863 do učenia. Dňa 16. decembra 1866 bol z učenia prepustený.
- *Ludovít Palkovič* sa stal 17. decembra 1865 učňom.
- *Karol Rosenberger* bol prijatý k Františkovi Rosenbergerovi za učňa 25. augusta 1861.²¹

K niektorým učňom sa v dokumentoch zachovali iba údaje o ich prepustení z učenia, chýba údaj ich prijatia do učenia.

- *Jozef Alleram* bol prepustený 29. júla 1849.
- *Július Schlosser* zo Starých Hôr bol z učenia prepustený 29. júla 1849.
- *Pavol Kobzany* bol prepustený z učenia 19. októbra 1850.
- *Adolf Reisz* bol 26. marca 1870 z učenia prepustený.
- *Ján Bradáč* bol 8. septembra 1872 z učenia prepustený.
- *Ján Francisci* bol 18. augusta 1869 prepustený z učenia.

Dielo Františka Rosenbergera nie je kvantitou rozsiahle, v kvalite však reprezentuje špičkové umenie zlatníckych majstrov. Prvým významným dielom z Rosenbergerovej zlatníckej dielne sú *Filigránové klieštiky na cukor* (1827). Ako 36-ročný spolupracuje na významnom zlatníckom diele. Je ním *Glabitsov pokál* (1835). Návrh pochádza z autorskej dielne Samuela Libaya a dielo dokončil v spolupráci s tromi banskobystrickými zlatníkmi: Františkom Rosenbergerom, Jurajom Sodomkom a Alojzom Herritzom. Pozlátený pokál zo striebra darovali mešťania Banskej Bystrice richtárovi Jozefovi Glabitsovi v roku 1835 pri príležitosti jeho tretieho zvolenia za richtára nepretržite od roku 1823. Pokál predstavuje unikátnu zlatnícku prácu tepaného, liateho a rytého pozláteného striebra.²² Na profilovanej kruhovej nohe, nádobe a vrchnáku sa nachádza plastická godrona,

²¹ Pravdepodobne ide o synovca Františka Rosenbergera, známe je zatiaľ iba miesto narodenia – Pešť.

²² GLOCKO, Filip: Pokál Jozefa Glabitsa (Dielo zlatníka Samuela Libaya v zbierkach Stredoslovenského múzea). In: *Bystrický Permon*. roč. XIV, č. 1, marec 2016, s. 3.

pripomínajúca vajcovec²³ a akantové listy.²⁴ Akant sa svojimi tvarmi prispôsobuje vládnucemu umeleckému slohu, zvyčajne má podobu voľných listov, rozvilín alebo ružíc, doplnených tyrkysmi. Podobne ako vrchnák je skonštruovaný aj samotný pohár, ktorého vnútro sa dá od plášťa oddeliť. Vo vnútornej časti sa z jeho vonkajšej strany nachádza v nemeckom jazyku vyrytý odkaz Samuelom Libayom:

Entworfen und zusammengestellt wie auch nach angabe das Bouquet D. L. Hauke bey Samuel Libay. / „Podľa návrhu kytice D. L. Hauke navrhol a zostavil Samuel Libay.“

Die punzen arbeit des corpus und dekets von ihn selbst gearbeitet durch Georg Szodomka. / „Puncovaciú prácu korpusu a vrchnáka spracoval Juraj Sodomka.“

Vergoledd durch Franz Rosenberger / „Pozlátené Františkom Rosenbergerom“ Die hamer arbeit durch – Alois Hritz – den fusz verschnitten worden / „Tepanie – Alojz Hritz – podstavec bol odrezaný“

Zum 28ten janer 1835 den 18ten märz 1835 / „V termíne 28 január – 18 marec 1835“²⁵

Z dielne majstra Františka Rosenbergera pochádzajú úžitkové predmety, napr. cukorníčka z bieleho striebra (1840), strieborná polievková lyžica (1857) a strieborná lyžica (1861).

Aktívny život Františka Rosenbergera v zlatníckom cechu bol spojený aj s funkciami, ktoré sú dokumentované v hierarchii jeho postavenia v jednotlivých rokoch. Ide o nasledujúce udalosti:

- 1840 Juraj Sodomka vrchný predstavený; František Rosenberger druhý predstavený; Alojz Herritz a učtovateľ Samuel Libay.²⁶
- 1841 Samuel Libay hlavný predstavený; druhý predstavený František Rosenberger; Juraj Sodomka a Alojz Herritz.²⁷

²³ Poznámka autora: *Godron* (fr. *goderon*, angl. *gadrooning*) je okrasný motív vo forme vydutej lišty alebo reliéfnej drážky vajcovitého tvaru, ktorý sa používal na ozdobenie brucha vázy alebo konvexných povrchov. *Godron* sú aj duté okraje strieborného riadu, pomenovanie pre tvar golierov v renesancii a označenie pre tvarovú výzdobu v architektúre. *Godrony* majú pôvod na rímskych sarkofágoch a starožitnostiach a boli najčastejšie používané v talianskej renesancii a klasických fázach dizajnu v 18. a začiatkom 19. storočia.

²⁴ Poznámka autora: Konkrétne ide o paznechtík ostnitéy (*Acantus spinosa*), rastlinu z oblasti Stredozemného mora a trópov.

²⁵ GLOCKO, F.: *Samuel Libay*, s. 114.

²⁶ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/5, *Účtovná kniha z r. 1817 – 1875*, inv. č. E – 116. s. 56.

²⁷ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/5, *Účtovná kniha z r. 1817 – 1875*, inv. č. E – 116. s. 57.

- 1842 Samuel Libay hlavný predstavený; druhý predstavený František Rosenberger; Juraj Sodomka a Alojz Herritz.²⁸
- 1843 Samuel Libay hlavný predstavený; druhý predstavený František Rosenberger; Juraj Sodomka, Alojz Herritz a novoprijatý Pavol Kupec.
- 1845 Samuel Libay, František Rosenberger, Juraj Sodomka, Alojz Herritz a Pavol Kupec.

Počas pôsobenia Františka Rosenbergera na poste „dolného“ predstaveného prijal cech 12. januára za čestného člena významného zlatníckeho majstra *Jozefa Szentpéteryho* (1781 – 1862), ktorého dobové referencie označili za zlatníka s výbornými technickými znalosťami, starostlivo vypracovanou zlatníckou štruktúrou, bohatou fantáziou a výrazným vplyvom na domácu tvorbu.

V texte prijímacej listiny z 12. januára sa uvádza:

Uznanie umeleckých zásluh

Na pripomenutie toho dňa, na dôkaz pocitu a uznania umenia, malý kruh meštianskych zlatníkov a striebrotepcov slobodného kráľovského dolnouhorského banského mesta Banská Bystrica osvedčuje, že celý tento cech sa jednomyselne rozhodol uctiť si pána Jozefa Szentpéteryho, mešťana a striebrotepca z Pešti, ktorý v mesiaci august minulého roka navštívil banské mestá, ako prvého umeleckého tepca týchto čias a ponúknuť mu zapísanie jeho mena do nášho cechového protokolu. [...] Potom, čo pán Jozef Szentpétery s týmto dôkazom uznania s poďakovaním súhlasil, bol – podobne ako v roku 1837 do viedenského cechu zlatníkov, striebrotepcov a šperkárov – zapísaný do nášho protokolu ako čestný člen.

Podpisy vpravo dole:

Samuel Libay, vrchný predstavený,

František Rosenberger, „dolný“ predstavený,

Juraj Sodomka, Alojz Herritz, Pavol Kupec.²⁹

František Rosenberger bol aktívny aj v spoločenskom a kultúrnom živote mesta. V roku 1848 ho ako 49-ročného zvolili za člena mestskej

²⁸ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/5, *Účtovná kniha z r. 1817 – 1875*, inv. č. E – 116. s. 58.

²⁹ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, *Protokol 1641 – 1872*, inv. č. E – 115, s. 30.

rady.³⁰ Takmer o desať rokov neskôr sa stal v roku 1857 členom Pánskeho meštianskeho zábavného spolku. Medzi 153 členmi boli dôstojníci kráľovských kasární v Radvanskej ulici, viacerí mešťania aj známí zlatníci Samuel Libay a Alojz Herritz.³¹

V roku 1858 sa stal František Rosenberger majstrom zlatníckeho cechu v Banskej Bystrici. O dva roky neskôr bol účastníkom pre neho vzácnnej chvíle, keď do cechu banskobystričských zlatníkov prijali 15. marca 1860 jeho syna Antona.

V zápise sa píše: *Pri otvorenej (cechovej) truhlici, pri zhromaždení cechu a po prezentovaní brošne (Brosche) a jedného páru náušnic (ein Paar Ohrgehänge) ako majstrovského kusu (Meister Stückes) bol pán Anton Rosenberger, syn nášho spolumajstra pána Františka Rosenbergera (Franz Rosenberger) prijatý za spolumajstra nášho cechu. Zaplatil príslušný majstrovský poplatok 10 zlatých rakúskej meny.*

*V prítomnosti: A. Lany, člen magistrátu a cechový komisár, Samuel Libay, František Rosenberger, Karol Miškovský.*³²

V roku 1861 je František Rosenberger majstrom zlatníckeho cechu a o tri roky neskôr (1863) je hierarchia v cechu nasledovná: František Rosenberger je vrchný predstavený a Karol Miškovský nižší predstavený cechu zlatníkov.

Aj nasledujúce obdobie je pre Františka Rosenbergera aktívne v zlatníckom cechu.

- 1865 František Rosenberger je vrchným predstaveným cechu zlatníkov.
- 1866 František Rosenberger je vrchným predstaveným (Obervorsteher) a Karol Miškovský nižším predstaveným cechu zlatníkov (Untervorsteher).
- 1869 František Rosenberger je hlavným cechmajstrom.
- 1870 Hierarchia v zlatníckom cechu je nasledovná: František Rosenberger je vrchný predstavený, Karol Miškovský nižšie postavený predstavený cechu zlatníkov.

³⁰ BALÁŽ, J.: *Domy starej*, s. 128.

³¹ BALÁŽ, J.: *Domy starej*, s. 129.

³² ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115, s. 40.

- 1872 V čase zrušenia cechov bol František Rosenberger vrchným predstaveným, Karol Miškovský nižším predstaveným cechu zlatníkov.
- 1875 Po zrušení cechov pôsobil František Rosenberger naďalej v predstavenstve cechu.
- 1879 František Rosenberger ako člen predstavenstva napísal list, v ktorom sa obracia na Magistrát mesta o pomoc pri úschove cechovej truhlice s dokumentmi do mestského archívu.³³

Výchova zlatníckeho dorastu

Zlatníctvo v 19. storočí prechádzalo požiadavkami nového hospodárskeho a spoločenského zriadenia. Všetky pokusy udržať krok so vzrástajúcou sa priemyselnou výrobou a konsolidovať pozície zastaranej organizácie v rámci cechov, boli neúspešné. Opatrenia zavádzané v záujme ochrany vlastných cechových výsad viedli napokon k obmedzovaniu rastu cechov, a to aj z dôvodu, že sa skomplikovali podmienky na prijatie nových pracovných síl. Aby sa v cechu vyhli zbytočnej konkurencii, vychovávali starí majstri iba malý počet svojich nástupcov a aktivity mladých nadaných majstrov sa snažili utlmiť metódami, súvisiacimi napr. i s vynúteným sobášom s majstrovou dcérou.³⁴ V prípade veľkých zlatníkov, ako boli Samuel Libay aj *František Rosenberger*, sa ukázala nielen ľudskosť, ale aj snaha zachovať zlatnícke remeslo pre ďalšie generácie. Preto vychovali za svoj pracovný život úctyhodný počet budúcich zlatníkov.

V priebehu rokov 1825 – 1872 sa u Františka Rosenbergera učilo a doučovalo až dvadsať zlatníckych učňov.³⁵ Učili sa a pracovali u neho budúci zlatníci: *Ján Hlaváč, Mikuláš Malagreda, Ján Böhm, Samuel Bíreš, Ferdinand Tausch, Emanuel Šafárik, Matej Alleram, Ondrej Hinka, Jozef Alleram, Július Schlosser, Pavol Kabzany, Jozef Halama, Anton Rosenberger, Viliam Emler, Karol Rosenberger, Jozef Francisci, Ľudovít Palkovič, Ján Francisci, Adolf Reisz a Ján Bradáč.*

³³ Poznámka autora: Ide o posledný záznam, v ktorom sa František Rosenberger spomína ako zlatník.

³⁴ GLOCKO, F.: *Samuel Libay*, s. 57.

³⁵ Poznámka autora: Najznámejší banskobystriický zlatník 19. storočia Samuel Libay, počas svojej aktívnej činnosti vychoval štrnásť adeptov zlatníckeho remesla v rozpätí rokov 1812 – 1846.

➤ Ján Hlaváč (1825)³⁶

Na zasadaní cechu prijal majster František Rosenberger 9. januára 1825 do učenia na dobu 5 rokov učňa Jána Hlaváča (*tiež Johann Hlavátsch*), ktorému jeho učiteľ s ohľadom na čas, ktorý strávil v učení u pána Barányho (*tiež Herr Barány*) skráti dobu učenia, a to primerane a vyplatením istej sumy peňazí. Poplatok za zápis uhradil František Rosenberger. Na zasadaní cechu a za prítomnosti cechového komisára Karola Wekera (*tiež Carl von Weker*) bol 11. januára 1829 vyššie spomenutý učeň Ján Hlaváč prepustený z učenia. Uhradil predpísaný poplatok 7 zlatých konvenčnej meny³⁷ a „Freystück“³⁸ o váhe 4 lóty.³⁹

➤ Mikuláš Malagreda (1826)

Dňa 9. januára 1825 na zasadaní cechu prijal Samuel Libay do učenia po prisľúbení polepšenia sa, učňa Mikuláša Malagredu (*tiež Nicolaus Malagreda*) na dobu 5 rokov; nástup do učenia sa mu priznáva o jeden rok skôr. Poplatok 7 zlatých v konvertibilnej mene uhradil Samuel Libay. Vyššie spomenutý učeň Mikuláš Malagreda bol 20. augusta 1828 pri zasadaní cechu prepustený z učenia, pričom posledné dva roky sa učil u člena cechu Františka Rosenbergera. Uhradil predpísaný poplatok 7 zlatých konvertibilnej meny a dodal malú vázu ako „Freystück“.⁴⁰

➤ Ján Böhm (1830)

Na zasadaní cechu zlatníkov a striebrotepcov 3. mája 1830 požiadal Ján Böhm (*tiež Johann Böhm*) o prijatie medzi učňov. Do učenia na obdobie 4 rokov ho prijal František Rosenberger s ohľadom na svedectvo Juraja Wienera (*tiež Georg Wiener*) z Kremnice,⁴¹ u ktorého menovaný učeň strávil 8 mesiacov, takže sa mu doba učenia počíta od 30. septembra 1829. Poplatok 7 zlatých konvertibilnej meny bol zaplatený. 16. septembra 1832 cech menovaného učňa Jána Nepomuka

³⁶ Poznámka autora: Rok pri mene znamená začiatok štúdia, doučenia u majstra, alebo prepustenie z učenia.

³⁷ Poznámka autora: Platila v rokoch 1753 – 1858.

³⁸ Poznámka autora: Výrobok učňa, ktorým ukončil svoju výuku a stal sa tovarišom.

³⁹ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115, s. 188.

⁴⁰ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115, s. 187.

⁴¹ Poznámka autora: Johannes Georgius „Austriacus“ Wiener je spomínaný v Kremnici ako zlatník v rokoch 1805, 1830 – 1835.

Böhma (tiež *Joh. Nep. Böhm*) na žiadosť jeho učiteľa, ktorý sa dohodol s rodičmi učňa, že za ročné skrátenie doby učenia zaplatia 40 zlatých konvertibilnej meny, prepustil z učenia. Poplatok 7 zlatých konvertibilnej meny a „Freystück“ – jeden pár solníčiek (1. *P. Salzfüsser, Fass* = *sud*) v hodnote 5 zlatých, teda spolu 12 zlatých konvertibilnej meny, bolo uhradených. Jeho svedectvá z kresliarskej školy (*Zeichenschule*) ako aj skúšobné nákresy (*Probezeichnungen*) predložil ku spokojnosti cechu a prítomného komisára Karola Wekera. Nech ho Pán Boh požehná.⁴²

➤ Samuel Bíreš (1833)

Dňa 13. októbra 1833 sa pred cech dostavil Samuel Bíreš (tiež *Biresch*), narodený v Banskej Bystrici, s prosbou, aby ho prijali medzi učňov. Do učenia na obdobie 6 a pol roka ho zobral spolubrat František Rosenberger s podmienkou, že počas tohto obdobia ho bude šatiť s výnimkou bieleho prádla. Poplatok 7 zlatých konvertibilnej meny zaplatil František Rosenberger. Doba učenia sa mu počíta od minulého roku, teda od 29. septembra 1832. Vyššie menovaný učeň Samuel Bíreš bol 13. január 1839 cechom za prítomnosti pána komisára prepustený z učenia.⁴³ 19. septembra 1858 sa stal Samuel Bíreš majstrom bratislavského zlatníckeho cechu.⁴⁴

➤ Ferdinand Tausch (1833)

Pred vážený cech zlatníkov a striebrotopcov sa 13. októbra 1833 dostavil učeň Ferdinand Tausch, narodený v Prahe v Čechách s prosbou, aby ho prijali medzi učňov. Do učenia ho zobral spolubrat František Rosenberger s podmienkou, že doba učenia bude trvať 5 rokov, počas ktorých ho budú jeho rodičia riadne šatiť, zaplatia zápisný i prepúšťací poplatok a zložia 50 zlatých konvertibilnej meny ako kauciu za akúkoľvek neveru. Za splnenie poslednej podmienky sa zaručil komisár Karol Wecker. Zápisný poplatok 7 zlatých konvertibilnej meny bol zaplatený. Doba učenia sa počíta od 1. januára 1833. Dňa 12. februára 1837 vyššie menovaný učeň Ferdinand Tausch bol cechom na žiadosť jeho učiteľa, ktorý nemohol byť prítomný

⁴² ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115, s. 194.

⁴³ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115, s. 194.

⁴⁴ TORANOVÁ, E.: *Zlatníctvo na Slovensku*, s. 224.

z dôvodu rozlúčky so svojím synom, a za prítomnosti pána komisára prepustený z učenia. Zaplatil obvyklý poplatok 7 zlatých konvertibilnej meny a odovzdal „Freystück“ *klieštiky na cukor (Zuckerzangen)*, ktoré boli vykúpené pre jeho učiteľa za 5 zlatých konvertibilnej meny.⁴⁵

➤ Emanuel Šafárik (1839)

Emanuel Šafárik (*tiež Emanuel Schaffarik*) bol dňa 13. januára 1839 spolubratom Františkom Rosenbergerom prijatý do učenia na dobu 7 rokov, a to z dôvodu, že učeň je veľmi mladý a jeho učiteľ musí veľa prispieť aj k jeho duševnej výchove. Obvyklý poplatok 7 zlatých konvertibilnej meny bol zaplatený.⁴⁶ 25. júna 1843 bol vyššie menovaný učeň Emanuel Šafárik na žiadosť jeho učiteľa a v prítomnosti komisára prepustený z učenia. Poplatok 7 zlatých konvertibilnej meny zaplatil a odovzdal aj „Freystück“ *klieštiky na cukor (Zuckerzangen)*.⁴⁷

➤ Matej Alleram (1845)

Cech dňa 11. januára 1845 súhlasil so žiadosťou Františka Rosenbergera, aby prijal do učenia učňa Mateja Allerama (*tiež Mathias Alleram*) z Kremnice. Poplatok 7 zlatých konvertibilnej meny zaplatil. Dňa 11. januára 1846 bol vyššie menovaný učeň Matej Alleram cechom prepustený z učenia. Poplatok 7 zlatých konvertibilnej meny zaplatil a odovzdal aj „Freystück“, ktorý predstavuje „*Streck Balon*“. (nádoba na uchovanie kľbka vlny).⁴⁸

➤ Ondrej Hinka (1846)

Učeň Ondreja Hinku (*tiež Andreas Hinka*) z Rače (*Rakendorf*) pri Bratislave (*Pressburg*) prijal 4. januára 1846 do učenia František Rosenberger na dobu 5 rokov. Doba učenia začala 1. októbra 1843 a poplatok 7 zlatých konvertibilnej meny bol zaplatený.⁴⁹

⁴⁵ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115, s. 201.

⁴⁶ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115, s. 205.

⁴⁷ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115, s. 208.

⁴⁸ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115, s. 209.

⁴⁹ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115, s. 211.

➤ Jozef Aleram (1849)

Učeň Jozef Aleram (*tiež Joseph Aleram*) z Kremnice, ktorý sa 4 roky učil u svojho otca Mateja Alerama a učňovské roky dokončil u Františka Rosenbergera, bol 29. júla 1849 prepustený z učenia s podmienkou, že u svojho terajšieho učiteľa bude ešte bezplatne pracovať pol roka. Poplatok 19 zlatých konvertibilnej meny mu cech na žiadosť Františka Rosenbergera odpustil.⁵⁰

➤ Július Schlosser (1849)

Dňa 9. júla 1849 Július Schlosser zo Starých Hôr (*Altgebürg*), ktorého vyučoval z poverenia mestského magistrátu zlatník a striebrotepec Karol Miškovský⁵¹ (*tiež Carl Misskovsky*), ale keďže nebol inkorporovaný (do cechu), svoju učňovskú dobu dokončí u Františka Rosenbergera, bol prepustený z učenia za vyššie uvedených podmienok, teda pol roka bezplatne bude pracovať u F. Rosenbergera a odpustil mu platenie poplatku.⁵²

➤ Pavol Kabzany (1850)

Pavol Kabzany (*tiež Paul Kabzany, Kobrany*), narodený v Lučenci (*Losoncz*), ktorý bol u spolumajstra Samuela Kellera už 3 roky a 3 mesiace ako učeň, bol prijatý 10. februára 1850 na doplnenie učňovskej doby 4 rokov a po zaplatení poplatku 7 zlatých konvertibilnej meny, prijatý do učenia u spolumajstra od 1. decembra 1849. Dňa 19. októbra 1850 bol učeň Pavol Kabzany po absolvovaní učňovskej doby u nášho

⁵⁰ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115, s. 213.

⁵¹ Poznámka autora: Karol Miškovský (*tiež Carl Mixkovszky, Mixszky, Mixkszky, Mixkovski, Mixkovsky Misskovsky*) sa narodil v roku 1803. Pochádzal z Rožňavy. Ako zlatník sa v meste spomína v rokoch 1852 – 1870. Do učenia ho prijali na zasadnutí cechu 5. januára 1817 a u Samuela Libaya sa stal na päť rokov učňom striebrotepectva. Učeň Karol Miškovský bol 7. septembra 1820 pri zasadnutí cechu z učenia predčasne prepustený (pričom neodovzdal „Freystück“) z dôvodu, že jeho učiteľ Samuel Libay ho po jeho „uskočení“ (úteku z učenia) nechcel opätovne prijať do učenia. Keďže aj ostatní spolubratia zlatníci ho odmietli prijať do učenia (na naplnenie 5-ročnej doby), zaplatil poplatok 20 zlatých za skrátenie učňovskej doby. Karol Miškovský sa chcel stať v meste zlatníckym majstrom podľa údajov už 20. augusta 1828, ale cech ho odmietol. Preto v rokoch 1828 – 1852 pôsobil ako vidiecky zlatník v Radvani. Už ako zlato a striebrotepec žiada cech 24. mája 1852, aby ho zaradil do stavu majstra zlatníka. Cech so žiadosťou súhlasil, keďže menovaný ako koncesionálny zlato a striebrotepec už odrobil osem rokov. Zaplatil polovičnú taxu a bol menovaný majstrom banskobystrického cechu. Karol Miškovský sa stal 13. júna 1844 aj mešťanom mesta Banská Bystrica. V roku 1867 už ako vicecechmajster zlatníckeho cechu býval na Dolnej ulici číslo 18. V rokoch 1861, 1862, 1866, 1869 a 1870 pôsobil na pozícii druhého cechmajstra (vicecechmajstra). Karol Miškovský zomrel 17. februára 1871 v Banskej Bystrici na týfus ako 68 ročný. Pohreb sa konal v Banskej Bystrici o dva dni neskôr 19. februára 1871.

⁵² ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115, s. 213.

spolumajstra Františka Rosenbergera a zaplacení obvyklého poplatku prepustený z učenia ako tovariš. Poplatok 7 zlatých konvertibilnej meny + 12 zlatých a 30 grajciarov konvertibilnej meny, spolu 19 zlatých a 30 grajciarov konvertibilnej meny.⁵³

➤ Jozef Halama (1852)

Dňa 24. mája 1852 bol učeň Jozef Halama (*tiež Joseph Halama*), ktorý sa učil u nášho spolumajstra Františka Rosenbergera už 1/2 roka a po preukázaní sa potrebnými svedectvami a zaplacení zákonného poplatku 1 zlatý a 30 grajciarov konvertibilnej meny, bol prijatý do učenia na obdobie 4 rokov. 22. septembra 1855 bol vyššie uvedený Jozef Halama po absolvovaní učňovskej doby a zaplacení zákonného poplatku prepustený z učenia ako tovariš. Súčasne mu bolo vydané príslušné svedectvo.⁵⁴

➤ Anton Rosenberger (1856)

Na základe žiadosti predstaveného cechu Františka Rosenbergera bol jeho syn Anton dňa 12. júna 1856, ktorý bol u neho v učení už od 1. októbra 1851, prijatý za učňa. Súčasne bol vyššie menovaný učeň Anton Rosenberger po ukončení učňovskej doby, ktorú absolvoval k spokojnosti svojho otca a po predložení viacerých „Freistückov“ pozostávajúcich z kresieb (*Zeichnungen*), gravírovaní (*Grawirungen*) a „Posisängen“ (?) prepustený z učenia ako tovariš. Súčasne uhradil obvyklé poplatky, a to 1 zlatý za prijatie, 2 zlaté za prepustenie a 5 zlatých za „Freistück“, spolu 8 zlatých konvertibilnej meny.⁵⁵ Anton Rosenberger sa stal 15. marca 1863 majstrom v Banskej Bystrici.

➤ Viliam Emler (1858)

Dňa 7. februára 1858 bol učeň Viliam Emler (*tiež Willhelm Emler*) po predložení svedectva Jakuba Trauera (*tiež Jacob Trauer*)⁵⁶ z 15. apríla

⁵³ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115, s. 215.

⁵⁴ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115, s. 215.

⁵⁵ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115, s. 216.

⁵⁶ Poznámka autora: Jakub Trauer (*tiež Jacobus, Jacob*) neskorší banskoštiavnický zlatník. Jakub Trauer sa narodil v roku 1810. Pochádzal z Pukanca. Za učňa bol prijatý ako 16-ročný v roku 1826 v Banskej Štiavnici u zlatníckeho majstra Mikuláša Wienera, ale po dvoch rokoch učenia, pravdepodobne po smrti majstra bol nútený odísť do Banskej Bystrice. Na zasadnutí banskobystričského zlatníckeho cechu požiadal 20. augusta 1828 Jakub Trauer o prijatie za učňa. Na

1857 o jeho prepustení z učenia prijatý zlatníkom a striebrotepcom (*Gold- und Silberarbeiter*) Františkom Rosenbergerom na doplnenie učňovskej doby prijatý za učňa s nasledovnými podmienkami: Viliam Emler sľubuje poslušnosť a vernosť, ďalej sľubuje, že matka ho bude riadne šatiť. František Rosenberger sa zaväzuje, že ak menovaný splní svoje sľuby, tak mu uzná 4 roky strávené u pána Trauera a podľa miery svojej spokojnosti s ním ho prepustí z učenia po 1/4 alebo 1/2 roku. Poplatok 1 zlatý a 30 grajciarov bol zaplatený. Dňa 30. apríla 1860 bol vyššie uvedený učeň Viliam Emler po predložení všetkých svedectiev prepustený z učenia. Zaplatil poplatok 1 zlatý a 30 grajciarov konvertibilnej meny alebo 1 zlatý a 57 a pol grajciara rakúskej meny.⁵⁷

➤ Karol Rosenberger (1861)

Dňa 25. augusta 1861 bol do učenia riadne prijatý učeň Karol Rosenberger (*tiež Carl Rosenberger*), narodený v Pešti, na 4 roky u Františka Rosenbergera.⁵⁸ Zaplatil obvyklý poplatok 1 zlatý a 60 grajciarov.⁵⁹

➤ Jozef Francisci (1863)

Učeň Jozef Francisci (*tiež Joseph Francisci*) z Turčianskeho Hája (*Thurocz Haj*) bol 15. marca 1863 riadne prijatý do učenia na dobu 3 roky u spolumajstra Františka Rosenbergera. Zaplatil poplatok 1 zlatý a 60 grajciarov rakúskej meny. Dňa 16. decembra 1866 bol učeň Jozef Francisci z Turčianskeho Hája na žiadosť svojho učiteľa Františka Rosenbergera a po predložení svedectva prepustený z učenia. Uhradil poplatok 1 zlatý a 60 grajciarov rakúskej meny, a keďže mu chýbali 2 mesiace do ukončenia učňovskej doby, zaplatil na všeobecnú (obecnú) nemocnicu 2 zlaté rakúskej meny, spolu 3 zlaté a 60 grajciarov rakúskej meny.⁶⁰

zostávajúce tri roky ho prijal za učňa Samuel Libay. Zápisný poplatok sa zaviazal doplatiť. Cech 17. júla 1831 učňa Jakuba Trauera po uplynutí troch rokov a po potvrdení jeho učiteľa z učenia prepustil. Jakub Trauer sa stal majstrom okolo roku 1840 v Banskej Štiavnici ako 30-ročný, kde sa ako zlatník uvádza v rokoch 1840 – 1857. Zlatník Jakub Trauer zomrel na starobu v Banskej Štiavnici 3. novembra 1888 v Banskej Štiavnici vo veku 78 rokov.

⁵⁷ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115, s. 217.

⁵⁸ Poznámka autora: Overenie príbuzenského vzťahu je súčasťou aktuálneho výskumu autora.

⁵⁹ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115, s. 218.

⁶⁰ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115, s. 218.

➤ Ludovít Palkovič (1865)

Dňa 17. decembra 1865 učeň Ludovít Palkovič (*tiež Ludvik Palkovics*) predložil svedectvo Ondreja Kusého (*tiež Andres Kuszi*) z Lupče (*Lipcs*), že sa 3 roky učil u jeho brata Ludovíta Kusého (*tiež Lud. Kuszi, Kuszy*),⁶¹ meštianskeho zlatníka a striebrotopca v Banskej Štiavnici (*Shemnicz*). Po predčasnej smrti Ludovíta Kusého sa na doplnenie učňovskej doby učil 1 a pol roka u nášho spolubrata Františka Rosenbergera, toho času cechového predstaveného. Zaplatil za zápis a prepustenie 5 zlatých rakúskej meny.⁶² Ako majster zlatník sa usadil v Banskej Štiavnici, kde aj zomrel.⁶³

➤ Ján Francisci (1869)

Dňa 18. augusta 1869 učeň Ján Francisci (*tiež Johann Francisci*), ktorý sa podľa predloženého svedectva 4 roky učil u svojho otca a po dokončení učňovskej doby u Františka Rosenbergera, bol prepustený z učenia. Zaplatil poplatok za zápis a prepustenie 3 zlaté a 15 grajciarov rakúskej meny.⁶⁴ V roku 1869 ho ako vidieckeho majstra prijali do cechu banskobystrických zlatníkov. Ako zlatník pracoval v Štubnianskych Tepliciach, dnes Turčianske Teplice.⁶⁵

➤ Adolf Reisz (1870)

Dňa 26. marca 1870 učeň (*Lehrbursch*) Adolf Reisz (*tiež Adolph Reisz*) bol po predložení svedectva a po úspešnom absolvovaní 4-ročnej učňovskej doby u Františka Rosenbergera prepustený z učenia. Zaplatil poplatok za zápis a prepustenie 3 zlaté a 15 grajciarov rakúskej meny. „Freystück“ predloží dodatočne.⁶⁶

➤ Ján Bradáč (1872)

Dňa 8. septembra 1872 bol učeň Ján Bradáč (*tiež Johann Bradács*), narodený v Kremnici, po predložení svedectva a po 3-ročnej učňovskej

⁶¹ Poznámka autora: Majstrom sa stal v Banskej Štiavnici okolo roku 1830 a zlatníkom bol až do roku 1865 kedy zomrel.

⁶² ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115, s. 219.

⁶³ MIHALIK, S.: *Besztercebányai ötvösök*, s. 138.

⁶⁴ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115, s. 221.

⁶⁵ Poznámka autora: Po februári 1948 boli Štubnianske Teplice premenované na Turčianske Teplice.

⁶⁶ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115, s. 221.

dobe u Františka Rosenbergera prepustený z učenia. Zaplatil obvyklý prepúšťací poplatok 3 zlaté a 15 grajciarov rakúskej meny.⁶⁷

František Rosenberger a cechová truhlica banskobystrických zlatníkov

Neodmysliteľnou súčasťou každého cechu boli jeho insígnie, ktoré sa používali v cechovom živote aj pri prezentácii cechu. Patrili k nim cechová truhlica (*tiež láda*), cechové pečatidlo, zástava, cechový znak, štít a iné predmety. Insígnie boli majetkom cechu, dokladom bohatstva aj historických tradícií cechu. Zobrazovali patrónov aj dôležité roky a udalosti. Boli zároveň morálnymi symbolmi poriadku a hierarchie cechu.

Cechová truhlica uchovávala písomné dokumenty, artikuly, rodné listy, krstné listy, výpisy z matrik, výučné listy, vysvedčenia, vandrovné knižky, účtovné knihy, kvitancie,⁶⁸ testamenty majstrov, knihy záznamov, knihy majstrov, osvedčenia, či rôzne korešpondencie cechu. Nechýbali cennosti, ako boli pečatidlá, peniaze, alebo sošky patrónov. Cechová truhlica sa stala stredobodom života cechu, do nej sa ukladali všetky peniaze z pokút, zápisných poplatkov z prijatie učňa, cechové taxy (za prijatie nového majstra), členské poplatky.⁶⁹

Cechová truhlica banskobystrických zlatníkov z roku 1654⁷⁰ je vyrobená z javorového a dubového dreva. Na čelnej stene dominuje bohatá figurálna a intarzovaná ornamentálna výzdoba zo svetlejšieho dreva. Stred výzdoby tvorí architektonicky riešená nika, s vyobrazenou časťou zlatníckej dielne s pracovným stolom, výrobnými nástrojmi a hotovými výrobkami. Úlohu zlatníka zastáva patrón zlatníkov sv. Elígus.⁷¹ Okolo ústredného motívu sa nachádza intarzia štylizovaných

⁶⁷ ŠA BB, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115, s. 223.

⁶⁸ Poznámka autora: *Kvitancia* je listina, ktorou veriteľ potvrdzuje dlžníkovi, že dlh splatil.

⁶⁹ NEMESKÜRTHYOVÁ, Ľudmila: Význam cechových truhlic a ich úloha v živote cechu. In: *Zborník Slovenského národného múzea*. LXXXVIII, História 34, 1994, s. 6.

⁷⁰ Predmet je evidovaný v zbierkach Stredoslovenské múzea pod číslom H – 01094.

⁷¹ Poznámka autora: Svätý Elígus (fr. *saint Éloi*, tal. *sant'Allo*, asi 588 – 660) bol zlatník, radca a správca financií merovejovských kráľov a biskup v Noyone. Je patrónom zlatníkov, klenotníkov, numizmatikov a kováčov. Jeho sviatok sa slávi 1. decembra. Nemecká numizmatická spoločnosť (DNG) udeľuje každoročne *Eligiuspreis* za zásluhy o numizmatiku.

vegetabilných úponkov. Podobná výzdoba je aj v strede vrchnáka. Na ňom sú umiestnené dva štítiky pre sklápacie držadlo a štítok na kľúč. Z vnútornej strany vrchnáka sa nachádza hladká zámková doska. Na nej sú vyrytí dvaja anjeli a v strede kompozície je v stuhe umiestnený nápis:

SOLLI DEO GLORIA / „LEN BOHU PATRÍ SLÁVA“

Pod stuhou v oválnej kartuši je nápis:

*Im ältesten Ampt. Herr Johann Carol Pirtsch*⁷² *Herr Martin Feistl*⁷³ a vročenie 1654.

Cechová truhlica, ktorú používal zlatnícky cech počas pôsobenia Samuela Libaya, reprezentovala mesto Banská Bystrica na Mileniárnej výstave v roku 1896 v Budapešti⁷⁴ a na Svetovej výstave v roku 1900 v Paríži.⁷⁵

V súkromných archívnych dokumentoch sa zachoval z roku 1879 list člena predstavenstva cechu zlatníkov Františka Rosenbergera, v ktorom sa obracia na Magistrát mesta o pomoc pri úschove cechovej truhlice, spolu so vzácnymi dokumentmi mapujúcimi históriu cechu a jej majstrov.⁷⁶

- List Františka Rosenbergera
- Zunftlade 15. Juni 1879

Vorderseite

Im Auftrage des löbl. neusohler Magistrates beehrt sich der Gefertigte als bis J. 1875 *fungiren-der* Gold und Silberarbeiter Innungs=Vorstand die bei ihm *deponirte* Lade sammt darin befindlichen *Actenstücke* als:

- I. 1 Truhe v. J. 1654 mit 2 Schlüssel
- II 1 St Siegel v. J. 1598 Silbern.

⁷² Poznámka autora: Zlatnícky majster v Banskej Bystrici spomínaný v rokoch 1647 – 1678.

⁷³ Poznámka autora: Zlatnícky majster v Banskej Bystrici spomínaný v rokoch 1641 – 1654.

⁷⁴ GRAUS, Igor: K prezentácii zbierok Mestského múzea v Banskej Bystrici na Mileniárnej výstave v Budapešti v roku 1896. In: *Metodický spravodaj*. 1 – 2, 1988, s. 36-40.

⁷⁵ GRAUS, Igor: Prezentácia zbierok Mestského múzea v Banskej Bystrici na Svetovej výstave v Paríži v roku 1900. In: *Zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici*. č. 7, 1988, s. 303-322. Poznámka autora: Svetová výstava (*L'Exposition universelle de 1900*) oslavovala úspechy minulého storočia. Štýl, ktorý ju charakterizoval, bola *secesia*. V poradí piata výstava trvala od 15. apríla – 12. novembra a zvláštny výbor viedol Gustav Eiffel. Výstavu videlo viac ako 50 miliónov návštevníkov, zúčastnilo sa takmer 80 tisíc vystavovateľov zo 40 krajín sveta. V Paríži v tom čase spustili prvú linku metra. Súčasťou výstavy boli aj Letné olympijské hry. Na výstave sa prvýkrát objavil zvukový film a eskalátor.

⁷⁶ Nemenovaný súkromný zdroj: Protokol o odovzdaní cechovej truhlice do mestského archívu z 15. júna 1879.

- III.** a) Goldschmied-Ordnung v. J. 1580
b) 1630
c) 1723
d) 1692, 1693
e) J. 1740
f) J. 1805
- IV.** Wahl und Ordnung vom J. 1663 bis 1871 März 18ten.
- V.** Cassabuch: a) v J. 1713 b) J. 1817 bis 1875.
- VI.** Zeugniße, Belobungs-decrete und Correspondenzen lautend an H *Samuel Libay Gold* u. Silberarbeiter in *Neusohl*.
- VII.** Zeugniße, Quittungen, Protocolle und Correspondenzen von verschie denen Jahren – in das neusohler Stadt-Archiv zur Aufbewahrung hiermit zu übertragen.
- Einem löbl Stadt-Magistrate ergebener Diener
Franz Rosenberger, m. p. Innungs=Vorstand.
Neusohl 1879 am 15ten Juni.

Cechová truhlica 1879

Z poverenia váženého banskobystričského magistrátu si dovoľuje dolu podpísaný člen predstavenstva cechu zlatníkov a strieborníkov pôsobiaci na tomto poste až do roku 1875, odovzdať u neho uschovanú truhlicu, vrátane jej nasledovného obsahu, do úschovy banskobystričského mestského archívu:

- I.** 1 truhlica z roku 1654 s dvomi kľúčmi
- II** 1 kus strieborného pečatidla z roku 1598
- III.** a) zlatnícky poriadok (artikuly) z roku 1580
b) z roku 1630
c) z roku 1723
d) z roku 1692 a 1693
e) z roku 1740
f) z roku 1805
- IV.** Voľby a nariadenia z rokov 1663 až 18. marec 1871
- V.** Pokladničný denník: a) z roku 1713 b) z rokov 1817 – 1875
- VI.** Vysvedčenia, ocenenia a iná korešpondencia znejúca na meno pána *Samuela Libaya* zlatníka a strieborníka v *Banskej Bystrici*
- VII.** Vysvedčenia, potvrdenia, protokoly a korešpondenciu z rôznych rokov a pri rozličných príležitostiach;

*Váženému mestskému magistrátu oddaný služobník
František Rosenberger
Predstavenstvo (člen predstavenstva) cechu zlatníkov a strieborníkov
Banská Bystrica 15. júna 1879*

- List – odpoveď na žiadosť 18. júna 1879⁷⁷

Rückseite

Gegenwärtige Eingabe wird in der Registratur aufbewahrt, die Zechlade sammt den unterzeichneten Urkunden in das Stadt Archiv zur sorgfältigen Aufbewahrung *deponiert*, und hiervon Herr Franz Rosenberger gewesener Zunftvorstand unter gleichzeitiger Mittheilung seiner Eingabe in Abschrift quittierend verständigt.

Neusohl aus der am 18ten Juny 1879 abgehaltenen Magistratsrats Sitzung.

Al: Ráner
Bürgermeister

Zadná strana

Súčasná žiadosť sa uschová v registri, cechová truhlica spolu s podpísanými listinami sa uloží do mestského archívu k starostlivému uschovaniu, o čom zároveň potvrdí kópiu žiadosti pán František Rosenberger, predstavený cechu.

Banská Bystrica, zo zasadnutia magistrátu konaného dňa 18. júna 1879

Al: Ráner
starosta⁷⁸

V živote cechu zohrávalo dôležitú úlohu aj pečatidlo. Cech hneď po svojom vzniku začal vykonávať aj administratívnu činnosť, s ktorou súviselo aj jeho používanie. Pečatidlo cechu zlatníkov Banskej Bystrice je z roku 1598.⁷⁹ Pečatidlo slúžilo na potvrdzovanie právoplatnosti písomností z produkcie cechu. Odtlačky pečatidla cechu sa nachádzali na slávnostných vyhotoveniach výučných a majstrovských listov, pečafou sa potvrdzoval zápis o službe tovariša

⁷⁷ Nemenovaný súkromný zdroj: Protokol o odovzdaní cechovej truhlice do mestského archívu z 15. júna 1879.

⁷⁸ Poznámka autora: Alexander Ráner pôsobil ako starosta Banskej Bystrice v rokoch 1872 – 1880.

⁷⁹ Poznámka autora: Práve týmto pečatidlom bol potvrdený *Protokol o odovzdaní cechovej truhlice do mestského archívu z 15. júna 1879*.

vo vandrovnej knižke, účtovných dokladoch. Pečatidlo patrilo k najcennejšiemu inventáru cechu a bolo uchovávané v cechovej truhlici. Zhotovovanie pečatidiel bolo predovšetkým doménou zlatníckych cechov.⁸⁰

Pečatná doska pečatidla cechu zlatníkov v Banskej Bystrici je vyrobená zo striebra a držadlo je z dreva. V pečatnom poli sa nachádza patrón zlatníkov sv. Elígus. V kruhopise je text:

SIGIL(UM):AURIFABRORUM:CIVITATIS:NOVOSOLY:1598:

„PEČAŤ:ZLATNÍKOV:MESTA:BANSKÁ BYSTRICA:1598:“

Rozmery predmetu: výška 12 cm, ø 3,5 cm.⁸¹

Zlatnícka dielňa Libay – Rosenberger

Vo fonde Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici sa zachovala zlatnícka dielňa. Obsahuje pestrú škálu razidiel, používaných pri výrobe lyžíc alebo gombíkov. Široká druhová škála razidiel dokazuje rôznorodosť finálnych dekoratívnych a úžitkových výrobkov dielne. Dielňa obsahuje zlatnícky stôl – *ponk* na zhotovovanie a finalizovanie zlatníckych výrobkov, rôzne druhy nákoviek, zlatnícke váhy a kladivká. Zbierka obsahuje 344 evidenčných čísiel, čo predstavuje 344 kusov zbierkových predmetov. Široká druhová škála razidiel dokazuje rôznorodosť finálnych dekoratívnych a úžitkových výrobkov dielne. Najdôležitejšou časťou dielne je zlatnícky stôl – *ponk* na zhotovovanie a finalizovanie zlatníckych výrobkov. Na ňom sa nachádzajú tri druhy strojov:

• stroj na lisovanie kovových pásov	1 kus
• stroj na vŕtanie	1 kus
• stroj na lisovanie pásového plechu	1 kus

Ďalšie nástrojové vybavenie dielne:

• nákova v kláte z tvrdého dreva	1 kus
• polica na ukladanie zlatníckych nástrojov	1 kus
• otáčavá stolička z tvrdého dreva	1 kus
• stojan na zlatnícke nákovy	1 kus

⁸⁰ BESEDIČ, Martin: *Z cechovej truhlice/Cechové pamiatky na Slovensku. Katalóg výstavy*. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Historické múzeum, 2016, s. 104.

⁸¹ Predmet je evidovaný v zbierkach Stredoslovenského múzea pod číslom H – 01934.

• ochranná koža	2 kusy
• zlatnicke dlátko	1 kus
• nástroj na zhrňanie pilín	1 kus
• zlatnicke kliešte	3 kusy
• zlatnícka ihlica	1 kus
• kľuka na otáčanie	4 kusy
• nádobka na rozpúšťanie striebra	1 kus
• zlatnícka lopatka používaná na tavenie kovu	1 kus
• zlatnicke kladivká	6 kusov
• železný masívny klin	1 kus
• súčiastky	20 kusov
• zveráky	2 kusy
• nákovy	4 kusy

Rozdelenie jednotlivých razidiel do podskupín podľa významu použitia:

• razidlo na prívesky	2 kusy
• razidlo na rukoväte nožov	6 kusov
• razidlo na písmeňá	30 kusov
• razidlo na číslice	13 kusov
• razidlo na gombíky	55 kusov
• razidlo vegetatívny vzor	58 kusov
• razidlo na medaile	3 kusy
• razidlo na geometrické tvary	75 kusov
• razidlo na lyžice	11 kusov
• razidlo na brošne	6 kusov
• razidlo na prstene	6 kusov
• razidlo na medailóny	6 kusov
• razidlo zoomorfný vzor	3 kusy
• razidlo na erbový znak	3 kusy
• razidlo puncové	3 kusy
• razidlo iné	9 kusov ⁸²

Historik, múzejník a autor prvej expozície dnešného Stredoslovenského múzea Kornel Divald (1872 – 1931)⁸³ vo svojej analýze prvej expozície a inštalácie zbierkových predmetov konštatuje:

⁸² GLOCKO, F.: *Samuel Libay*, s. 211-212.

[...] „Staré nástroje z dielne Libay – Rosenberger, ktoré sa do Bystrice dostali zásluhou Hlavného štátneho dozoru pre múzeá a knižnice, obsahovali len stroje po jednom na výrobu drôtového lana (?), na formovanie prsteňových kotúčov a na splošťovanie drôtu. Stroj na ťahanie drôtu som našiel u vdovy zlatníka Vilmosa Elmera, ale bol úplne rozobratý a neúplný, takže nebolo vhodné ho kúpiť pre múzeum. Mestu som odporučil od tejto vdovy kúpiť jeden zlatnícky stôl, drevený blok na nákovu, stojan na nákovy, čo na výstave dopĺňa dojem zlatníckej dielne.“⁸⁴

Vybrané dielo Františka Rosenbergera

V zbierkach Stredoslovenského múzea sa nachádza o. i. aj nádherné dielo tohto zručného zlatníka. Je to *cukornička* z bieleho striebra. Vznikla v roku 1840, jej výška je 15 cm a námetom sa vracia k starým barokovým tradíciám. Čerpá zároveň aj zo slohotvorných prvkov 17. storočia. Na okrúhlej tepanej podstave je pripevnená liata noha v podobe bánej ryby (delfín?), vrchnú časť cukorničky tvorí mušľovitá

⁸³ Kornel Divald (známy tiež pod pseudonymom *György Tarczai* a *Cornelius*) sa narodil 21. mája 1872 v Prešove, kde bol 9. júna pokrstený. Rodina Divaldovcov bola jedna z najslávnejších a známych rodinných dynastií fotografov v Uhorsku. Kornel bol najmladším členom rodiny. V rodinnom prostredí dostal prvé kultúrne a historické základy aj vzťah k umeniu. Jeho otec Karol Divald (1830 – 1897) bol fotograf, vydavateľ, lekárnik a svetlotlačiar. Kornel Divald zohral významnú úlohu pri zakladaní a formovaní budúceho Mestského múzea v Banskej Bystrici. Vytvorením prvej múzejnej expozície bol na návrh Viliama Fraknóia (1843 – 1924), rímskokatolíckeho kňaza, veľkoveradínskeho kanonika, biskupa arbeského a uhorského historika, poverený Kornel Divald, pričom mu bol určený termín 15. september 1909. Divald sa stal scenáristom a aj realizátorom prvej muzeálnej expozície. S prácou začal 1. júna 1909, opísal viac ako dva a pol tisíc predmetov, teda všetky, ktoré sa v tom čase v múzeu nachádzali. Mineralogické a numizmatické predmety popísal Dr. Samuel Bothár. Prvá muzeálna expozícia v Matejovom dome bola slávnostne otvorená 17. októbra 1909. In: GLOCKO, Filip: Kornel Divald. In: *Radničné noviny mesta Banská Bystrica*. roč. XIII, č. 2, február 2019, v tlači.

⁸⁴ DIVALD, Kornel: A Besztercebányai Múzeum gyarapodása (1913 – 1914). In: *Múzeumi és könyvtári értesítő*. VII évf., 1913, s. 228-231.

otvorená nádoba – lastúra, ukončená pozlátenou guľičkou – perlou.⁸⁵ Pozlátené je aj vnútro cukorníčky. Na obrube podstavca z vonkajšej strany sa nachádza banskobystrická cechová overovacia značka a autorská značka Františka Rosenbergera. Toto majstrovské dielo odráža nielen Rosenbergerovu zručnosť, ale najmä manuálny cit v detaile tepanej zlatníckej techniky a práce.

Kornel Divald sa o diele umiestnenom v prvej expozícii Matejov dom zmieňuje:

[...] „Vrcholom vystavených kusov z dielne Libay – Rosenberger je ozdobná nádoba lastúrovej tvare zdobená delfínmi, ktorá podľa puncov je isto dielom Rosenbergera z roku 1840. Majster toto dielo, ktoré pripomína Lastúru Libayho v bansko-bystrickom evanjelickom kostole, označil čipkovaným puncom v tvare slivky s monogramom F. R. Razítko na tento punc je vystavený pri 17 centimetrovej striebornej mušle.“⁸⁶

Majstrovské a overovacie značky Františka Rosenbergera

Punc (fr. *poinçon*) je oficiálna značka, ktorú výrobca (alebo dovozca) výrobku z drahého kovu používa na označenie miesta jeho pôvodu a ktorým zároveň pôvod garantuje. Sú to najčastejšie iniciály zlatníka alebo symbol, alebo kombinácia oboch. Pred zavedením štylizovaných značiek fungovali iba primitívne označenia výrobkov.

História puncovania je spojená s Francúzskom. Aby sa zabránilo zneužívaniu drahých kovov, pristúpili vo Francúzsku v roku 1260 k regulácii spoločností cechov a v roku 1275 nariadil Philippe III. le

⁸⁵ Poznámka autora: Obdobné dielo vytvoril aj Samuel Libay už v roku 1833. Ide o striebornú misu v tvare morskej lastúry – stredne veľká strieborná misa na nohe má okrúhly podstavec s päťou, vyhotovenou tepaním. Misa má liatu nohu v tvare dravej ryby, pripomínajúcej rybieho hada, ktorý sa čelúšťami opiera o podstavec misy a esovito skrútené telo so šupinami sa chvostom opiera a zároveň podopiera misu. Misa v tvare lastúry má asymetrický tvar, na jednej strane má mušľovité vejárovité rozšírenie, na strane druhej je časť rebrovania vytočená dovnútra misy a ukončená guľkou, pripomínajúcou perlu. Na zadnej časti päty sa nachádza banskobystrická overovacia značka z roku 1833 a znak majstra s vypísaným menom Libay v obdĺžniku. K zaujímavostiam patrí popis Kornela Divalda, ktorému nádoba pripomínala naberačku vody zo 17. storočia aj cukorníčku. Zaujímavý je aj osud umeleckého diela, keď sa popisovaný artefakt dostal v roku 1897 do vlastníctva banskobystrického evanjelického kostola z darov zlatníka Pavla Rennera, a je dokonca spájaný s nádobou, slúžiacou ako monštrancia. Strieborná misa už nie je v súčasnosti súčasťou zbierky ECAV a v kostole sa nenachádza. GLOCKO, F.: *Samuel Libay*, s. 179.

⁸⁶ DIVALD, K.: *A Besztercebányai Múzeum*, s. 228-231.

Hardi (1245 – 1285),⁸⁷ aby každá spoločnosť zlatníkov (*jurande en maison commune*) označila čistým úderom všetky strieborné diela. V 15. storočí to už museli byť dva údery na výrobku, reprezentujúce zlatníka a cech, do ktorého zlatník patrila.⁸⁸

V Taliansku, kde sa zachovala prvá značková práca zo 14. storočia, označovali artefakt iniciálami miesta výroby.⁸⁹

Na Slovensku máme prvú písomnú zmienku o pomere legovania striebra s meďou a o overovaní hotových prác majstrovskou značkou v 74. bode štatútu spišských Sasov z roku 1370, v ktorom sa prikazuje zlatníkovi pridať k marke rýdzeho striebra iba 1 lôt medi. Na znak toho, že pri legovaní dodržal zlatník predpisy, musel vyraziť na hotový výrobok svoju značku. Svojou značkou ručili zlatníci aj za kvalitu použitého materiálu. Od 16. storočia sa objavujú na zlatníckom výrobku obyčajne dve značky: *majstrovská*, tvorená väčšinou iniciálkami mena majstra a *cechová* overovacia, ktorou býval erb daného mesta.⁹⁰

Známe sú nasledovné podoby Rosenbergerovho majstrovského znaku:

- iniciály *FR* v polkruhmi ozdobenom srdci,
- iniciály *FR* v štvorci,
- priezvisko *ROSENBERGER* v obdĺžniku.

František Rosenberger používal od polovice 19. storočia ako doplnok k majstrovej značke ešte lokalizáciu vzniknutého diela, v tomto prípade Banskej Bystrice (Neusohl):

- v rokoch 1848 – 1860 *Neusohl*
- po roku 1860 *NEUSOHL*⁹¹

⁸⁷ Poznámka autora: V rokoch 1270 – 1285 francúzsky kráľ, bol druhým synom kráľa Ľudovíta IX.

⁸⁸ *La Grande Encyclopédie LAROUSSE*.

<http://www.larousse.fr/archives/rechercher?q=poin%C3%A7on&base=grande-encyclopedia>.

⁸⁹ TORANOVÁ, E.: *Zlatníctvo na Slovensku*, s. 8.

⁹⁰ Poznámka autora: Najstaršiu tradíciu v slovenskom zlatníctve mal košický zlatnícky cech, ktorý pôsobil v meste už v 14. storočí. K významným zlatníkom patrila majster Antonius, autor rezaného mestského pečatidla mesta Košice z roku 1504. Pečatidlo je vystavené v stálnej expozícii VSM *Storočia v umení* a prezentuje dobový doklad i jednu zo zlatníckych techník, ktorou bolo rezanie do kovu.

⁹¹ KÖZSÉGHY, Elemér: *Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig*. Budapest 1936, s. 15.

Zoznam evidovaných a zistených diel Františka Rosenbergera

1. Cukornička (1823) – nezistené vlastníctvo a depozitár predmetu
2. Cukornička z bieleho striebra (1840) – Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici
3. Strieborná polievková lyžica (1857) – Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici
4. Filigránové klieštiky na cukor (1827) – SNM – Historické múzeum, Bratislava
5. Soľničky s delfínom, 2 kusy (1828) – SNM – Historické múzeum, Bratislava
6. Príbor v drevenom puzdre (1860) – SNM – Historické múzeum, Bratislava
7. Strieborná lyžica (1861) – SNM – Historické múzeum, Bratislava
8. Lyžica s nápisom A. M. 9. 2. 1861 B. H. – SNM – Historické múzeum, Bratislava
9. Lyžice s monogramom K, 2 kusy – SNM – Historické múzeum, Bratislava
10. Súbor troch lyžíc (1828) – Umelecko - priemyselné múzeum, Budapešť
11. Súbor troch čajových lyžičiek (1831) – Umelecko - priemyselné múzeum, Budapešť
12. Stojan pod príbor z mincí (1848) – Umelecko - priemyselné múzeum, Budapešť
13. Dóza na šnupavý tabak – Maďarské národné múzeum, Budapešť
14. Kalich – Slovenský katolícky kostol v Banskej Bystrici
15. Klieštiky na cukor (1858) – Maďarský aukčný dom BÁV
16. Okrasný štipec – dielo v súkromnom vlastníctve Alfréda Engelmana
17. Obojstranná lekárnická lyžica – dielo v súkromnom vlastníctve Alfréda Engelmana
18. Nádoba na ocot a olej s delfínom – dielo v súkromnom vlastníctve Dr. Tibora Scitovszkeho
19. Košík – dielo v súkromnom vlastníctve Aurélné Egry
20. Príbory (1848 – 1859) – nezistené vlastníctvo a depozitár predmetov

21. Zlatý zásnubný prsteň s gravírovaním *LFvR* – dielo v súkromnom vlastníctve Andorné Radvánszky

VILIAM EMLER
(1839 – 1897)

Viliam Emler (tiež *Vilmos, Wilhelm, Vilhelmus Elmer*) sa narodil 26. novembra 1839 v Banskej Štiavnici. Jeho otec *Ignatius Emler* a matka Anna Schusterová mali okrem neho ešte troch ďalších synov: *Gabriela* (*29. marec 1842), *Alexandra Jozefa* (*18. marec 1844) a *Alexandra Ignácza* (*23. júl 1845). Pri krste všetkých detí sú ako krstní rodičia zapísaní banskoštiavnickí mešťania Anton Hönig a Juliana Czoborová.

Budúci zlatník Viliam Emler sa začal učiť za zlatníka v rodnom meste. Štyri roky bol učňom u chýrneho zlatníka Jakuba Trauera, ktorý sa vyučil u slávneho banskobystrického zlatníka Samuela Libaya. Ten ho prijal do učenia 20. augusta 1828 potom, ako sa Trauer preukázal potvrdením od banskoštiavnického radného von Banka, že už dva roky bol učňom u kremnického zlatníka Juraja Wienera. Banskobystrický cech prijal Trauera do učenia k Libayovi na tri roky. Po troch rokoch sa na základe majstrovej žiadosti – predloženého Freystücku a zaplatení poplatku 7 forintov – stal 17. júla 1831 zlatníckym tovarišom. Svoju zlatnícku majstrovskú kariéru rozvíjal Jakub Trauer v už spomínanej Banskej Štiavnici.

Dňa 7. februára 1858 bol Emler prijatý zlatníkom a striebrotepcom (*Gold – und Silberarbeiter*) Františkom Rosenbergerom na doplnenie učňovskej doby. Svedectvo o prepustení z učenia, na základe ktorého ho Rosenberger prijal, mu poskytol spomínaný Jakub Trauer. Doklad je datovaný z 15. apríla 1857. Viliam Emler doniesol prepúšťací list a vyhovel dohode s majstrom, keď sľúbil poslušnosť a vernosť cechu a cechmajstrovi. Emlerova matka sa zaviazala, že bude syna po celú dobu učenia šatiť. Ak budú splnené všetky požiadavky, František Rosenberger započíta Emlerovi odrobené štyri roky u Jakuba Trauera a ak bude s jeho prácou spokojný, odpustí mu štvrt až pol roka a zaplatí 1 forint a 10 grajciarov.⁹²

⁹² GLOCKO, F.: *Samuel Libay*, s. 218.

Viliam Emler sa 30. apríla 1860 ako 21-ročný stal zlatníckym tovarišom. Zaplatil 1 forint a 57 aj pol grajciara v rakúskej mene. Emler bol najnadanejším žiakom majstra Františka Rosenbergera. Emlera prijali 18. marca 1871 za majstra banskobystrického cechu potom, čo predložil svoj *Gewebe-Schein*⁹³ a predstavil svoje majstrovské dielo – *dámsky prsteň s rubínom*. Zaplatil aj taxu 10 forintov a 50 grajciarov.⁹⁴

V meste pôsobil ako zlatník na pozícii druhého cechmajstra aj v roku 1872. Jeho význam spočíval nielen v zlatníckej práci, ale mimoriadnym spôsobom sa zaslúžil aj o zachovanie časti zlatníckej dielne majstrov Františka Rosenbergera a Samuela Libaya.

Kornel Divald v práci *A Beszterczebányai Múzeum gyarapodása*, kde sa venuje histórii zlatníckej dielne a jej inštalácii v prvej expozícii Matejov dom, v ktorej vznikali významné diela Samuela Libay, Františka Rosenbergera a Viliama Emlera, píše:

[...] „Len na štvrtom poschodí, kde sa doteraz nepodarilo nahradiť sakrálné pamiatky takými významnými, aké boli vrátené, som mohol realizovať zmeny. V jednej stojacej vitríne, v ktorej pri otvorení múzea boli vystavené kalichy, doteraz používané pri bohoslužbách a ďalšie zlatnícke práce, vznikol priestor pre uloženie nástrojov z bývalej zlatníckej dielne Samuela Libaya. Tieto pre múzeum kúpil Štátny inšpektorát múzeí a knižníc pred tromi rokmi. Dovtedy boli v sklade haraburdia jedného banskobystrického obchodníka, odkiaľ ich chceli dať do šrotu. Žiaľ, zbierka nie je úplná, ale máme možnosť jej doplnenia, čo sa čiastočne podarilo už v súčasnosti. Nadviazali sme kontakt s Viliamom Emlerom, ktorý sa vyučil u Františka Rosenbergera, žiaka Samuela Libaya. Rosenbergera v najširšom slova zmysle môžeme zaradiť medzi tradičných zlatníkov, aj keď jeho práca len kopíruje Libaya. Zo zlatotepeckých nástrojov si pozornosť zaslúžia formovacie razidlá z ocele, ktoré vynikajúci zlatníci v minulosti vo vlastných dielňach vyryli do zmäkčenej ocele. Celá séria jednoduchých oceľových razidiel s oválnou hlavickou pozostávajúca z tri a polstovky kusov, umožňujúce tvarovanie a formovanie vypuklých reliéfov rôznych foriem, rytých ozdobovacích motívov, predstavuje vzorkovnicu najčastejšie používaných dobových výzdobných motívov v zlatníctve XVIII. storočia.

⁹³ Poznámka autora: Živnostenský list.

⁹⁴ GLOCKO, F.: *Samuel Libay*, s. 218.

V rade zlatníckych náradí z Libay-Rosenbergerovej dielne okrem formovacích razidiel a želiez zobrazujúcich ruže, kvety, mušle, kartuše nachádzame i jednoduchšie formy na výrobu gombíkov, rukoväti nožov, ale i nástroje na voľné opracovanie – cizelovacie ocele. V moderných umeleckopriemyselných školách študenti dodnes, aj keď bez predlôh, takýmto oceľovými nástrojmi realizujú donekonečna sa opakujúce výzdobné motívy. Tieto nedávno minulé umeleckopriemyselné snaženia vedú k mylnému chápaniu tejto práce na školách, čo vedie k zavádzaniu strojového opracovania v snahe priblížiť sa k zašlej sláve tohto remesla.

Lenže školy sa minuli cieľom, sčasti tým, že stroj povýšili na majstra, na druhej strane tým, že vychovávajú umelcov – klenotníkov, čím odobrali študentom možnosť každodennej remeselnej obživy. Posudzujúc však zo zachovaných nástrojov, nemých svedkov dobrého starého Libaya a jeho súčasníkov v banskobystrickom múzeu, že sa nehanbili vyrábať vo svojich zlatníckych dielnach jednoduché príbory a rôzne kuchynské náradia, ale aj medené gombíky a frčky na vojenské rovnošaty, medzitým realizovali objednávky na umelecké výrobky, ktoré tiež výborne zvládli.“⁹⁵

Po smrti Viliama Emlera (1897) odovzdala jeho ovdovelá manželka Juliana Linkesch (1853 – 1902) časť dielne do budúcej expozície múzea.

Ako píše Kornel Divald v práci A Besztercebányai Múzeum gyarapodása: [...] „Jeden stroj na vyťahovanie drôtu som našiel v dome vdovy po vyššie spomínanom Viliamovi Emlerovi, ktorý však nebol úplný a preto zatiaľ do múzea nevhodný. V prípade, že sa ďalšie súčiastky nájdu, bude stroj pre múzeum žiaduci. Zároveň však, od vdovy Elmerovej mesto na základe môjho odporúčenia, zakúpilo jeden zlatnícky pracovný stôl, kovadlinu osadenú na drevenom kmeni a zatiaľ pre výstavné účely požičalo stojan na kovadliny, ktorý pri nástrojoch umiestnených v stojacej vitríne vytvára dojem rohu zlatníckej dielne...“⁹⁶

Viliam Emler zomrel 21. októbra 1897 vo veku 57 rokov. Pohreb sa konal o tri dni neskôr 24. októbra. Pochovaný je na rímskokatolíckom cintoríne v Banskej Bystrici, kde má aj výrazný a viditeľný náhrobný kameň s nápisom: *Áldás és béke lengjen a legjobb féri drága porai felett! / „Nech je požehnanie a pokoj nad drahými pozostatkami najlepšieho muža!“*

⁹⁵ DIVALD, K.: A Besztercebányai Múzeum, s. 228-231.

⁹⁶ DIVALD, K.: A Besztercebányai Múzeum, s. 228-231.

Hneď vedľa Viliama je pochovaná v rodinnom hrobe aj jeho matka Anna Schusterová, ktorá zomrela ako 82-ročná 19. mája v roku 1897. V rodinnej hrobke je pochovaný aj jeho brat Alexander, ktorý zomrel v roku 1931, Mária Emlerová, rod. Trauerová (1881 – 1964) a Mária Bačkorová, rod. Emlerová (1907 – 1990).⁹⁷

Zaujímavosťou je, že meno Viliama Emlera žilo po jeho smrti aj naďalej a to prostredníctvom tzv. najstaršieho banskobystričského zlatníckeho závodu fungujúceho pod názvom: *Vd. V. EMLERA nást. P. LINKESCH* sídliaceho na tzv. Hornom námestí číslo 3. Podnik viedla Paula Linkeschová (1865 – 1951).⁹⁸

V zbierkach Stredoslovenského múzea sa nachádza vybavenie zlatníckej dielne:

Nákova ukotvená v kláte. Z tvrdého dubového dreva v hornej časti spevneného obručou. Železná nákova v tvare hranola má rozmery: dĺžka 11 cm, šírka 10,2 cm a výška 10,8 cm. Rozmery valcovitého klátu sú: výška 69 cm, ø 62 cm.

Stôl z tvrdého dreva. Doska je formovaná tromi polkruhovitými zárezmi. V strede dosky je priehlbina vyplnená mosadznou dierkovanou mištičkou. V prednej časti stolíka je uložená dlhá úzka zásuvka, do ktorej sa zachytával zlatý prach a ktorá prechádza priečne celým stolíkom. Po stranách stolíka sú zasunuté 2 malé, krátke zásuvky. Stôl má 4 nohy z mäkkého dreva v tvare hranolov. Predná pravá noha v tvare hranola je vyplnená 2 malými zásuvkami. Na stole sú pripravené 3 zlatnícke nástroje. Na jednej nohe stola je zavesený nepravidelný kus ochrannej kože – jelenice. Rozmery stola sú: dĺžka 100 cm a výška 83 cm.

Stojan na zlatnícke nákovy. Vysoký formovaný stojan z mäkkého dreva je určený na uskladnenie železných nákov. Stupňovitý stojan je zložený z dvoch dosiek, ktoré majú na prednej strane vyrezaných 11 zárezov určených na ukladanie nákov.

⁹⁷ GLOCKO, Filip: Zlatnícky stôl, nákovy, polica a stojan na zlatnícke nákovy (Život a dielo zlatníka Vilmosa Emlera v zbierkach Stredoslovenského múzea). In: *Bystrický Permon*. roč. XVI, č. 3, september 2018, s. 5.

⁹⁸ GLOCKO, F.: Zlatnícky stôl, s. 5.

Obrazová príloha

1. Cukornička z bieleho striebra (1840). Zdroj: Stredoslovenské múzeum

2. Glabitsov pokál (1835). Zdroj: Stredoslovenské múzeum

3. Zlatnícke značky Františka Rosenbergera. Zdroj: TORANOVÁ, E.: *Zlatníctvo na Slovensku*

4. Viliam Emler (1839 – 1897). Zdroj: Archív autora

5. Zlatnícka dielňa majstrov Františka Rosenbergera a Samuela Libaya.
Zdroj: Stredoslovenské múzeum

Reakcie slovenskej vojvodinskej publicistiky na rastúce ohrozenie ČSR v roku 1938

ONDREJ DRUGA

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Reactions of Slovak journalism in Vojvodina to the growing danger of Czechoslovakia in 1938

Abstract: The Vojvodina Slovaks were an active community in inter-war period, which was distinguished by strong relationship to Czechoslovakia as their ancestors country. Big part of this community responded very sensitively to the growing German aggression during 1938. The activity of Vojvodina Slovaks journalists is a very interesting source of information about the development of their opinion towards several observed subjects of the Czechoslovak, Yugoslav, but also international political scene.

Keywords: Slovaks abroad, Slovaks of Vojvodina, Yugoslavia, Munich crisis, Vienna arbitration, Czechoslovakia in 1938

Historický a kultúrny kontext

Vojvodinskí Slováci predstavujú špecifickú komunitu, ktorú zo širšieho hľadiska zaraďujeme medzi dolnozemsých Slovákov. Slováci na území dnešnej Vojvodiny¹ predstavovali a dodnes predstavujú vcelku konzistentnú a homogénnu komunitu, ktorá sa už od svojho vzniku odlišovala napríklad od slovenských komunít v Slavónsku, ktoré boli v skúmanom období tiež súčasťou Juhoslávie. Slovenské vojvodinské komunity majú viacero spoločných črt: okrem spoločných etnologických charakteristík je pre skúmané aktivity dôležitý predovšetkým vysoký stupeň národného povedomia a silná angažovanosť v občianskych, a národných záležitostiach. Po prvej

¹ Hranice autonómnej pokrajiny Vojvodina boli určené po Druhej svetovej vojne, pričom do nej boli zaradené tri historické regióny – Báčka, Srijem a časť regiónu Banát. Medzi vojvodinských Slovákov zaraďujem okrem slovenských komunít definovaných dnešnými hranicami Vojvodiny aj ďalšie tri slovenské enklávy, ktoré sa tiež nachádzajú v bezprostrednej blízkosti Vojvodiny – Ilok, Dobanovce a Boľovce.

svetovej vojne bolo územie dnešnej Vojvodiny pričlenené ku Kráľovstvu Srbov, Chorvátov a Slovincov, vďaka čomu miestni Slováci získali vcelku veľkú slobodu a priestor na národnokultúrny rozvoj. Vďaka predošlej úspešnej spolupráci s vojvodinskými Srbmi, ako aj vďaka aktívnej účasti pri oslobodzovaní Vojvodiny srbskými vojskami, považovala štátna moc miestnych Slovákov za spojencov pri budovaní nového štátu. Na základe toho im priznala práva, ktoré napríklad násobne väčšia komunita vojvodinských Maďarov v tomto istom období nemala.² Postupne tu vznikli inštitúcie kľúčové pre zachovanie slovenskej identity: slovenské gymnázium s učiteľským ústavom a kníhtlačiareň. Najväčšiu aktivitu preukazovala táto komunita po roku 1932, keď bola založená Matica slovenská v Juhoslávii a definitívne osamostatnená Slovenská evanjelická a.v. cirkev v Juhoslávii.³

Veľmi zaujímavým – a pre sledovanú problematiku aj kľúčovým – bol však vývoj vzťahu vojvodinských Slovákov k medzivojnovkej Československej republike. Tú v podstate absolútne prijali za svoju „starú vlasť“, čo sa odzrkadlilo napríklad v názvoch vznikajúcich slovenských spolkov: v Novom Sade fungoval Spolok československých žien, pričom takmer všetky členky boli Slovenky; jeden z najvýznamnejších slovenských kultúrnych spolkov Šafárik založili pod názvom Československá beseda Šafárik.⁴ Výrazná miera prijatia idey československého národa sa opakovane objavovala aj vo vyjadreniach predstaviteľov slovenskej komunity, a to aj v prípadoch, keď sa jednalo o čisto slovenské komunity, resp. spolky, napríklad: „*my, tunajšia vetvička československého národa.*“⁵ Skutočnosť až absolútneho stotožnenia sa s ideou československého národa je zaujímavá vzhľadom na to, že túto komunitu dlhodobo charakterizovalo veľmi silné národné cítenie a jej elita cielene pracovala na udržaní slovenskej identity.

² ŠESTÁK, Miroslav – TEJCHMANN, Miroslav a kol.: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1998, s. 390.

³ Porovnaj: DRUGA, Ondrej: *Život a dielo Dr. Janka Bulíka*. Diplomová práca. Bratislava : FiF UK, 2013; GUBOVÁ-ČERVENÁ, Gabriela: *Slováci v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov 1918 – 1929*. Báčsky Petrovec – Nový Sad : Slovenské vydavateľské centrum – Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov, 2015.

⁴ *Minulosť dneška : zborník prác napísaných pri príležitosti osemdesiateho výročia organizovanej spolkovej činnosti Slovákov v Novom Sade a päťdesiateho výročia založenia SKUS P. J. Šafárika*. Nový Sad : Slovenský kultúrno-umelecký spolok Pavla Jozefa Šafárika, 2000.

⁵ *Výzvanie*, 15. 10. 1928. Rukopis v súkromnej pozostalosti rodiny Dr. J. Bulíka.

Naopak, logické to bolo z dôvodu toho, že dominantnú časť tejto komunity tvorili evanjelici. Vzhľadom na tento silný vzťah k Československu je logické, že v období rastúceho ohrozenia republiky zo strany nacistického Nemecka rástla aj intenzita rôznych foriem reakcií vojvodinských Slovákov na túto situáciu. Jeden z najvýpovednejších prameňov pri skúmaní týchto reakcií predstavuje slovenská vojvodinská publicistika.

Charakteristika slovenských vojvodinských periodík a definovanie sledovaných tém

Slovenská publicistika vo Vojvodine bola v medzivojnovom období relatívne bohatá. Vzhľadom na to, že miestna slovenská komunita mala len niekoľko desiatok tisíc členov, vydávalo sa tu veľké množstvo slovenských periodík.⁶ Vydávanie časopisov úzko súviselo so založením slovenskej Kníhtlačiarne v Báčskom Petrovci. Viaceré časopisy vychádzali len niekoľko rokov, a teda nestihli nadobudnúť väčší význam. Ja som si pre svoj výskum vybral 4 periodiká, ktoré sa vyznačovali viacročnou kontinuitou svojej činnosti, a teda predstavujú relevantnejší zdroj informácií. Najvýznamnejším slovenským médiom tohto obdobia bol týždenník *Národná jednota*. Vychádzala v Báčskom Petrovci v rokoch 1920 – 1941.⁷ Do roku 1922 ju vydával Juhoslovanský vydavateľský spolok v Báčskom Petrovci, následne tlačiareň, ktorá od roku 1934 prešla do majetku Matice slovenskej v Juhoslávii. *Národná jednota* sa venovala predovšetkým spoločensko-politickým témam. Prioritou záujmu boli samozrejme udalosti týkajúce sa života slovenskej menšiny v Juhoslávii – presnejšie povedané, takmer výlučne išlo o informácie o vojvodinských Slovákoch, informácie o slavónskych komunitách sa objavovali len príležitostne. Veľký priestor sa venoval informovaniu o ČSR, vrátane hodnotenia jej vnútropolitickej situácie. Šéfredaktorom bol v rokoch 1933 – 1941 Andrej Sirácky, profesor na

⁶ Pre porovnanie, na Slovensku a Podkarpatskej Rusi vychádzalo v tomto období spolu 120 politických časopisov, z toho len 33 slovenských. Chýry. In: *Národná jednota*. 24. 9. 1938, roč. 19, č. 39, s. 3–4.

⁷ ŠKORVANKOVÁ, E.: Slovenská menšina v Kráľovstve Juhoslávie a rozpad Československa. In: *N. O. Losskij a podiel ruskej inteligencie v emigrácii na rozvoj slovenskej vedy*. Bratislava : FIF UK, Katedra všeobecných dejín, Acta historica Posoniensia XXIX, 2015, s. 300.

slovenskom gymnázii v Báčskom Petrovci a jeden z najvplyvnejších ľudí miestnej slovenskej komunity v tomto období.⁸ Ako zodpovedný redaktor *Národnej jednoty* pracoval v rokoch 1929 – 1941 Michal Labát.⁹ Spomedzi redaktorov treba spomenúť Štefana Valenta-Šubarova, Samuela Šišku a Jána Čajaka staršieho aj mladšieho. V rokoch 1929 – 1932 vychádzala *Národná jednota* aj viackrát do týždňa. Jej náklad sa pohyboval odhadom medzi 1500-2000 kusmi, takže tento týždenník mal medzi vojvodinskými Slovákmi značný vplyv.¹⁰

Ďalším slovenským periodikom bol *Evanjelický hlásnik*. Redigoval ho evanjelický farár Ladislav Zgúth, časopis vychádzal mesačne v rokoch 1926 – 1941. Prioritne sa zameriaval na informovanie verejnosti o cirkevných a náboženských záležitostiach, reflektoval však aj spoločenskú situáciu, a to predovšetkým pri zlomových udalostiach skúmaného obdobia.¹¹

Matica slovenská v Juhoslávii vydávala v rokoch 1933 – 1941 časopis *Náš život*. Vychádzalo 4-6 čísel do roka, väčšinou formou dvojčísel. Do roku 1938 ho redigoval Ján Čajak starší, v rokoch 1939 – 1940 matičný tajomník Michal Topoľský. Obsah sa zameriaval prioritne na činnosť Matice slovenskej v Juhoslávii, ale pozornosť bola venovaná aj iným spoločenským problémom.

V Báčskom Petrovci sa v rokoch 1920 – 1944 každoročne vydával *Národný kalendár*. Ako jediný spomedzi rozoberaných periodík teda bol vydávaný aj po okupácii Juhoslávie v apríli 1941.¹² Spočiatku ho redigoval Samuel Štarke, v rokoch 1934 – 1941 Andrej Sirácky. V 30-tych rokoch vychádzal v náklade 6-7 tisíc výtlačkov, vďaka čomu bol najrozšírenejším slovenským periodikom.¹³

Čo sa týka sledovaných fenoménov zaujímavých pre môj výskum, pôjde znovu o niekoľko tematických celkov, resp. skupín tém. Prvou z nich je vzťah k Československu a k jednotlivým subjektom jeho vnútornej politiky: k centralistickým stranám, k ideí čechoslovakizmu a

⁸ SIRÁCKY, J.: *Dlhé hľadanie domova*. Martin : Matica slovenská, 2002, s. 247-249.

⁹ VALENTÍK, V.: *150 rokov slovenských novín a časopisov vo Vojvodine (1864 – 2014)* – dokumentárna výstava. Báčsky Petrovec : Múzeum vojvodinských Slovákov, 2014, s. 6.

¹⁰ KMEŤ, M.: *Krátko dejiny dolnozemsých Slovákov I*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2012, s. 299-300.

¹¹ VALENTÍK, V.: *150 rokov*, s. 7.

¹² VALENTÍK, V.: *150 rokov*, s. 10, 14.

¹³ KMEŤ, M.: *Krátko dejiny*, s. 300-301.

k autonomistickému hnutiu na Slovensku, reprezentovanému predovšetkým Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou.¹⁴ Zaujímavé je tiež vnímanie popredných osobností – E. Beneša a M. Hodžu – už v predvojnovom období. Druhým sledovaným tematickým celkom je vzťah k nacistickému Nemecku a fašistickému Taliansku, a postoje voči ich zahraničnej politike týkajúcej sa Československa. Tretím celkom je vzťah k spojencom ČSR, predovšetkým k Francúzsku a Veľkej Británii. Štvrtou skupinou tém sú vyjadrenia vojvodinských slovenských periodík o zahraničnej politike juhoslovanskej vlády, presnejšie o tých jej rozhodnutiach, ktoré sa týkali vzťahu Juhoslávie k mocnostiam Osi, k ČSR a k Malej dohode. Viaceré názory v niektorých témach a vzťahy k politickým a ideovým subjektom ostali nezmenené, niektoré sa ešte viac utvrdili, iné sa však postupne menili.

Treba podotknúť, že obsah slovenských periodík reflektuje predovšetkým názory elity, ktorá na ich obsah vplývala. Vzhľadom na relatívne veľký dosah týchto médií je isté, že svojím smerovaním ovplyvnili aj veľkú časť bežných členov komunity, nie však všetkých.

Reakcie na anšlus Rakúska a sudetskú krízu

Väčšina predstaviteľov vojvodinskej slovenskej komunity sa voči nacistickému Nemecku vyjadrovala od nástupu nacistov k moci prakticky výlučne negatívne. Najvýraznejšie sa tieto názory prejavovali na stranách *Národnej jednoty*, keďže to bol týždenník prioritne zameraný na spoločensko-politické témy. Začiatkom roku 1938 postoje redakcie voči nacizmu a fašizmu v tomto trende pokračovali.¹⁵ Priamejšie vyjadrenia sa tu objavujú v článkoch autora s pseudonymom (*or*). Zaujímavý je predovšetkým jeho článok s názvom *Ilúzia, z ktorej nás čas vylieči* v č. 9/38 z 26. februára 1938. Autor nepoužíva ostrý tón ani urážlivé slová, ale priamo a otvorene pomenúva situáciu v Nemecku, ktorú považuje za vážnu. Za silne antifašistický prejav považujem záver článku s agitačným charakterom: „Čistka v Nemecku (4. februára), predohra k anšlusu a zdôrazňovanie nárokov na nemecký priestor v strednej a východnej

¹⁴ Ďalej už len „HSES“.

¹⁵ Angličania nedôverujú hitlerovskému Nemecku; Nemecko a Rakúsko; V Nemecku zatvárajú katolícke školy. In: *Národná jednota*. 19. 2. 1938. roč. 19, č. 8, s. 2.

Európe – veru nie sú veci, ktoré by nás mali ukolembať do idyllickej nálady a zrovná nadchnúť pre ďalšie plány germánskeho imperializmu. Presvedčení sme o tom, že časy nás rýchle vyliečia z ilúzií, ktoré máme o šľachetnosti a humánosti tých, ktorí si násilie a moc vyvesili na najvyšší štít.“ Autor sa tu vo zvýšenej miere venuje aj kritike slovenských predstaviteľov, ktorí sa k nemeckému a talianskemu režimu vyjadrovali v obdivnom svetle.¹⁶ Okrem iného tým zrejme naráža na vyjadrenia békeškočabianskeho farára Ludovíta Žigmunda Szeberényiho, ktorý pôsobil ako redaktor *Čabianskeho kalendára* a *Evanjelického hlásnika* Slovákov v Maďarsku. Vo svojich článkoch z tohto obdobia vyjadroval obdiv voči politike Mussoliniho a Hitlera.¹⁷ Rozhľadenejšie príspevky o medzinárodnej politike písal aj autor s pseudonymom Št. Napríklad v článku s názvom *Kríza a Spoločnosť národov* zo začiatku marca 1938 rozoberá problémy nefunkčnosti Spoločnosti národov, pričom okrem iného momentálny stav opisuje slovami: „Vymenovaná bola za zbroj proti vojne, ale žiadnej zbrane sa jej nedalo do ruky.“¹⁸

Na samotný anšlus Rakúska reagovala *Národná jednota* dosť ostrým tónom. Na titulnej strane č. 13/38 sú vo viacerých článkoch vymenované všetky podstatné faktografické údaje anšlusu.¹⁹ Uvedený je tu však článok autora Št. – *Ohrožené Československo*. Autor tu dramaticky opisuje udalosti okolo anšlusu z pohľadu Československa. Text má znovu silno emotívny záver: „V Hitlerových plánoch teraz je Československo na rade. Na severe Reich stojí výbojne. Na západe podmanené Rakúsko. Na juhu revizionistické Maďarsko. Voči nim rozhárané Rusko, v krízach prebývajúca Franciia a nerozhodná Anglia! Trápne perspektívy!“²⁰ Na rozdiel od ostatných článkov je tento rozhodne emotívnejší, znovu sa tu objavuje burcujúci charakter záveru článku.

¹⁶ Ilúzia, z ktorej nás čas vylieči. In: *Národná jednota*. 26. 2. 1938, roč. 19, č. 9, s. 1.

¹⁷ KMEŤ, M.: *Historiografia dolnozemskej Slovákov v prvej polovici 20. storočia*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 63.

¹⁸ *Kríza a Spoločnosť národov*. In: *Národná jednota*. 5. 3. 1938, roč. 19, č. 10, s. 1.

¹⁹ Rakúsko zmizlo s mapy Európy; Privtlením Rakúska Nemecko získalo 83.900 štvorcových kilometrov a 6,760.000 občanov; Chamberlain o medzinárodnej situácii. In: *Národná jednota*. 19. 3. 1938, roč. 19, č. 12, s. 1.

²⁰ *Ohrožené Československo*. In: *Národná jednota*. 19. 3. 1938, roč. 19, č. 12, s. 1. Výraz „trápný“ je medzi vojvodinskými Slovákami používaný zväčša vo význame utrápený – odvodené od slovesa trápiť sa.

V ďalšom období pokračovala *Národná jednota* v predošlom trende a písala o Nemecku, nacistickej ideológii a nacistických hnutiach vo vyslovene negatívnom svetle.²¹ V tomto duchu je uvedený aj kratší článok informujúci o národnostnom útlaku Lužických Srbov v Nemecku.²² Naproti tomu boli vydávané články o odhodlaní západných spojencov brániť ČSR,²³ pozornosť sa tiež venovala aj Malej dohode.²⁴ *Národná jednota* v tomto období vydávala väčšie množstvo článkov jednoznačne demonštrujúcich podporu Československej republiky.²⁵ Najidealistickejšie pôsobil článok *Skalopevné Československo* od Branislava Mokiča a *Československo je určené, aby vytrvalo ako pevnosť mieru, slobody a demokracie v Európe* so zhrnutým príhovorom Scotusa Viatora v Luhačovičiach.²⁶

Pozoruhodný je tiež neutrálny štýl, akým *Národná jednota* informovala o činnosti juhoslovanskej vlády. Napríklad článok informujúci o treťom výročí vlády M. Stojadinovića písaný v podstate len v pozitívnom svetle pôsobí priam propagandisticky. Pozoruhodné je to aj vzhľadom nato, že Ján Bulík ako jedna z najvplyvnejších slovenských vojvodinských osobností tohto obdobia a blízky spolupracovník redakcie *Národnej jednoty* proti Stojadinovićevej vláde aktívne pôsobil. Taktiež je zvláštne, že profašistickú orientáciu Stojadinovićevej vlády nekomentoval šéfredaktor Andrej Sirácky, ktorý bol komunista.²⁷

V čísle 23/1938 zo 4. júna redakcia informuje v článku *Sympatie juhoslovanského národa patria Československu* o návšteve poslanca za Juhoslovanské radikálne spoločenstvo²⁸ v Petrovci. Poslanec Nikolić sa

²¹ Nacistický svetový názor; Nezdarovaný fašistický prevrat v Brazílii. In: *Národná jednota*. 14. 5. 1938, roč. 19, č. 20, s. 1.

²² Lužickí Srbi v Nemecku. In: *Národná jednota*. 14. 5. 1938, roč. 19, č. 20, s. 1.

²³ Francúzsko stojí za Československom; Zasedanie Spoločnosti národov v Ženeve; W. Churchill za rozšírenie anglo-francúzskej dohody. In: *Národná jednota*. 14. 5. 1938, roč. 19, č. 20, s. 1. Európa na stráži. In: *Národná jednota*. 18. 6. 1938, roč. 19, č. 25, s. 1.

²⁴ Priaznivý výsledok malodohodových porád na Sinaji; Svítá?; Jednotné a svorné oslavy 1. mája na Slovensku. In: *Národná jednota*. 7. 5. 1938, roč. 19, č. 19, s. 1. Rumunsko na strane Československa. In: *Národná jednota*. 21. 5. 1938, roč. 19, č. 21, s. 3-4.

²⁵ Stále európske napätie; Pomáhajte brániť Československú republiku! In: *Národná jednota*. 4. 6. 1938, roč. 19, č. 23, s. 1-2.

²⁶ Skalopevné Československo; Československo je určené, aby vytrvalo ako pevnosť mieru, slobody a demokracie v Európe. In: *Národná jednota*. 16. 7. 1938, roč. 19, č. 29, s. 1.

²⁷ Tri roky Stojadinovićevej vlády. In: *Národná jednota*. 2. 7. 1938, roč. 19, č. 27, s. 1.

²⁸ V originálnom znení *Jugoslovenska radikalna zajednica* – ďalej už len „JRS“.

vyjadroval k sudetskej otázke, pričom vyjadril presvedčenie, že bude riešená v rámci ústavy ČSR. Taktiež sa vyjadril o pevnosti a sile Malej dohody, ktorá bude „*brániť svoje záujmy proti komukolvek*“.²⁹ Skutočné plány Stojadinovićovej vlády boli už v tom čase samozrejme odlišné, čo sa naplno preukázalo počas mníchovskej krízy. Treba však podotknúť, že aspoň po stránke oficiálnych prejavov deklarovania spojenectva s ČSR pokračoval Stojadinović na úrovni predošlých vlád. Odignoroval napríklad odporúčanie talianskeho vyslanectva v Belehrade, aby nepovolil juhoslovanským sokolom odcestovanie na všesokolský zlet do Prahy.³⁰

Za samostatnú tému, dlhodobu prítomnú na stranách *Národnej jednoty* možno považovať články demonštrujúce československo-juhoslovanské priateľstvo a spoluprácu. V tomto duchu je písaná napríklad reportáž zo Slovenských národných slávností v Báčskom Petrovci. Autor si dal záležať na zdôraznení zvitania juhoslovanských štátnych predstaviteľov s československým vyslancom Jaroslavom Lípom na sokolskom cvičisku, ktoré diváci prijali veľmi pozitívne, „*ako by boli dokumentovali, symbolizovali toto bratstvo a priateľstvo juhoslovansko-československé*“.³¹ Zámer propagácie juhoslovansko-československého priateľstva je vidieť aj v článku *Veľkolepé privítanie Bystričanov v Šabci*.³² Silné verejné vyhlásenia demonštrujúce spojenectvo Juhoslávie a Československa viackrát odzneli na slávnosti pri príležitosti 20. výročia kragujevskej vzbury slovenských vojakov dňa 19. 6. 1938. Bolo tu prítomných niekoľko tisíc ľudí a vysokí predstavitelia ČSR.³³ Zaujímavé však je, že z juhoslovanskej strany sa podujatia zúčastnili len nižší predstavitelia.³⁴

²⁹ Sympatie juhoslovanského národa patria Československu. In: *Národná jednota*. 4. 6. 1938, roč. 19, č. 23, s. 1.

³⁰ VANKU, M.: *Mala antanta*. Titovo Užice, 1969, s. 280.

³¹ Veľkolepý priebeh XX. Slovenských národných slávností. In: *Národná jednota*. 13. 8. 1938, roč. 19, č. 33, s. 1.

³² Veľkolepé privítanie Bystričanov v Šabci. In: *Národná jednota*. 13. 8. 1938, roč. 19, č. 33, s. 3.

³³ Boli tu prítomní o. i. gen. Rudolf Viest a miestopredseda (podpredseda) poslaneckej snemovne Dr. Ivan Markovič.

³⁴ Dojímavá pietná slávnosť slovenských mučeníkov popravených v Kragujevci. In: *Národná jednota*. 25. 6. 1938, roč. 19, č. 26, s. 1. Z juhoslovanských predstaviteľov tu boli prítomní len mešťanosta Kragujevca, predseda belehradskej Juhoslovansko-československej ligy a zástupca belehradských vysokoškolákov.

Články v *Národnej jednote* zo začiatku júla 1938 informujú o všesokolskom zlete v Prahe, ktorý prebiehal súbežne so Zjazdom zahraničných Čechov a Slovákov. Prelína sa tu viacero tém – podpora ČSR, demonštrácia československo-juhoslovanského priateľstva a zároveň jednoty Malej dohody. Reportáž zo zletu hovorí o silnom mobilizačnom charaktere týchto slávností, ktoré okrem iného demonštrovali malodohodové spojenectvo. Cvičení sa zúčastnilo aj približne 10 000 sokolov z Juhoslávie, na vojenských prehliadkach boli prítomné aj armádne oddiely Rumunska a Juhoslávie.³⁵ Taktiež sa tu nachádza článok o manifestačnom sneme zahraničných Čechov a Slovákov v Prahe, na ktorom prítomní predstavitelia krajanských komunít demonštrovali oddanosť ČSR.³⁶

Čo sa týka charakteru hodnotenia autonomistického hnutia na Slovensku, na jar a v lete 1938 bol vzťah k nemu dosť kritický. Vojvodinskí Slováci sledovali vývoj slovenskej politiky a posilňovanie autonomistických tendencií s nevôľou. Napríklad v *Národnej jednote* č. 19/38 zo 7. mája uviedla redakcia článok prebratý zo slovenského periodika *Ludová politika*, kde je vcelku zosmiešňujúcim tónom podaný návrh, aby bola pri členoch HSLS použitá nacistická metóda na overovanie národnostného pôvodu, v tomto prípade slovenského. Autor článku naráža na ich údajnú „maďarónskosť“ a upozorňuje na skutočnosť, že autonomistické snahy tejto strany majú za následok priame posilňovanie maďarskej iredenty.³⁷ Čo sa týka informovania o situácii na Slovensku, pôsobí prístup redakcie *Národnej jednoty* skôr selektívne – prioritne sú uvádzané informácie skupín orientovaných čechoslovakisticky. Napríklad v *Národnej jednote* č. 21/38 z 21. mája je uverejnený manifest slovenských a českých spisovateľov vyzývajúci obyvateľstvo k jednote.³⁸ Taktiež článok s nadpisom *Jednotné a svorné oslavy 1. mája na Slovensku* informuje o jednotnom postoji Slovenska.³⁹ Takáto interpretácia udalostí v danej dobe nezodpovedala realite, keďže

³⁵ X. všesokolský slet bol mohutnou manifestáciou slovanskej a demokratickej myšlienky. In: *Národná jednota*. 9. 7. 1938, roč. 19, č. 28, s. 2.

³⁶ Manifestácia zahraničných Slovákov a Čechov v Prahe. In: *Národná jednota*. 9. 7. 1938, roč. 19, č. 28, s. 2.

³⁷ Nemci a „Nemci“. In: *Národná jednota*. 7. 5. 1938, roč. 19, č. 19, s. 2.

³⁸ Manifest slovenských a českých spisovateľov; Pomer československo-nemecký. In: *Národná jednota*. 14. 5. 1938, roč. 19, č. 20, s. 2.

³⁹ Jednotné a svorné oslavy 1. mája na Slovensku. In: *Národná jednota*. 7. 5. 1938, roč. 19, č. 19, s. 1.

HSLŠ od januára 1938 stupňovala svoje autonomistické požiadavky a pritvrdzovala svoje vyjadrenia.⁴⁰ Tento trend je tiež potvrdený na titulnej strane *Národnej jednoty* č. 24/38 z 10. júna 1938. V článku *Mohutná manifestácia slovenského roľníctva...* informuje redakcia o manifestáciách a zhromaždeniach v ČSR, pričom článok formuluje tak, aby situácia na Slovensku vyzerala byť naklonená vláde a jednote republiky: „V minulú nedeľu a pondelok boli to zvlášte manifestácie v Prahe, kde stotisíc robotníkov defilovalo pred prezidentom Benešom a v Bratislave desaťtisíce slovenských sedliakov pozdravovali predstaviteľov čslov. vlády [...] V nedeľu manifestovala i Slovenská ľudová strana za Pittsburskú dohodu.“⁴¹ Demonštráciu HSLŠ za Pittsburskú dohodu tu autori bližšie neopísali a zaradili ju medzi demonštrácie za jednotu ČSR počas rastúceho nemeckého tlaku, aj keď reálne hlavným jej motívom bolo silnejúce volanie po autonómii Slovenska. Neinformovanému čitateľovi tak mohol byť navodený dojem, že aj toto zhromaždenie malo za hlavný cieľ podporiť jednotu republiky.⁴²

O smrti Andreja Hlinku informovala *Národná jednota* rozsiahlym článkom na titulnej strane č. 34/38. Pozornosť bola venovaná predovšetkým jeho politickej činnosti pred rokom 1918. O autonomistickej orientácii jeho strany informuje redakcia len v poslednom odseku, keď píše, že strana dostala v niektorých aspektoch „ráz protičeský. Tu strana, najmä v posledné časy zašla až príliš ďaleko, ale toto sa už nedialo za priamej a vedomej účasti staručkého a nemocného Hlinku.“⁴³ Článok znovu navodzuje dojem, že redakcia *Národnej jednoty* sa snaží vykresliť slovenskú politickú scénu ako jednotnú. Očividné je predovšetkým zamlčanie Hlinkových aktivít a názorov bezprostredne pri zakladaní ČSR, jeho cesty na Parížsku mierovú konferenciu, a podobne. Podľa môjho názoru to u redakcie *Národnej jednoty* potvrdzuje už spomínaný selektívny výber informácií pri vykresľovaní politickej situácie na Slovensku.

V *Národnom kalendári* informoval o živote a smrti A. Hlinku dvojstranový článok. Oproti *Národnej jednote* pôsobí tento článok priamejšie a kritickejšie. Hneď v úvode sa vyskytuje kritickejšia

⁴⁰ TIBENSKÝ, J. a kol.: *Slovensko – dejiny*. Bratislava : Obzor, 1971, s. 700.

⁴¹ Mohutná manifestácia slovenského roľníctva... In: *Národná jednota*. 10. 6. 1938, roč. 19, č. 24, s. 1.

⁴² TIBENSKÝ, J. a kol.: *Slovensko – dejiny*, s. 700-701.

⁴³ Andrej Hlinka. In: *Národná jednota*. 20. 8. 1938, roč. 19, č. 34, s. 1.

formulácia: „ ...a za svoj program politický (národ a viera) bojoval až fanaticky.“ Otvorene a priamo je tu tiež opísaná jeho opozícia voči centralistickej politike, ako aj jeho autonomistické snahy. Štýl textu má však skôr informatívno-neutrálny charakter, nenachádzajú sa tu odsudzujúce výroky, skôr naopak – text je písaný úctivo k Hlinkovmu životnému dielu.⁴⁴

V *Národnom kalendári* sa tiež nachádza dlhší článok s názvom *Búrlivý rok 1938*, ktorý sa venuje zahraničnopolitickým udalostiam. Opis európskych udalostí tu začína anšlusom Rakúska, pozornosť sa venuje aj následnému stupňovaniu nemeckých požiadaviek voči ČSR. Článok je písaný informatívnym štýlom, podáva dobrý faktografický prehľad.⁴⁵

Reakcie na mníchovskú krízu

Národná jednota informovala o udalostiach v ČSR po anšluse Rakúska v podstate neustále, k udalostiam mníchovskej krízy sa teda dostala úplne prirodzenou kontinuitou. Súvisiace články boli uverejňované v pokračujúcom duchu jasného odsudzovania nacizmu a nemeckej expanzívnej politiky, ako aj v jednoznačnej podpore ČSR, vrátane podpory centralistickej politiky a čiastočne aj koncepcie československého národa. S rastúcim napätím sa zvyšoval aj výskyt ostrejšie ladených článkov, ako napríklad článok *Kongres nacistov v Nürnbere*. Autor v ňom podáva kritický názor na fungovanie mítingov NSDAP: „Smyslom takýchto kongresov je pripraviť masám divadlo, parády a odvrátiť ich pozornosť od ťažkých vnútorných problémov Nemecka.“⁴⁶ Otvorene kritický je aj článok *Sen o nemeckej nadvláde v Európe. Otázka nemeckej menšiny v ČSR je len zámienkou*.⁴⁷ Odhodlanie Československa sa zase prezentuje v článku *Československo chce mier, ale nie za každú cenu*, v ktorom autor pojednáva o rôznych aspektoch sudetskej krízy, pričom v závere nevylučuje možnosť vojenského konfliktu.⁴⁸ Na viacerých

⁴⁴ Andrej Hlinka. In: *Národný kalendár*. 1939, roč. 20, s. 91-92.

⁴⁵ *Búrlivý rok 1938*. In: *Národný kalendár*. 1939, roč. 20, s. 149-155.

⁴⁶ Kongres nacistov v Nürnbere. In: *Národná jednota*. 10. 9. 1938, roč. 19, č. 37, s. 1.

⁴⁷ Sen o nemeckej nadvláde v Európe. Otázka nemeckej menšiny v ČSR je len zámienkou. In: *Národná jednota*. 10. 9. 1938, roč. 19, č. 37, s. 1.

⁴⁸ Československo chce mier, ale nie za každú cenu. In: *Národná jednota*. 10. 9. 1938, roč. 19, č. 37, s. 1.

miestach autori vyjadrujú aj svoj postoj k týmto udalostiam, a to predovšetkým v záverečných častiach článkov, ktoré často pôsobia mobilizujúco. Tak je to napríklad v článku *Medzi vojnou a mierom* č. 38/38 zo 17. septembra. Väčšina článku má skôr informatívny charakter, záver je však subjektívny: „*My v týchto ťažkých časoch úplne sympatizujeme s našimi v starej vlasti a pevne veríme, že i tieto kritické chvíle prejdú a nášmu národu svitnú lepšie časy. [...] Československý národ si so zbraňou v ruke vybojoval svoju slobodu a so zbraňou si ju aj uháji.*“⁴⁹ Na ideovú a kultúrnu rozdielnosť nacistickej a československej politiky poukázala redakcia *Národnej jednoty* prostredníctvom rozboru dvoch prejavov, ktoré k aktuálnej situácii zazneli – vcelku kultúrny, aj keď odhodlaný prejav E. Beneša a emotívno-demagogický prejav A. Hitlera. V úvode textu podal autor subjektívne stanovisko: „*Dobre je, že tieto dva prejavy odznali skoro súčasne. To je dobré poučenie pre rasistov. Vidí sa jasne „superiórna rasa“ a svet sa mohol presvedčiť aspoň trochu o duchu a spôsoboch, ktoré ovládajú dnes národ Tretej ríše.*“⁵⁰ S touto témou nepriamo súviseli aj iné články, ako napríklad T. G. Masaryk o nebezpečenstve pangermanizmu v r. 1916, v ktorom bola citovaná časť Masarykovho textu.⁵¹

Veľmi napätá situácia počas vrcholu mníchovskej krízy sa odrazila aj na charaktere obsahu *Národnej jednoty* – dovtedy prevládajúci informatívny štýl bol nahradený subjektívno-hodnotiacim s výraznou emotívnosťou. V článku uvedenom na titulnej strane *Národnej jednoty* z 24. 9. 1938 sa to prejavilo napríklad vo vete: „*Je to nápor, aký by nevydržal hádam ani jeden národ na svete okrem nášho národa československého. Je to nápor na jeho život, existenciu, na jeho budúcnosť.*“ Tento silno expresívny štýl vyjadrovania svedčí o výnimočnosti situácie, ako aj o silnom emotívnom vnímaní týchto udalostí v redakcii. Podľa môjho názoru však môže ísť aj o mierne propagandistický zámer – udržať meno ČSR medzi vojvodinskými Slováckmi v silnom vplyve aj počas obdobia medzinárodného tlaku. Podobný štýl v texte pokračuje: „*Proti malému, všetkými opustenému národu stoja veľmoci a národy*

⁴⁹ Medzi vojnou a mierom. Československý národ si so zbraňou v ruke vybojoval svoju slobodu a so zbraňou si ju aj uháji. In: *Národná jednota*. 17. 9. 1938, roč. 19, č. 38, s. 1.

⁵⁰ Dva prejavy. In: *Národná jednota*. 17. 9. 1938, roč. 19, č. 38, s. 1-2.

⁵¹ Slová, ktoré platia i dnes. T. G. Masaryk o nebezpečenstve pangermanizmu v r. 1916. In: *Národná jednota*. 24. 9. 1938, roč. 19, č. 39, s. 3.

*krvožiznivé a ukrutné. Nielen jeho ideály, jeho minulosť, česť, ale i život, holý, biedny život chcú zdeptať, a zničiť tento malý, ale hrdinský a morálne vysoko stojaci národ.*⁵²

Nasledujúce číslo *Národnej jednoty*, prvé po Mníchovskej dohode, je však písané v prekvapivo pokojnom duchu, bez predpokladateľného hnevu a burcovania. Nadpis hlavného článku znie *Mier bol zachránený* s podtitulom *Dohoda štyroch veľmocí v Mníchove*. V porovnaní s veľmi ostrým tónom textu použitom v predošlom čísle je tento zmierlivý tón dosť očividný. Na celej titulnej strane bol opísaný priebeh celej mníchovskej krízy. Negatívne hodnotenie sa viazalo v podstate len na konanie hitlerovského Nemecka. Podľa môjho názoru je prekvapivé, že neprizvanie zástupcov ČSR k rokovaniu sa nespochybňuje ani neoznačuje frázami typu „o nás bez nás“, a podobne. Ďalším prekvapením je, že konanie Francúzska a Británie tu nie je podrobované kritike.⁵³ Tento nečakane pokojný charakter hodnotenia udalostí sa objavuje aj v ďalších článkoch. V sekcii *Chýry* je uvedená *Modlitba tohto večera* od Karla Čapka prevzatá z *Lidových novin*. Predstavuje veľmi zaujímavé podanie vyrovnávania sa s aktuálnou situáciou – pokojné, rozumné, ale odhodlané.⁵⁴ V rovnako pokojnom duchu je uvedená informácia o odstúpení E. Beneša z postu prezidenta ČSR. Dôraz sa tu kladie na pozitívne fakty, sú uvedené aj pochvalné vyjadrenia rozličných svetových štátnikov a médií, ktoré Benešovi dávajú aj zásluhu na zachovaní mieru.⁵⁵ Jediné vyjadrenie, ktoré by mohlo budiť dojem hnevu, alebo bojovnosti, je názov článku prinášajúceho kompletne znenie Mníchovskej dohody – *Mníchovský diktát*. Samotný text sa tu však uvádza bez akéhokoľvek stanoviska, či negatívneho vyjadrenia.⁵⁶ O zmiernenom tóne voči Nemecku v tomto období svedčí aj článok opisujúci riešenie otázky hraníc s Maďarskom v *Národnej jednote* č. 43/38. Spomína sa tu, že Nemecko odmieta podporovať agresívne plány Poľska a Maďarska: „Treba objektívne

⁵² Československo v záujme európskeho mieru prináša najväčšiu obeť. In: *Národná jednota*. 24. 9. 1938, roč. 19, č. 39, s. 1.

⁵³ Mier bol zachránený. Dohoda štyroch veľmocí v Mníchove. In: *Národná jednota*. 1. 10. 1938, roč. 19, č. 40, s. 1.

⁵⁴ Chýry. In: *Národná jednota*. 1. 10. 1938, roč. 19, č. 40, s. 3.

⁵⁵ Odstúpenie prezidenta E. Beneša.

⁵⁶ Mníchovský diktát. In: *Národná jednota*. 8. 10. 1938, roč. 19, č. 41, s. 3.

konštatovať, že Nemci sa chovajú korektne (a trebárs pritom sledujú aj svoje zvláštne ciele) a nezhoršujú i tak hodne ťažkú pozíciu Československa.“⁵⁷ Aj články informujúce o utečencoch zo Sudet a územných stratách ČSR sú písané v neutrálnom, faktografickom duchu.⁵⁸ Zmenu štýlu potvrdzuje aj článok v č. 44/38, v ktorom sa rozoberá otázka vrátenia nemeckých kolónií. Štýl je tu čisto informatívny, v závere je vymenované hospodárske bohatstvo jednotlivých kolónií.⁵⁹ V tomto článku, informujúcom v podstate o jednej z foriem nemeckej rozpínavosti, ktorá bola predtým v *Národnej jednote* pranierovaná, nie je ani náznak odsudzovania takýchto krokov. Redakcia si istotne uvedomovala celý kontext udalostí a ich dôsledky, avšak nezareagovala na ne. V tomto prípade podľa môjho názoru nemôže ísť o to, že by redakcia prehodnotila svoj postoj. Jedným z dôvodov by teoreticky mohol byť fakt, že Nemecko v tomto období vystúpilo v prospech ČSR proti maďarským územným nárokom, čo mohlo budiť dojem, že bude dodržiavať podmienky Mníchovskej dohody ohľadom garancie hraníc ČSR. Druhá možnosť príliš pozitívnych formulácií mohla byť intervencia zo strany juhoslovanskej vlády, prípadne opatrnosť redakcie v snahe predísť takýmto intervenciám.

Pre porovnanie informačného zamerania podávaných správ som siahol po dvoch denníkoch zo Slovenska. Denník *Slovák* informuje o udalostiach mníchovskej krízy razantne, ale s relatívnym odstupom, keďže aj v týchto chvíľach venuje stále takmer až prioritnú pozornosť vyriešeniu autonomistických požiadaviek Slovenska.⁶⁰ Denník *Slovenský hlas* sa spôsobom podávania týchto negatívnych informácií približuje pokojnému duchu *Národnej jednoty*. Ťažké skutočnosti sú tu oznamované vcelku pokojne a racionálne. Na titulnej strane je okrem základných informácií uvedený aj príhovor gen. Syrového s názvom *Zostali sme sami*. Príhovor opisuje ťažkú voľbu najvyšších predstaviteľov ČSR, nevyhnutnosť „zachovania národa“, a teda aj nevyhnutnosť

⁵⁷ Otázka nových československo-maďarských hraníc ešte vždy nie je vyriešená. In: *Národná jednota*. 22. 10. 1938, roč. 19, č. 43, s. 2.

⁵⁸ Československo stratí skoro 5 miliónov obyvateľov; Sudetskí uprchlíci sa vysťahujú do anglických kolónií. In: *Národná jednota*. 22. 10. 1938, roč. 19, č. 43, s. 2.

⁵⁹ Nemecko dostane nazpät' svoje kolonie. In: *Národná jednota*. 29. 10. 1938, roč. 19, č. 44, s. 2.

⁶⁰ Hodžova vláda padla; Slovenské stanovisko v rozhodujúcich chvíľach: Poľsko našou jedinou nádejou! Nech zmúdre konečne pražská diplomacia; Po veľkom rozhodnutí. In: *Slovák*. 23. 9. 1938, roč. 20, č. 217, s. 1-3.

pristúpenia na mierové riešenie. Celá druhá časť príhovoru sa už venuje snahe motivovať ľud oklieštenej republiky konsolidovať pomery a udržať sa. Najzreteľnejšie sa tento zámer dá vidieť v záverečnej časti príhovoru: „Vyzývam náš národ a náš ľud, aby prekonal svoje rozhorčenie, svoje sklamanie a svoj bôľ a aby pomáhal zaistiť budúcnosť nás všetkých v našich nových hraniciach. Sme všetci na jednej lodi a každý nech pomáha priviesť ju, hoci poškodenú, do prístavu mieru.“ Okrem apelu na prijatie nových podmienok tu je logicky prítomná aj výzva k jednote: „Hlavnou vecou je, aby bola medzi nami shoda a jednota, aby nevnikol rozkol do našich radov.“⁶¹ Tieto vety podľa mňa definujú celú informačno-propagačnú koncepciu, ktorou sa vláda rozhodla postaviť k vzniknutej situácii: namiesto toho, aby sa pozornosť sústredila na znovuotváranie otázok, ktoré už veľmoci uzavreli, sa rozhodli sústrediť pozornosť čitateľov na konsolidáciu republiky v jej nových hraniciach a podmienkach. Konanie redakcie *Národnej jednoty* je podľa mňa pochopiteľné: v prvom čísle sa ešte redaktori nechali uniesť emóciami, následne však aj vplyvom zaujatého postoja československej politiky a štýlu, akým to podávali viaceré periodiká, zmenili prístup. V podobnom duchu sú ladené všetky politické články tohto čísla *Slovenského hlasu*,⁶² ako aj jeho ďalších čísel.⁶³

Ostrý a veľmi kritický štýl písania sa v tomto období na stranách *Národnej jednoty* vyskytuje v podstate len voči Maďarsku. Tým sa vyznačovala už počas celého medzivojnového obdobia, pričom väčšinou to súviselo s hodnotením zlého postavenia Slovákov v Maďarsku. Akonáhle počas Mníchovskej krízy Maďarsko začalo klásť svoje nároky, redakcia *Národnej jednoty* v podstate okamžite reagovala veľmi ostrým tónom. Príkladom je článok *Ako Československo „terorizuje“ Maďarov...* v č. 40/38 z 1. 10. 1938. Okrem relatívne expresívneho a bojovne ladeného úvodu textu sú tu podávané informácie o stave maďarského školstva v ČSR, na základe ktorých je demonštrovaná dobrá starostlivosť o maďarskú menšinu, a tým aj nepravdivosť

⁶¹ Zostali sme sami. In: *Slovenský hlas*. 1. 10. 1938, roč. 1, č. 224, s. 1.

⁶² Vojak musí znášať aj neúspech; Od „anšlusu“ po „mníchovský pakt“; Slováci! Slovenski občania! Slovenski vojaci! In: *Slovenský hlas*. 1. 10. 1938, roč. 1, č. 224, s. 2-5.

⁶³ A čo potom? In: *Slovenský hlas*. 2. 10. 1938, roč. 1, č. 225, s. 1; Nové základy štátu; Oslavy „víťazstva“. In: *Slovenský hlas*. 4. 10. 1938, roč. 1, č. 226, s. 2-5.

maďarskej propagandy.⁶⁴ Po vznesení územných požiadaviek Poľska voči ČSR sa však podobne ostrý tón ušiel aj jemu, a to napriek tomu, že počas medzivojnového obdobia sa aj vplyvom silnej slovanskej orientácie *Národnej jednoty* písalo skôr pozitívne. Článok s nadpisom *Bezhraničná drzosť Poliakov a Maďarov* informuje o plánovaných územných požiadavkách veľmi ostrým tónom.⁶⁵

Zaujímavé je, že počas celej mníchovskej krízy sa na stranách *Národnej jednoty* neobjavili informácie o protestných zhromaždeniach, ktoré sa v Juhoslávii konali na podporu ČSR. Ešte zaujímavejšie však je, že sa tu neobjavil ani žiadny priamy apel na juhoslovanskú vládu, aby sa zastala svojho malodohodového spojenca. *Národná jednota* vo viacerých článkoch dokonca preukazovala Stojadinovičovi priam službu v rámci prebiehajúcej predvolebnej kampane. Na titulnej strane č. 42/38 z 22. októbra je uvedená informácia o prvom Stojadinovičovom predvolebnom prejave aj spolu s jeho skráteným obsahom, ktorý má vyslovene propagandistický tón. Redakcia ho uviedla bez akéhokoľvek okomentovania, pričom citovala aj jeho vyjadrenia k mníchovskej kríze: „Nijaká moja argumentácia nemohla by väčšmi pochváliť a zodvihnúť zahraničnú politiku Kráľovstva Juhoslovanského, ako čo to ukázaly udalosti a skutočnosti, ktoré sa zjavili vo svete v posledných mesiacoch. V kritických časoch Juhoslávia obstála hlavne preto, že mala dobrú zahraničnú politiku. Zachránený bol i mier, ale i hranice nášho štátu.“ Absencia akéhokoľvek hodnotenia môže mať rôzne dôvody: strach z represívnych opatrení, ktoré by mohli nasledovať, vedomie bezmocnosti Juhoslávie v danej situácii, lojalita voči Stojadinovičovej vláde, a podobne. Podľa môjho názoru sú najpravdepodobnejšie prvé dve z uvedených možností, keďže redakciu *Národnej jednoty* tvorili skúsení novinári, ktorí mali potrebný politický prehľad. Pravdepodobnosť, že by tu išlo o priamu podporu Stojadinovičovho režimu je vzhľadom na politickú orientáciu väčšiny členov redakcie veľmi nízka, avšak úplne vylúčená byť nemôže, keďže Stojadinovičovo Juhoslovanské radikálne spoločenstvo malo svojich podporovateľov a členov aj medzi Slovákmi.⁶⁶ Podľa Jána

⁶⁴ Ako Československo „terorizuje“ Maďarov... In: *Národná jednota*. 1. 10. 1938, roč. 19, č. 40, s. 3.

⁶⁵ Bezhraničná drzosť Poliakov a Maďarov. In: *Národná jednota*. 8. 10. 1938, roč. 19, č. 41, s. 3.

⁶⁶ Sympatie juhoslovanského národa patria Československu. In: *Národná jednota*. 4. 6. 1938, roč. 19, č. 23, s. 1. Napríklad komunálne voľby v roku 1936 vyhrala JŘZ drvivou väčšinou aj vo Vojvodine.

Siráckeho však mala *Národná jednota* v tomto období jasne antifašistickú ideovú orientáciu.⁶⁷

Evanjelický hlásnik informuje o výsledku Mníchovskej dohody vo svojom novembrovom čísle. Zhrnutie uplynulých udalostí, ako aj jednoznačné odhodlanie vytrvať vo vernosti Československu, vyjadril v článku *Čo je dnes našou najsvätejšou povinnosťou?* šéfredaktor tohto časopisu Ladislav Zgúth.⁶⁸ V druhom článku – *Z tragických chvíľ nášho starého domova* – sa nachádza očakávaná kritická reakcia na výsledky Mníchovskej dohody. Na rozdiel od textov *Národnej jednoty*, tu sa hneď v druhej vete zdôrazňuje fakt, že na konferenciu neboli pozvaní predstavitelia ČSR. Autor článku nešetří ani Francúzsko a Britániu, keď ich tituluje ako „bývalých spojencov“. Výrazný priestor autor venuje opisu kritického postoja britskej opozície voči politike appeasementu.⁶⁹ Zaujímavé teda je, že tento časopis okomentoval uplynulé udalosti priamejšie a tvrdšie, ako *Národná jednota*, ktorá sa prioritne zameriavala na politiku. Podľa môjho názoru tu vplyv zohrávala aj čítanosť jednotlivých periodík – *Evanjelický hlásnik* vychádzal v oveľa nižšom náklade, iba raz za mesiac a orientoval sa hlavne na témy blízke Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v Juhoslávii. Zrejme teda nebol pod takým drobnohládcom štátnych orgánov. V sekcii *Rozhlady* autor v novembrovom čísle *Evanjeličského hlásnika* uviedol aj informáciu o gratulačných telegramoch, ktoré zaslal po Mníchovskej konferencii biskup nemeckej evanjelickej a. v. cirkvi v Záhrebe Hitlerovi, Henleinovi a iným popredným nacistickým hodnostárom.⁷⁰ Informáciu autor uviedol bez akéhokoľvek komentára.

Národný kalendár sa udalostiam mníchovskej krízy venuje v už spomínanom článku *Búrliivý rok 1938*. Udalosti sú tu znovu podávané v informatívnom duchu, neobjavujú sa žiadne expresívne vyjadrenia, ani nie sú zaujaté postoje. Podľa môjho názoru je to pravdepodobne kvôli tomu, že vyšiel až v novembri 1938, teda v čase, keď už najväčšie emócie opadli. Taktiež treba poznamenať, že redakcie *Národnej jednoty*

⁶⁷ SIRÁCKY, J.: *Dlhé hľadanie*, s. 253.

⁶⁸ Čo je dnes našou najsvätejšou povinnosťou? In: *Evanjelický hlásnik*. november 1938, roč. 12, č. 11, s. 162-163.

⁶⁹ Z tragických chvíľ nášho starého domova. In: *Evanjelický hlásnik*. november 1938, roč. 12, č. 11, s. 163-166.

⁷⁰ Rozhlady. In: *Evanjelický hlásnik*. november 1938, roč. 12, č. 11, s. 175.

a *Národného kalendára* boli do veľkej miery prepojené – napríklad zostavovateľom bol Andrej Sirácky. V období novembra sa už redakcia sústredila na adaptáciu v nových podmienkach.⁷¹

Hypotézu o potrebe sústredenia sa na stabilizovanie novej situácie v ČSR potvrdzuje aj záver gratulačného článku J. Škultétymu v decembrovom čísle časopisu *Náš život*: „Tak sa nám zdá, že náš Bátka prežije i túto pohromu a bude svedkom ozdravenia svojho milovaného národa i republiky. Javí sa sila, energia. [...] A tá napína svaly i vôľu k titanskej všestrannej práci, ktorá má zahojiť veľké rany spáchané na národe a má zase uviesť do života uboleného národa radosť, sladké ovocie neúmornej práce a jasavý, teplý lúč slnka, osvetu a s ním i blahobytu.“⁷²

Veľmi zaujímavá je zmena prístupu v hodnotení autonomistickej politiky na Slovensku, ktorá prichádza po vyhlásení autonómie Slovenska 6. októbra 1938. O samotnej Žilinskej dohode informuje *Národná jednota* č. 41/38. V porovnaní s predošlými článkami o HSLS a autonomistických snahách časti slovenských politikov pôsobí tento článok až prekvapujúco neutrálne, neobsahuje žiadne výhrady či negatívne hodnotenia. Ešte prekvapujúcejšie pôsobí záver článku, v ktorom je tento fakt hodnotený pozitívne: „Porady v Žiline znamenajú počiatok nového lepšieho života Slovákov a Čechov.“⁷³ Potvrdenie tohto trendu, teda vcelku pozitívne prijatie slovenskej autonómie v rámci ČSR, sa potvrdzuje aj v nasledovnom čísle *Národnej jednoty* z 15. 10. 1938. V článku *Autonomia Slovenska* autor v zásade nestranne opísal vývoj situácie na Slovensku po roku 1918, predovšetkým príchod českej inteligencie a jej činnosť pri formovaní republiky. Článok však v tomto nie je jednostranne pozitívny, venuje sa aj negatívam tohto pôsobenia: „Ale na druhej strane prišli na Slovensko i ľudia, ktorí nechápali (a pozdejšie nechceli chápať!) rodenie sa nového, aktívneho slovenského nacionalizmu, ktorý sa dožadoval svojich práv.“ Oproti predošlým článkom, ktoré mali tendenciu pomery v medzivojnovnej republike prezentovať v pozitívnom svetle, je teda tento článok prvým prípadom kritickosti voči spomínaným pomerom. Celkové hodnotenie vzniknutej situácie tu

⁷¹ Búrlivý rok 1938. In: *Národný kalendár*. 1939, roč. 20, s. 149-155.

⁷² Dr. Jozef Škultéty, správca Matice slovenskej 85 ročný. In: *Náš život*. december 1938, roč. 4, č. 3-4, s. 145.

⁷³ Autonomia Slovenska. Dohoda medzi Slovákami a Čechmi. In: *Národná jednota*. 8. 10. 1938, roč. 19, č. 41, s. 1.

autor uviedol nasledovne: „*Na autonomiu Slovenska v rámci Československej republiky môžeme sa dívať sympaticky, objektívne a považovať ju za dejinnú nevyhnutelnosť. Slovenský národ, slovenská reč, slovenská duchovná a kultúrna osobitosť je skutočnosťou a z nej celkom logicky a príčinnne vyplýva i slovenská autonomnosť.*“ Táto zmena vnímania je v istom smere dosť prekvapujúca. Redakcia *Národnej jednoty*, ako aj drvivá väčšina predstaviteľov vojvodinských Slovákov v medzivojnovom období zdôrazňovala potrebu československej jednoty. Zvlášť ju vyzdvihovali v čase ohrozenia ČSR počas Mníchovskej krízy, a logické by to teda bolo aj po následnom oslabení republiky. Na druhej strane tu však treba spomenúť aj druhý faktor, a to je relatívne slabá informovanosť o vnútorných záležitostiach na Slovensku v medzivojnovom období a z toho vyplývajúca idealizácia pomerov v republike. Uvedené pozitívne stanovisko voči autonómii Slovenska môže byť logické vzhľadom na spomenuté objektívne okolnosti, ako aj vzhľadom na silné národné cítenie vojvodinských Slovákov. Taktiež mohlo ísť aj o snahu dať slovenskej politickej reprezentácii šancu spravovať krajinu – teda počkať si na jej prvé reálne výsledky a neodsudzovať veci vopred. V súvislosti so spomínaným štýlom informovania československých predstaviteľov išlo podľa môjho názoru o prispôsobenie sa tomuto štýlu – teda sústredenie pozornosti na pozitíva v záujme motivovania čitateľov a udržania lojality k okyptej republike. Záver článku potvrdzuje celý jeho obsah, teda pozitívne prijíma novú situáciu, ale zároveň kladie dôraz na jednotu republiky: „*Prajeme zo srdca, čo najúprimnejšie lepšie a šťastnejšie dni svojmu slovenskému národu a našej drahej starej vlasti, Československej republike!*“⁷⁴ Ostatné články uvedené na titulnej strane tohto istého čísla *Národnej jednoty* potvrdzujú, že ide o zmenu celkového prístupu. Spomenutá zmena vnímania HSLS sa potvrdila aj zaslaním pozdravného telegramu J. Tisovi, v ktorom redakcia praje vláde „*mnogo zdaru v prospech Slovenska a celej republiky*“, a tiež ju prosí, aby nezabúdala na krajské komunity, zvlášť v Maďarsku.⁷⁵ Negatívnejšie informácie sa nachádzajú na ďalších stranách tohto čísla, a to pri informovaní o politike a vnútorných pomeroch Poľska, ako aj pri

⁷⁴ Autonomné Slovensko. In: *Národná jednota*. 15. 10. 1938, roč. 19, č. 42, s. 1.

⁷⁵ Pozdrav prvej slov. vláde v Bratislave. In: *Národná jednota*. 15. 10. 1938, roč. 19, č. 42, s. 1.

uvedení série Hitlerových výrokov z rokov 1933 – 1938. Oba články sú však písané neutrálnym tónom, bez emotívnych a útočných formulácií z predošlých týždňov. Trend umierneného prístupu sa tu teda tiež potvrdil.⁷⁶

Podstatné informácie k otázke prijatia autonómie prináša text Andreja Mráza uverejnený na titulnej strane *Národnej jednoty* č. 44/38 z 29. 10. 1938. Mráz ako významná osobnosť pôvodom z Vojvodiny podáva rozsiahlejšiu analýzu vývoja vzťahu vojvodinských Slovákov k ČSR, k Slovensku, ako aj k čechoslovakizmu. Podľa jeho slov v medzivojnovom období spomedzi slovenských krajských komunít vynikali v miere stotožnenia sa s čechoslovakistickou ideou práve juhoslovanskí Slováci. Mráz priznáva legitímnosť autonomistických snáh, chyby dovtedajšieho systému vládnutia v ČSR, ako aj nevyhnutnosť zmeny. Na ešte väčšie obhájenie nových pomerov a upokojenie Slovákov v Juhoslávii Mráz zdôrazňuje, že s autonómiou súhlasil aj Milan Hodža, ktorý mal vo Vojvodine veľkú popularitu a dôveru. Mráz dokonca upokojujúco píše aj o nutnosti vzdať sa časti územia v prospech Maďarska, a predovšetkým aj o údajne tolerantnom postoji katolicizmu na Slovensku voči evanjelickej cirkvi.⁷⁷ Uvedený Mrázov text v podstate potvrdzuje zmenu prístupu redakcie *Národnej jednoty* – a zrejme aj veľkej časti vojvodinských Slovákov – voči autonomistickému hnutiu na Slovensku. Myslím si, že Mráz tu odkryl jeden z dôležitých faktorov – dovtedajší, niekedy až zaryto negatívny postoj bol zrejme ovplyvnený nedostatočnou znalosťou pomerov v republike, a zrejme aj istou mierou idealizácie československej vládnej politiky. V tejto dobe teda podľa všetkého značná časť slovenskej vojvodinskej inteligencie prehodnotila svoj postoj k autonomistickým politikom na Slovensku a „dala im šancu“.

Pozitívne vnímanie prijatia slovenskej autonómie môžeme vidieť aj v decembrovom dvojčíslu časopisu *Náš život*. V gratulačnom článku pri príležitosti 85. narodenín Jozefa Škultétyho v decembrovom čísle *Nášho života* sa autor okrajovo venuje aj udalostiam jesene 1938 v ČSR: „Prozreteľnosť udelila nášmu veľkému starcovi v živote nášho národa

⁷⁶ Hitlerove výroky; Nepravíme Poliakom náš údel; Ukrajinci v Poľsku si žiadajú autonomiu. In: *Národná jednota*. 15. 10. 1938, roč. 19, č. 42, s. 2-3.

⁷⁷ Zahraniční Slováci a nové Česko-Slovensko. In: *Národná jednota*. 29. 10. 1938, roč. 19, č. 44, s. 1.

*zvláštnu dobu. Dobu poroby, borby za oslobodenie národa. Dožil sa jeho oslobodenia a zatým v jubilejnom roku i jeho osamostatnenia, ktoré bolo ale veľmi draho a bolestne prevedené, veď národ náš je hrozne okyptený.*⁷⁸ Znovu sa tu teda objavuje pozitívne vnímanie autonómie Slovenska, podobne ako aj veľmi negatívne vnímanie územných strát republiky.

Reakcie na Viedenskú arbitráž

Prvá Viedenská arbitráž znamenala ďalšiu zmenu v hodnotení viacerých subjektov. Relatívne zmierlivý tón typický pre *Národnú jednotu* v priebehu októbra 1938 sa stratil v prvom čísle po Viedenskej arbitráži, ktoré vyšlo 5. novembra. V článku *Slovákom sa stala veľká krivda* autor spomína množstvo legitímnych argumentov, ktoré však podáva znova dosť emotívnym tónom, miestami až s nereálnym prehánaním: „*Kde je spravodlivosť? V Maďarsku bude do 700.000 Slovákov ÚPLNE BEZ PRÁV a na Slovensku zostane asi 100.000 Maďarov, ktorí majú viacej práv ako v Maďarsku.*“ Zaujímavý je tiež sociálny rozmer tohto hnevu, teda odpor voči niekdajšej aristokracii: „*Pravda keď sa Slovákom niečo deje, nič to neznamená. Ale keď ide o záujmy džentrikov a grófov, tak sa na nič iného nehladí.*“ Zaujímavý je tu záver článku, ktorý pôsobí priam bojovno-revanšisticky: „*Zase zvíťazili tí, proti ktorým sme sa stále borili, ale i táto krivda nebude večne trvať. A potom príde rátenie.*“⁷⁹ Podobná narážka na šľachtu sa nachádza aj v článku informujúcom o územných stratách Slovenska voči Poliakom: „*Dostali asi 146 km² s 8000 obyvateľmi, z toho 7000 Slovákov (okolie Skalitého a kus Vysokých Tatier, aby poľská šľachta mala kde zimovať!)*“⁸⁰

Negatívne vyjadrenia sa okrem Maďarska ušli aj na adresu hlavných arbitrov – Talianska a Nemecka: „*Páni Ribbentrop a Ciano rozhodovali hlavne na základe falošných maďarských štatistík (z r. 1910) a maďarské požiadavky splnili na 90 %.*“⁸¹ Ostrý tón sa tiež objavuje v závere článku *Nemecko-taliansky súd v prospech Maďarska*, pričom je smerovaný predovšetkým na Maďarsko, ale explicitne aj na mocnosti

⁷⁸ Dr. Jozef Škultéty, správca Matice slovenskej 85 ročný. In: *Náš život*. december 1938, roč. 4, č. 3-4, s. 145.

⁷⁹ *Slovákom sa stala veľká krivda*. In: *Národná jednota*. 5. 11. 1938, roč. 19, č. 45, s. 1.

⁸⁰ Slovensko ustúpilo Maďarsku 780 obcí. In: *Národná jednota*. 12. 11. 1938, roč. 19, č. 46, s. 3.

⁸¹ *Slovákom sa stala veľká krivda*. In: *Národná jednota*. 5. 11. 1938, roč. 19, č. 45, s. 1.

Osi, ktoré k tomuto výsledku dopomohli: „Po 20 rokoch, po podlej diplomatickej hre dostávajú čistoslovenské kraje nazpäť a ich apetít neobyčajne vzrástol.“ Slovo *podle* je v texte ako jediné zvýraznené tučným písmom.⁸² Nasledujúce číslo *Národnej jednoty* je však už znova písané v miernejšom duchu. Udalosti posledných týždňov sú tu spomínané ako tragické, avšak dôraz je tu kladený na pozitívne udalosti. Tie sú interpretované ako postupný proces emancipácie slovenského národa: „Bez 28. októbra nebolo 30. októbra r. 1918 a bez týchto dvoch dát nebol by prišiel ani 6. október 1938.“⁸³ Potvrdilo sa teda pozitívne prijatie autonómie Slovenska.

Z uvedených príkladov sa dá konštatovať istá podobnosť vývoja vnímania situácie: bezprostredne po Mníchovskej konferencii bol tón veľmi ostrý, emotívny a často až burcujúci, ale v relatívne krátkom čase sa zmiernil a sústredil sa na pozitívne informácie, pričom negatívno-bojovný informačný štýl sa zachoval len v tých otázkach, o ktorých ešte nebolo rozhodnuté. Podobne sa zopakovalo aj pri Viedenskej arbitráži – hnev a expresívnejšie formulácie sa nachádzajú v podstate len v jednom čísle *Národnej jednoty*, hneď v tom ďalšom nasledovalo prijatie vzniknutej situácie a sústredenie sa na pozitívnejšie vyznenie informácií. V oboch prípadoch pritom pozitívnejšie informácie upriamovali pozornosť na tie stránky, ktoré bolo možné zmeniť, teda v tomto prípade na zjednotenie obyvateľstva okyptej ČSR a prácu v prospech jej udržania sa. Udržiavanie hnevu by podľa môjho názoru skôr čitateľov koncentrovalo na témy, o ktorých rozhodli veľmoci a ktoré v podstate nemali šancu ovplyvniť. Myslím, že toto konanie mohlo byť aj taktické, teda že redakcia *Národnej jednoty* sa v týchto veciach rozhodovala na základe toho, akým smerom chceli orientovať postoj miestnej slovenskej komunity, a nie až tak na základe objektívnych informácií. Navyše sa ukázalo, že v podobnom duchu sa už bezprostredne po oznámení výsledkov oboch konferencií vyjadrovali viacerí československí predstavitelia aj médiá, čo malo podľa môjho názoru veľký vplyv na informačný štýl *Národnej jednoty*.

Vnímanie situácie na Slovensku pokračuje v tomto období v predošlom smerovaní, teda v pomerne pozitívnom, a to aj napriek postupnému nárastu radikálnych vyjadrení slovenských predstaviteľov.

⁸² Nemecko-taliansky súd v prospech Maďarska. In: *Národná jednota*. 5. 11. 1938, roč. 19, č. 45, s. 1.

⁸³ Dvadsaťročie oslobodenia Vojvodiny. In: *Národná jednota*. 12. 11. 1938, roč. 19, č. 46, s. 1.

Národná jednota č. 46/38 informuje o vytvorení Strany slovenskej národnej jednoty. Sú tu citované aj slová J. Tisa: „*Odtiaľ bude jeden národ, jedna strana. Jednotný slovenský národ našiel jedinú správnu cestu pre zabezpečenie lepšej budúcnosti národa a zeme. To bude najvyšší zákon každého Slováka. Kto povstane proti jednotnej vôli slovenského národa, bude zradca a nepriateľ a proti nemu sa postúpi bezohľadne.*“ Trochu prekvapujúce pre mňa je, že celý článok vrátane spomínaného Tisovho prejavu je len informatívny, bez zaujatia stanoviska alebo akéhokoľvek upozorňujúceho vyjadrenia na zavedenie vlády jednej strany, ako aj na jemnú podobnosť Tisovej rétoriky s Hitlerovou. Ešte hrozivejšie pôsobí vylúčenie akejkolvek opozície, ako aj otvorené priznanie plánov na tvrdé zákroky voči nej. Dôvod na toto konanie redakcie môže byť jednak dovtedajšia krátka doba Tisovej vlády, ale tiež aj čiastočný súhlas viacerých autorov článkov s nevyhnutnosťou zjednotenia sa a spoločného postupu, ktorý sa vyskytoval vo viacerých článkoch na jeseň 1938, predovšetkým u autorov s pseudonymami (*or*) a Št. Vedomie nevyhnutnosti zjednotiť sa bolo zrejme posilnené aj udalosťami Viedenskej arbitráže a relatívne agresívnou politikou susedných štátov. V Tisovom prejave sa to spomína nasledovne: „*Zabudnime na všetko, čo nás delilo v minulosti. Jednotou a prácou zachováme to, čo máme, svornosťou a prácou dosiahneme to, čo nám chýbí. Všetci do práce za slobodu a budúcnosť slovenského národa! Sjedenení zvíťazíme. Slováci na stráž!*“⁸⁴ Veľmi zaujímavý je tiež opis osláv prijatia zákona o autonómii na Slovensku: „*Nedeľa 20. nov. bola dňom smierenia slovenského národa. Na všetkých kostoloch vyzváňaly zvony a konaly sa slávnostné bohoslužby. Boly to mohutné manifestácie po všetkých slovenských mestách a dedinách v znamení hesla: jeden Boh, jeden národ, jedna strana.*“⁸⁵ Nachádza sa tu teda parafráza nacistického hesla *Ein Reich, ein Volk, ein Führer* bez akéhokoľvek okomentovania, dištancovania sa, alebo upozornenia na pravdepodobný vplyv nacizmu. Podľa môjho názoru je to vzhľadom na dobrý politický prehľad redaktorov *Národnej jednoty* dosť zvláštne. Túto toleranciu pripisujem znovu viacerým zo spomínaných faktorov: prehodnotenie názoru na autonomistickú politiku na Slovensku a

⁸⁴ Slováci sa sjednotili v jednej politickej strane. In: *Národná jednota*. 12. 11. 1938, roč. 19, č. 46, s. 3.

⁸⁵ Novým prezidentom Česko-Slovenska bude dr. Emil Hácha, predseda najvyššieho správneho súdu. In: *Národná jednota*. 26. 11. 1938, roč. 19, č. 48, s. 2.

potreba jednoty vzhľadom na územné straty a agresívnu politiku susedov.

Prvý kritickejší článok k vývoju situácie na Slovensku po získaní autonómie prichádza na titulnej strane *Národnej jednoty* č. 49/38 z 3. decembra. Autor hneď v úvode článku kritizuje rozpustenie Slovenskej národnej strany. Celkovo v článku kritizuje príliš laxný postoj voči maďarskej a nemeckej menšine a na druhej strane príliš tvrdý postoj aj postup voči Čechom, centralistickým stranám a celkovo odkazom predošlej politickej éry. Taktiež má výhrady voči spôsobu, akým sa na Slovensku začal chápať systém vlády jednej strany: *„Jednotná strana má v sebe zahrnúť všetkých Slovákov nielen početne, ale aj ideovo a programovo. Nemôže to byť politika úzko stranícka a krajne odmietavá voči všetkému, čo bývalý režim vytvoril. Z jednej krajnosti netreba ísť do druhej.“* V týchto niekoľkých vetách je zhrnutých viacero aspektov, ktoré výstižne popisujú novovzniknutú situáciu na Slovensku, a ktoré sú aj dôkazom začínajúcej zmeny postoja predstaviteľov vojvodinských Slovákov. Taktiež to podľa môjho názoru dokumentuje aj demokratické myslenie redakcie *Národnej jednoty* – množstvo krajanských komunít má totiž veľmi často tendenciu inklinovať práve k vodcovským osobnostiam a nacionalistickým sklonom vlády vo svojej starej vlasti. V závere tohto článku je uvedené zhrňujúce stanovisko, až výzva k politike na Slovensku: *„My, Slováci v Juhoslávii, nesledujeme nijaké stranícke, ani osobné ciele. Práve preto môžeme byť k udalostiam na Slovensku objektívnejší. Chápeme úplne ten elán, to nadšenie, ale nijako sa nemôžeme uspokojiť s mnohými výstrednosťami (zriadenie koncentračného tábora, odstraňovanie Masarykových obrazov zo škôl a pod.). Nie bratia Česi, ba ani nie „Čechoslováci“ sú hlavnými nepriateľmi Slovákov, ale niekto celkom iný. Naši nepriatelia sú tí, čo nám berú Košice, Devín, Tatry, Javorinu, Čadcu!“* V tejto časti textu je teda vystihnutých niekoľko zmien a spresnení vo vnímaní vývoja situácie na Slovensku očami autora tohto článku. Stále sa tu zdôrazňuje potreba zjednotenia sa a spoločného postupu Slovákov, avšak to má byť smerované výlučne proti iným štátom, ktoré prejavili agresivitu voči ČSR, resp. voči Slovensku. Taktiež je tu prítomný moment obhajoby výsledkov predošlého centralistického systému. Autor sa teda nenechal strhnúť ošiaľom z väčšej miery samostatnosti Slovenska, ktorý je taktiež typický pre krajanské

komunity, ale skôr zastáva myšlienku kontinuity, prirodzeného vývoja. Čechoslovakizmus sa tu však už explicitne prezentuje ako prekonaná idea: „...svojím pomýleným bratom máme odpustiť. Tým skorej, že bez ich predpráce nebolo by dnes ani slobodného Slovenska.“ Formulácia *pomýlení bratia* je dosť ostrá, predovšetkým vzhľadom na to, že medzi ľuďmi čechoslovakistickej ideovej orientácie sa ešte pred niekoľkými mesiacmi dali zaradiť aj redaktori *Národnej jednoty*. Sú tu však opätovne zdôraznené zásluhy centralistických strán na rozvoji Slovenska v predošlom období. V úplnom závere článku sa v podstate po prvý raz nachádza otvorené upozornenie na príklon vládnucej garnitúry na Slovensku k nacizmu: „Slováci majú ísť dokopy nie preto, aby slúžili zase len jednému smeru, jednej ideológii (čím menej napodobňovať cudzie smery, pozdravy a uniformy!), ale preto, aby slúžili celku, okyptenému Slovensku a ťažko skúšanému národu!“⁸⁶ Znova sa tu dá konštatovať vcelku triezvy a kritický pohľad autora článku na vývoj situácie na Slovensku. Treba však podotknúť, že nielen juhoslovanskí Slováci mali silné československé cítenie. Vo veľmi podobnom duchu písal napríklad aj slovenský *Newyorský denník*.⁸⁷

Kritickejší tón voči smerovaniu slovenskej politiky pokračuje aj v č. 51/38, kde je uvedený článok *Slovensko volí*. Nachádza sa tu aj vcelku kritické vyjadrenie k časti slovenských politikov: „Veríme, že to slobodné Slovensko nebude také, ako si to želajú niektorí pomýlení a ešte starým maďarsko-aristokratickým duchom napáchnutí Slováci! Slováci nepotrebujú nijaký samostatný štát slovenský, lebo by bol len predohrou pre splynutie s Maďararágom. Kto takéto niečo hlása, robí najväčší zločin proti slovenskému národu alebo je strašne krátkozraký. Tu každý poctivý Slovák musí zvolat': Až dosiaľ, a nie ďalej!“⁸⁸ Pokračuje teda trend spresňovania nového názoru na autonomistickú politiku na Slovensku, redakcia už presnejšie definuje hranice a viac sa približuje svojmu predošlému štýlu

⁸⁶ Bratom na Slovensku! In: *Národná jednota*. 3. 12. 1938, roč. 19, č. 49, s. 1.

⁸⁷ Napríklad v dostupných číslach z februára 1939 sa až posmešne vyjadruje o K. Sidorovi a iných predstaviteľoch HSLS, kritizuje aj protičeskú a protizidovskú politiku tejto strany. Taktiež sa vyjadruje veľmi lojálne o E. Benešovi, ktorý vtedy prišiel na pôdu USA. Všeličo; Dr. Beneš bude vítaný mayorom Laguardiom na mestskom dome vo štvrtok. In: *Newyorský denník*. 8. 2. 1939, roč. 26, č. 131, s. 1; Dr. Eduard Beneš srdečne vítaný ako zastánca demokracie. In: *Newyorský denník*. 9. 2. 1939, roč. 26, č. 132, s. 1; Veľkolepé privítanie Dr. Eduarda Beneša; Dr. Eduard Beneš obliehaný žiadostami o prednášky. In: *Newyorský denník*. 11. 2. 1939, roč. 26, č. 134, s. 1.

⁸⁸ Slovensko volí. In: *Národná jednota*. 17. 12. 1938, roč. 19, č. 51, s. 2.

informovania. Obdobie zvýšenej tolerance voči radikálnejším vyjadreniam a skutkom autonomistických politikov teda očividne skončilo. Pozitívne vnímanie súčasnej formy autonómie Slovenska však pretrvalo. V článku Branislava Mokiča o zbierkach na pomoc ČSR, uverejnenom v *Národnej jednote* č. 52/38 otvára autor v závere otázku, na aké Československo to vlastne ľudia prispievali. Naráža tým na skutočnosť, že pri začiatku zbierky to bola ešte „prvá“ republika a pri jej ukončení „druhá“. Autor túto otázku vysvetľuje vcelku jednoduchým, ľudovým jazykom: *„My máme radi autonómne Slovensko aj Česko-Slovensko písané s pomlčkou, ale tak isto sme mali radi aj Česko-Slovensko bez pomlčky.“* Autor ďalej pokračuje v opise vzťahu k vnútropolitickému vývoju na Slovensku: *„Nezúčastňujeme sa vnútorného zápolenia v našej starej vlasti a poznáme ju len ako celok, ako svoju starú vlasť, ktorej patrí naša láska a vernosť.“* Tu autor hovorí skôr sám za seba, keďže iní autori článkov *Národnej jednoty* sa k vnútropolitickému vývoju na Slovensku vyjadrovali dosť často. V závere textu sa autor vyjadruje k česko-slovenskému pomeru: *„Trvalé hodnoty sú len skalnatá zem tatranská, slobodný národ slovenský, opretý o bratský národ český.“*⁸⁹ V silvestrovskej *Národnej jednote* č. 53/38 je uvedený článok o pobyte prezidenta Emila Háchu vo Vysokých Tatrách počas vianočných sviatkov, kde ho privítal predseda slovenskej vlády Jozef Tiso. Citované príhovory oboch štátnikov boli ladené vo veľmi zmierlivom duchu, pričom podobne sa to snažila ešte podčiarknuť redakcia *Národnej jednoty* svojím komentárom v závere článku: *„Minulé spory sú za nami. Pred nami je len spoločná práca, ktorá nedelí, ale sbratuje.“*⁹⁰

Časopis *Náš život* reagoval na udalosti jesene 1938 až vo svojom decembrovom dvojčíse. V článku Jána Čajaka *Dvadsať rokov uplynulo od nášho oslobodenia* sa venuje predovšetkým opisu pozitívneho vývoja podmienok vojvodinských Slovákov od roku 1918. Len v poslednom odseku tohto textu prešiel k udalostiam v ČSR: *„A práve teraz, keď sa máme radowať a vrúcne ďakovať Prozreteľnosti i chrabrému osloboditeľmu národu, vtedy ťažká chmára smútku zahalila nás.“* Celá reakcia sa v podstate držala len v informatívno-lútostivom duchu, len v závere sa nachádza

⁸⁹ Naša pomoc starej vlasti. In: *Národná jednota*. 24. 12. 1938, roč. 19, č. 52, s. 2.

⁹⁰ Nový poriadok na Slovensku znamená trvale zabezpečený pokoj medzi Čechmi a Slovákami. In: *Národná jednota*. 31. 12. 1938, roč. 19, č. 53, s. 1.

pokojná výzva udržať si odhodlanosť „všetko obetovať za národ, za vlasť...“⁹¹

Celkovo teda môžeme konštatovať, že vzťah redakcie *Národnej jednoty* k autonomistickým slovenským politikom prechádzal svojim vývojom: dlhé roky bol negatívny, zatiaľ čo vzťah k centralistickej vláde a ideí čechoslovakizmu bol až idealisticky pozitívny. Po 6. októbri nastala zmena, redakcia prehodnotila svoje dovtedajšie názory, prijala autonómiu Slovenska ako prirodzenú súčasť vývoja, avšak v tolerancii skĺzla až príďaleko, keďže začala tolerovať aj radikálnejšie prejavy a skutky predstaviteľov novej slovenskej vlády. Po niekoľkých týždňoch sa však aj tu vrátil kritický pohľad, redakcia si teda určila hranicu toho, čo je ešte tolerovateľné v rámci autonómie a slovenskej svojbytnosti. Pozitívne vnímanie nového štátoprávneho usporiadania ČSR s autonómnym postavením Slovenska však už ostalo prítomné v myslení veľkej časti slovenskej vojvodinskej elity. Prejavilo sa to aj v neskoršom období, keď po začiatku konfliktu v odbojovom hnutí väčšina miestnej elity podporovala Milana Hodžu a jeho víziu obnovy republiky.

Vo vnímaní vnútropolitckej situácie Juhoslávie na stranách *Národnej jednoty* v podstate pokračoval dovtedajší trend, teda v podstate výrazná podpora vládnej strany Juhoslovanske radikálne spoločenstvo (JRS). Dosť tendenčný je napríklad článok z 5. 11. 1938. Uvádza Stojadinovičov prejav o zlej situácii roľníkov pred nástupom jeho vlády a veľké úspechy po ňom. V podobnom duchu informuje aj príspevok o prejave A. Korošca, kde znova jednostranne vyzdvihol program vládnej strany JRS oproti „programovo nejednotnej a roztrieštenej sdruženej opozícii“. Príspevok redakcia znovu vôbec neokomentovala redakciou, pôsobí ako čisto prebratý text predvolebnej propagandy. Celý článok je uvedený nadpisom *Volebná kampaň*, čo tento prístup čiastočne vysvetľuje. Podľa mojej mienky ide buď o nátlak z vládnej strany, na ktorý sa redakcia logicky obávala klásť odpor, alebo môže ísť aj o platenú politickú propagáciu, resp. kombináciu jedného aj druhého dôvodu. Žiadne dokumenty potvrdzujúce, resp. vyvracajúce tieto hypotézy som však zatiaľ nenašiel. Počet článkov propagujúcich vládnu stranu JRS a jej premiéra má v *Národnej jednote* rastúcu tendenciu, v č.

⁹¹ Dvadsať rokov minulo od nášho oslobodenia. In: *Náš život*. december 1938, roč. 4, č. 3-4, s. 137.

46/38 sa okrem rozsiahlejšieho článku o predvolebných podujatiach vládnej strany objavuje aj reportáž z výstavy s názvom *Veľký pokrok nášho hospodárstva za posledné 3 roky*. Oba články majú jednostranný charakter, bez uvedeného názoru alebo komentára redakcie. O predvolebných zhromaždeniach informuje aj *Národná jednota* č. 50/38 z 10. decembra. Tradične je tu bohatý priestor venovaný premiérovi Stojadinovičovi a jeho vládnej strane JRS.⁹² Okrem toho sú tu však prvý a jedinýkrát spomenuté aj predvolebné zhromaždenia Združenej opozície. Opísané len stručne informatívnym neustranným zaujatím, priestoru však majú viditeľne menej ako informácie o vládnej strane. Medzi kandidátmi Združenej opozície za Novosadský okres pritom figuruje Aleksandar Žiža,⁹³ právnik, ktorý prebral kanceláriu Jána Bulíka po jeho presťahovaní do Belehradu. Bulík pri predošlých komunálnych voľbách aktívne spolupracoval so Združenou opozíciou, je teda možné, že s ňou čiastočne spolupracoval aj v rámci týchto volieb. Podľa Jána Siráckeho v Báčskom Petrovci vyhral komunálne voľby nominant Združenej opozície. K tejto téme tiež uvádza informáciu, že mnohí Slováci boli členmi a spolupracovníkmi Združenej opozície, pričom viacerí z nich boli aj členovia alebo sympatizanti Komunistickej strany Juhoslávie. Okrem Bulíkovho vplyvu tu spomína aj vplyv Andreja Siráckeho a vplyv protifašistickej orientácie *Národnej jednoty*.⁹⁴ Podľa môjho názoru je toto tvrdenie čiastočne nepravdivé. Je síce pravda, že diskurz *Národnej jednoty* bol jednoznačne protifašistický, avšak pri informovaní o vnútropolitickej situácii Juhoslávie sa autori správali vždy opatrne. Zvlášť to platí o období Stojadinovičovej diktatúry. V posledných mesiacoch pred decembrovými voľbami práve vidno nárast priestoru, ktorý na svoju propagáciu (priam až propagandu) dostávala vládne JRS. *Národná jednota* teda podľa môjho názoru jednoznačne prispievala k protifašistickej orientácii slovenskej komunity, avšak z hľadiska vnútornej politiky a predvolebného informovania podľa mňa oveľa väčšou mierou prispela k víťazstvu vládnej strany JRS.

⁹² Veľký volebný prejav predsedu vlády dr. Milana Stojadinoviča. In: *Národná jednota*. 10. 12. 1938, roč. 19, č. 50, s. 1.

⁹³ Pred voľbami. In: *Národná jednota*. 10. 12. 1938, roč. 19, č. 50, s. 1.

⁹⁴ SIRÁCKY, J.: *Dlhé hľadanie*, s. 253.

Počas spomínanej predvolebnej kampane sa udalosti oklieštenia ČSR často používali v rámci predvolebnej rétoriky, a to tak vládnu stranou, ako aj opozíciou. Každá strana si ju samozrejme interpretovala po svojom – podľa Milana Stojadinovića ČSR doplatila na chybnú zahraničnú politiku, oproti čomu zdôrazňoval stabilnú zahraničnopolitickú pozíciu Juhoslávie. Opozícia samozrejme jeho vládu aj pasivitu počas mníchovskej krízy kritizovala, jeden z jej predstaviteľov nazval mníchovské udalosti „najväčšou vierolomnosťou po Kosove“.⁹⁵

V čase vrcholiacej kampane sa zároveň vo Vojvodine oslavovalo 20. výročie jej pripojenia k juhoslovanskému štátu, ktoré prebehlo počas novembra 1918. Výročie oslobodenia si teda postupne pripomínali takmer všetky mestá a obce. V Novom Sade prebiehali 13. novembra oslavy, na ktorých vystúpil aj premiér M. Stojadinović. V jeho reči uvedenej na titulnej strane *Národnej jednoty* č. 47/38 sa okrem už tradičného bohatého opisu úspechov jeho vlády spomína aj otázka zahraničnej politiky, v ktorej naráža na osud ČSR: „*Vo svojich medzinárodných vzťahoch mu nežiadame nič cudzieho, ale nedáme si ani piad' svojej zeme. Vy ste po tieto dni videli ako sa hranice niektorých štátov menia za 24 h. Ale my nie sme štát, ktorý je stvorený zeleným stolom, sediac v pohovke a fajčiak dohán. Celému svetu je známe, že sú hranice Juhoslávie spravodlivo určené, krvou označené, mečom vyrezané, kostiami junákov upevnené. Takéto hranice nemôžu sa ani meniť.*“⁹⁶ Táto časť prejavu je zaujímavá hneď z viacerých aspektov. Stojadinović tu ani v náznaku nespomenul priateľský vzťah a spojenectvo Juhoslávie a ČSR, ktoré trvalo prakticky počas celého medzivojnového obdobia. Taktiež zjavná podobnosť medzi vznikom ČSR a medzivojnového juhoslovanského štátu na základe Versailleského systému je zjavná. Dosť pokrivené vnímanie vzniku ČSR „za kaviarenským stolom“ a naproti tomu zdôrazňovanie „vybojovaných“ hraníc Juhoslávie je tiež dosť povážlivé zvlášť v tomto regióne, keďže veľké percento vojvodinských Slovákov bojovalo v Československých légiách. O dôvodoch použitia týchto vyjadrení v Stojadinovićovom prejave netreba diskutovať, keďže tie sú v tomto

⁹⁵ SOVILJ, M.: *Československo-jugoslávské vzťahy v letech 1939 – 1941. Od zániku Československé republiky po okupaci Království Jugoslávie*. Praha : FF UK, 2016, s. 44-45.

⁹⁶ „Nežiadame nič cudzieho, ale nedáme ani piad' svojej zeme!“ In: *Národná jednota*. 19. 11. 1938, roč. 19, č. 47, s. 1.

predvolebnom období zjavné. Otázkou je, prečo *Národná jednota* uvádzala tieto informácie bez akéhokoľvek komentovania či korigovania. Znova tu teda vyvstáva otázka, aký bol dôvod, resp. motivácia takéhoto konania. K týmto úvahám o objektivite a slobode tlače je nutné uviesť súvisiace tvrdenia Jána Siráckeho. Ten otvorene priznáva, že väčšiu slobodu mala *Národná jednota* pri zahraničnopolitických textoch, keďže vo vnútropolitických záležitostiach „*bolo menej možností a viac nebezpečenstva zo strany úradov.*“⁹⁷ Tento výrok podľa mňa potvrdzuje nevyváženosť kritického tónu pri informovaní o zahraničnopolitickej a vnútro politickej situácii. Otázne je len, či naň redakcia pristúpila na základe priameho zásahu štátnej moci, alebo len preventívne.

Báčsky Petrovec oslavoval výročie svojho oslobodenia dňa 15. novembra 1938. Na veľkolepej slávnosti s viacnásobnou účasťou vystúpilo viacero slovenských aj srbských rečníkov. V *Národnej jednote* č. 47/38 sa k tejto udalosti objavuje viacero článkov, pričom najviac je tu citovaný prejav S. Štarkeho. Zaujímavé však je, že sa k udalostiam v ČSR vôbec nevyjadril, resp. ak sa aj vyjadril, redakcia o tom neuviedla ani zmienku.⁹⁸ Absencia narážok na situáciu v ČSR mohla byť odôvodnená prítomnosťou predstaviteľov juhoslovanskej štátnej moci, z ktorých viacerí boli pravdepodobne príslušníkmi vládneho JRS. Zaujímavý však je aj fakt, že pozdravné telegramy zo zhromaždenia sa zaslali iba najvyšším štátnym predstaviteľom Juhoslávie, do ČSR nebol poslaný žiadny – napriek tomu, že počas celého medzivojnového obdobia tak vojvodinskí Slováci robili prakticky pri každej slávnostnejšej udalosti.

Záver:

Čo sa týka celkového zhodnotenia spôsobu informovania vojvodinských slovenských periodík v roku 1938, dá sa konštatovať viacero charakteristík. *Evanjelický hlásnik* informoval o situácii vcelku priamo, ale počet článkov týkajúcich sa skúmaných tém bol veľmi nízky – primerane k tematickému zameraniu tohto cirkevného časopisu.

⁹⁷ SIRÁCKY, J.: *Dlhé hľadanie*, s. 253.

⁹⁸ Manifestačné shromaždenie pred obecným domom. In: *Národná jednota*. 19. 11. 1938, roč. 19, č. 47, s. 1-2.

Časopis *Náš život* informoval o udalostiach v ČSR na jeseň 1938 až vo svojom decembrovom dvojčíse. Zaujímavé však je, že o týchto udalostiach informoval len okrajovo, v rámci iných článkov. Bol v nich otvorený prítomný smútok a rozčarovanie nad vývojom udalostí, avšak vzhľadom k celkovému rozsahu predstavovali sledované fenomény len marginálnu tému. *Národný kalendár na rok 1939* informoval o sledovaných udalostiach v článkoch *Andrej Hlinka* a *Búrlivý rok 1938*. Keďže vyšiel až v novembri 1938, väčší časový odstup sa prejavil v informatívnom spôsobe opisu udalostí, stanovisko bolo zaujaté len pri hodnotení činností A. Hlinku. Najväčšie množstvo kritických a hodnotiacich článkov sa objavuje v *Národnej jednote*, pričom pri viacerých témach tu možno badať zmeny postoja a postupný názorový vývoj. Najviditeľnejšie je to pri vzťahu k autonomistickej politike na Slovensku, kde sa z pôvodného prehnane negatívneho postoja redakcia posunula po 6. októbri 1938 až k praveľkej tolerancii, čo však do konca roka skorigovala. Mení sa aj spôsob podávania informácií o najvážnejších udalostiach tohto obdobia – Mníchovskej dohode a Viedenskej arbitráži. V oboch prípadoch sa najprv objavuje veľmi emotívny tón, ktorý sa následne skoriguje do neustranného informovania – miestami až prehnaneho. Spôsob informovania o politike juhoslovenskej vlády sa nemení – zostáva stále servilný, bez známok kritickosti.

Hospodárska a sociálna situácia Kremnickej mincovne od druhej polovice roku 1938 do konca roku 1945

LUKÁŠ VOLENTIER

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Economic and social situation of the Kremnica Mint from the second half of 1938 by the end of 1945

Abstract: History of enterprises or so-called short history becomes the centre of attention just these days. So it was with the Kremnica Mint which rightly belongs to the phenomena not so common in the world. That is a reason why it is necessary to work on a comprehensive work dedicated to the whole history and gradually fill in the empty spaces. Relatively short period of the Slovak State had brought a large number of events that had changed the functioning of the mint for a long time, e.g. involvement in the SNU, evacuation of metals and the destruction of the mint and Kremnica in 1945. Beside these important events, it is necessary to point out the position of various nations in the enterprise and the behavior towards them. An interesting chapter describes the influence of the state on the mint and the involvement of Imrich Karvaš, who was important for several plans to prepare the economic side of the SNU, where the mint played a key role.

Keywords: Slovak State, mint, Kremnica, coins, money

Históriu mesta a mincovne začal písať Karol Róbert. Ten dňa 17. 11. roku 1328 povýšil osadu Stará Kremnička na banské mesto Kremnica. Mesto bolo priamo lokalizované na kremenných žilách plných zlata. Panovník dal navyše podnet na výstavbu mincovne, ktorá v počiatkoch svojej existencie mala stabilizovať monetárnu sústavu Uhorska, a to prinieslo krajine prosperitu. Postupom času produkuje mincovňa rôzne druhy platidiel. Spomenúť možno mince, počnúc od slávnych dukátov, denárov, grošov až po korunovú menu. Po prvej svetovej vojne sa Kremnica spolu s mincovňou stáva súčasťou novovzniknutého Československa. Prvé roky sa niesli v znamení možného zrušenia alebo presunutia časti výroby do Prahy. To sa odôvodňovalo historickou tradíciou mincovne v Prahe. Tá však bola značne zveličená. Najmä vďaka veľkej snahe zamestnancov podniku, meste Kremnica a intervencii niektorých politikov sa podarilo zastaviť

pripravované plány na odsunutie mincovne z Kremnice. Je však potrebné povedať, že niektoré argumenty štátu, ako napríklad neefektívnosť niektorých častí výroby alebo predimenzovanosť mincovne len pre potreby ČSR, boli na mieste.^{1,2}

Obdobie od leta 1938 postupne prinieslo množstvo politických zmien, za najväčšiu možno považovať Mníchovskú dohodu, tie sa neodzrkadlili len na zmene hraníc a politickej scény, ale mali dopad aj na hospodárstvo. Mnoho podnikov štát stratil, celkovo až 39,7 %, navyše prišiel aj o strategických dodávateľov niektorých nerastných surovín. Ďalšiu stratu územia priniesla Viedenská arbitráž, kde už z okliešteného územia ČSR bolo odstúpené ďalšie územie v prospech Poľska a Maďarska. V týchto častiach krajiny bol priemysel zastúpený v menšej miere, ako v priestore Sudet, poväčšine sa jednalo o podniky naviazané na poľnohospodárstvo. Uvedené zmeny na mape strednej Európy postupne vyústili až do zmeny v štátoprávnom usporiadaní krajiny.

Obdobie rozpadu ČSR a jeho dopad podnik

¹ O Kremnickej mincovni vyšlo viacero kníh. Možno spomenúť GOLHA, Jozef: *Kremnická štátna mincovňa 1328 – 1561 – 1961*. Toto dielo podáva minimálny pohľad na obdobie rokov 1939 – 1944. Značná pozornosť sa venuje SNP a obdobiu okupácie mincovne. Celkovo však toto dielo ponúka len okrajový pohľad na situáciu v mincovni a venuje sa skôr výrobe mincí. Podobne sú na tom ďalšie diela, napríklad od Jána Horáka: *Kremnická mincovňa*. Toto dielo patrí dodnes k neprekonaným publikáciami o mincovni od jej vzniku až po rok 1965. Okrem tohto diela je potrebné spomenúť dielo od toho istého autora *Kremnické dukáty*, venujúce sa razbe zlatých mincí. Jedno z najnovších diel je CHLAPOVIČ, Gejza: *Kremnická mincovňa. História razby československých a slovenských mincí 1921 – 1992*. Pri tomto diele je však potrebné povedať, že kniha v niektorých momentoch ponúka nepravdivé informácie. Tie by bolo potrebné pri ďalšom vydaní poopraviť. Mincovňa sa spomína aj v množstve numizmatických diel, ako napríklad v diele od Evy Kolníkovej a kol.: *Kronika peňazí na Slovensku*, ktoré vo viacerých kapitolách spojených s mincami okrajovo spomína aj mincovňu. Pri všetkých spomenutých dielach je však potrebná verifikácia s prameňmi, preto je možné literatúru považovať len za doplnok pri písaní takéhoto typu práce.

² K najnovším prácam zaoberajúcim sa obdobím hospodárstva Slovenského štátu možno zaradiť monografie a štúdie: *Hospodárska politika Slovenského štátu: Kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938 – 1945* a *Nemecký finančný kapitál a stredné Slovensko* od Petra Mička. Taktiež štúdie od Ľudovíta Hallona a Miroslava Sabola *Zlaté roky hospodárskeho vývoja Slovenskej republiky 1940 – 1943* a ďalšie. Ucelený pohľad na hospodársku situáciu SNP ponúka dielo Samuela Cambela *Hospodárske pomery v Slovenskom národnom povstaní, Slovenská dedina 1939 – 1945*. Pohľad na vývoj infraštruktúry ponúka dielo Miroslava Sabola *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska 1938 – 1948*. Z ďalších diel možno spomenúť diela Ľudovíta Hallona *Industrializácia Slovenska 1918 – 38 (rozvoj alebo úpadok)* a *Slovensko v hospodárskom priestore Nemecka*. České diela poväčšine neponúkajú veľký pohľad na Slovensko, ale dvojväzbové dielo od Václava Průchu *Hospodárske a sociálne dejiny Československa 1918 – 1992* ponúka ucelený pohľad na problematiku a tým je doposiaľ najlepším komplexným dielom.

V auguste roku 1938 bola mincovňa plne zamestnaná razbou mincí pre potreby ČSR. Tento stav zapríčinila veľká nárazová objednávka ČSNB enormného množstvo päť halierových mincí. Dôvodov bolo viacero. Prvým bolo, že v krajine prišlo k stiahnutiu dvojhalierových mincí,³ druhým prišlo k navýšeniu cien. Päťhaliernik sa stáva potrebnější ako plánovaný dvadsaťpäťhalier. Navyše sa táto atypická hodnota v obehu vôbec neosvedčila.⁴ Okrem toho mincovňa do konca roka vyprodukuje 20 miliónov päťkorunových mincí z niklu. Štát ich potrebuje ako náhradu za strieborné mince tej istej nominálnej hodnoty, ktorých postupné sťahovanie z obehu malo trvať do konca roka 1938. V správe pre mincovňu sa uvádza, že boli veľakrát poškodené, a práve pre to ich je potrebné zameniť za päťkorunové mince z omnoho tvrdšieho niklu.⁵ Veľa mincí bolo síce poškodených obehom, ale je potrebné poukázať na fakt, že štát potreboval toto striebro ako spôsob na doplnenie štátnej rezervy drahých kovov. Okrem stiahnutia strieborných mincí prichádza 1. 11. 1937 do platnosti zákaz predaja štátnych drahých kovov. Toto rozhodnutie sa taktiež negatívne dotklo mincovne, tá prichádza o viacero lukratívnych zákaziek, z ktorých mohli plynúť nemalé finančné prostriedky. Tým pádom prišlo k zmene objednávkového systému a medaile si mohli objednať súkromné osoby len vtedy, ak vopred dodali mincovni drahé kovy a uhradili manipulačný poplatok. Až následne došlo k razbe mincí alebo medailí. Celkovo tak mincovňa vyrobí zo zlata v roku 1938 len 99 kusov medailí a mincí pre súkromných odberateľov. Tento stav sa štát snaží kompenzovať veľkými objednávkami medailí z obecných kovov ako hliník a meď pri príležitosti viacerých historických udalostí, ktoré si v tomto roku ČSR pripomína. Za tú najdôležitejšiu bolo určite právom považované dvadsiate výročie vzniku ČSR. To si štát aj uvedomoval a mincovňa už od marca 1938 postupne pripravovala razbu pamätných dvadsať a päťdesiatkorunových mincí.⁶⁷ Prvá sa mala vyraziť dvadsaťkorunová minca, kde sa plánovalo využiť časť striebra zo stiahnutých päťkorunových mincí. Národná banka si 9. 9. 1938

³ *Slovenský hlas*. roč. 1, č. 15, 20. 1. 1938, s. 9.

⁴ *Slovenský denník*. roč. 21, č. 99, 29. 4. 1938, s. 4.

⁵ AMK-1276/38, Archív mincovne Kremnica SD 664.

⁶ *Slovenský denník*. roč. 21, č. 149, 29. 6. 1938, s. 6.

⁷ Dokonca sa plánovala aj razba zlatých mincí.

v mincovni objednala celkovo 2,5 milióna kusov tejto mince. Rovnaký počet sa plánoval aj pri päťdesiatkorunovej minci, ktorá mala byť pokračovaním série pamätných mincí k spomínanému výročiu. Prvé mince sa mali podľa plánu dostať do obehu 28. 10. 1938.⁸ Okrem pripravovaných mincí vyprodukovala mincovňa veľké množstvo odznakov a medailí, ktoré ale ani z ďaleka nevykryli stratu z predaja medailí a mincí z drahých kovov pre súkromných odberateľov. Po strate viacerých území po Mníchovskej dohode a následne Viedenskej arbitráži štát ruší objednávky na razbu pripravovaných pamätných mincí pri príležitosti dvadsiateho výročia ČSR. Pre mincovňu to znamenalo ďalšiu stratu očakávaných príjmov. Dodnes sa dochovalo len pár skúšobných razieb dvadsaťkorunovej mince, pri päťdesiatkorunovej minci sa nezachoval ani návrh. Okrem straty lukratívnej zákazky sú v mincovni zakázané turistické prehliadky z dôvodu obáv o cieľené poškodenie tohto podniku. Toto sa stretlo zo strany mesta Kremnice s veľkou nevôľou. Mesto malo eminentný záujem o sprístupnenie týchto priestorov pre domácich ale najmä zahraničných turistov, v ktorých mesto videlo veľký ekonomický potenciál. Toto rozhodnutie sa nepáčilo aj Slovako-touru, ktorý sa snažil u príslušných ministerstiev vybaviť úpravu predpisov, čo by umožnilo sprístupnenie mincovne a ostatných zaujímavých miest v Kremnici. Ministerstvo si uvedomovalo dôležitosť cestovného ruchu,⁹ no obavy nedovolili umožniť úplný vstup do niektorých strategických miest podniku. Vstup bol dovolený len občanom Československa. Tento stav pretrvával aj v roku 1939, teda po vzniku Slovenského štátu. V novinách sa dočítame o veľkej kritike štátu. Tá pochádzala od rozhorčenej anglickej skupiny, ktorej bola odopretá návšteva mincovne a miestnej hydrocentrály, nachádzajúcej sa v banskom diele pod mestom. Skupina po negatívnej skúsenosti ihneď opustila krajinu. Štát tým nepriamo prišiel o financie, ktoré mohli plynúť z ich pobytu na Slovensku. Medzi ľuďmi sa navyše šírili nepravdivé informácie, že vláda Slovenského štátu v priestoroch mincovne zriadila zbrojovku a mnohé ďalšie nepravdivé fámy.¹⁰ Je potrebné zdôrazniť, že mincovňa bola od nepamäti chápaná ako

⁸ *Slovenský hlas*. roč. 1, č. 168, 27. 6. 1938, s. 10.

⁹ *Slovenský denník*. roč. 21, č. 274, 26. 11. 1938, s. 4.

¹⁰ *Slovák*. roč. 21, č. 112, 14. 5. 1939, s. 12.

strategický podnik a štát si v danom období jasne uvedomoval jej dôležitý význam. Zákaz predaja drahých kovov a upravený vstup pre turistov do mincovne znamenalo stratu príjmov a dobrého mena podniku. Je potrebné povedať, že tieto opatrenia nemali doposiaľ vážny dopad na fungovanie podniku. Na rok 1939 bola naplánovaná veľká rekonštrukcia. Tá mala z mincovne spraviť podnik, ktorý dokáže komplexne produkovať mince od spracovania kovov až po samotnú razbu. Archív ponúka z tohto obdobia presné plány na obnovu celého podniku. Žiaľ, pod vplyvom rozpadu republiky už k rekonštrukcii nedošlo. Vypracované plány boli použité pri obnove mincovne až v období rokov 1947/48. Až po komplexnej obnove je mincovňa konkurencieschopná pri razbe medailí a mincí.

Obdobie rozpadu ČSR

V rokoch 1938/1939 je okrem plánovanej obnovy jasné vidieť eminentný záujem o mincovňu zo strany štátu. Tá mala z pohľadu štátu znížiť cenu mincí, a tým navýšiť zisk, z ktorého časť plynula do štátnej pokladnice. Do mincovne je ešte koncom roka 1938 namontovaný redukčný a rycí stroj, čím sa uľahčila a zefektívnila práca. Veľkou novinkou je výroba smaltovaných odznakov, ktoré sa tešili veľkej obľube najmä v štátnej správe, ale aj u politických strán, objednávané boli rádovo v stovkách kusov. Neúspechom bolo, že mincovňa stratila možnosť raziť mince pre Grécko. Tento stav nespôsobila priamo mincovňa, ale zmluvný dodávateľ, zbrojovka Brno, ktorá kladla neúmerné požiadavky pri spracovaní kovov. To by enormne predražilo výrobu mincí pre Grécko. Tento stav napomohol mincovni a tá adresovala ostrú kritiku na svojho dodávateľa kovov a okrem toho opätovne apelovala, aby došlo k prestavbe a vynoveniu podniku. V tomto období jej chýbajú finančné prostriedky z nerealizovaných zákaziek, ktoré mali byť podľa plánov použité na už spomínanú obnovu podniku, ale aj na výstavbu zázemia pre zamestnancov. Za negatívny stav môže z časti aj samotný štát, nakoľko jeho objednávky sú často nárazové a žiada od mincovne v krátkom čase dodanie veľkého množstva medailí alebo mincí. Celkovo je teda mincovňa nútená zamestnávať krátkodobo veľké množstvo zamestnancov, kedy ich počet

v priebehu roka 1938 kolíše. Mincovňa v auguste prijíma a po odpracovaní prepúšťa dokonca až 88 robotníkov. Také veľké množstvo pracujúcich mincovňa nedokáže nájsť len v priestore Kremnice a príslušných obcí, preto je nútená hľadať aj ďalej. Mincovňa však častokrát nemala dostatočne veľké ubytovacie kapacity pre dochádzajúcich robotníkov. Aj napriek týmto negatívnym okolnostiam dokázala mincovňa v roku 1938 vyprodukovať zisk až 3 milióny Kč. Ten sa plánoval použiť pri obnove podniku na budúci rok.

Vznik „Samostatného“ štátu

Žiaľ, rozpad republiky zhatil grandiózne plány prestavby mincovne na sebestačný podnik bez závislosti od cudzích dodávateľov, ktorý veľakrát predražovali výrobu, respektíve ju nezmyselne predlžovali, čím bola mincovňa nútená čakať na dodanie materiálov. Vznik nového štátu prečkala mincovňa bez akýchkoľvek škôd a bola plne pripravená na razbu mincí a medailí pre novovzniknutý Slovenský štát.¹¹ Už 14. 3. 1939 bratislavská vláda zastavuje akúkoľvek manipuláciu s majetkom podniku.¹² Týkalo sa to aj už zabalených výrobkov pripravených na expedíciu. Po vytriezvení z prvých dní samostatnosti si vedenie podniku uvedomuje, že stratilo veľké množstvo odberateľov z Čiech. Nová hranica priniesla colnú povinnosť, ktorá neúmerne predražila výrobky, preto sa mnohí odberatelia obrátili na nemeckú stranu, ktorá ponúkala omnoho lepšie cenové ponuky, avšak za menej kvalitné výrobky. Tým mincovňa stratila veľké množstvo finančných prostriedkov a bolo najmä na Slovenskom štáte, ako sa vyrovná s výpadkami vo výrobe. Ten má eminentný záujem o zachovanie produktivity mincovne, preto sa snaží objednávať rôzne výrobky. Prvou veľkou dlhodobou objednávkou bolo vypracovanie návrhov pre výrobu štátnych znakov a pečatí. Štát taktiež kládol dôraz na urýchlenú razbu mincí. Bolo potrebné čo najskôr zmeniť celú peňažnú sústavu aby nedošlo k inflácii a ďalším negatívnym dopadom na ekonomiku. Okrem plánovanej razby pre Slovenský štát, mincovňa

¹¹ Autor v texte po 21. 7. 1939, kedy došlo k zmene názvu štátu neustále používa pôvodný názov Slovenský štát.

¹² AMK-1123/39, Archív mincovne Kremnica SD 665.

naďalej produkuje mince bývalého Československa. Tie sa používajú na území Protektorátu Čiech a Moravy, ktorý vznikol po rozpade ČSR. Nemecká strana v prvom roku nerátala so zmenou meny v protektoráte. Tento stav vyhovuje mincovni, čím získala možnosť odpredať veľké množstvo už nepotrebných mincí, ktoré im zostali na skladoch po rozpade ČSR. Už pripravené strižky mali inú hranu, ako nové slovenské mince. Postupom času však nemecká strana v roku 1940 vybuduje v továrni Vychr Praha stroje na razbu mincí zo zinku, čím Kremnická mincovňa stráca veľkého odberateľa.

Prísaha vernosti novému štátu a zmena zamestnaneckej základne

Ku koncu marca prebehla v mincovni prehliadka priestorov spojená s inventúrou zariadení a drahých kovov vykonaná Dr. Alexandrom Hrnčárom. Hlavný dôraz sa kládol na inšpekciu drahých kovov a platidiel v mincovni. Kontrola nezistila žiadne nedostatky, ale preukázala, že mincovňa je po technickej i materiálnej stránke pripravená na razbu mincí a medailí.¹³ Okrem kontroly podniku prišli na rad aj zamestnanci Tí mali podľa nariadenia vlády Slovenského štátu z 15. 3. 1939 č. 6, Slovenského zákona, odprisať novú služobnú prisahu, tú museli vykonať do mesiaca od nadobudnutia platnosti tohto nariadenia. Text tejto prisahy znel nasledovne: „*Prisahám na Boha živého, že vždy budem verný Slovenskému štátu a poslušný jeho vláde, prisahám, že budem zachovávať všetky zákony a nariadenia, že budem usilovne, svedomite a nestrannne plniť svoje úradné nariadenia, že úradné tajomstvo neprezradím, že budem poslušný svojim predstaviteľom a budem sa starať v každom svojom počínaní o prospech Slovenského štátu a o záujmy služby. Tak mi Boh pomáha.*“¹⁴

Túto prisahu zložilo celkovo šesť štátnych, dvaja zmluvní a tridsaštyri stálych zamestnancov. Riaditeľ podniku Ing. Július Jureň sa mal k vykonaniu služobnej prisahy dostaviť do Turčianskeho Svätého Martina.¹⁵ Z mincovne bolo v priebehu roka prepustených dvadsaťšesť robotníkov českej národnosti. Tento krok poukazuje na náhlu zmenu

¹³ AMK-1276/39, Archív mincovne Kremnica SD 665.

¹⁴ AMK-1437/39, Archív mincovne Kremnica SD 665.

¹⁵ AMK-1489/39, Archív mincovne Kremnica SD 665.

pohľadu na Čechov. Prepúšťanie sa samozrejme týkalo len robotníkov, ktorí mohli byť nahradení nezamestnanými Slovákmi. Vyšších úradníkov, resp. skúsených majstrov, si mincovňa nemohla dovoliť prepustiť zo dňa na deň. Je však potrebné povedať, že prepúšťanie sa netýkalo len českých zamestnancov.¹⁶ Čo sa týka Židov, tí v mincovni v danom období nepracovali. K 18. 3. 1939 zamestnávala mincovňa až 128 zamestnancov. Ministerstvo si od mincovne vyžiadalo ich presný výkaz a pracovnú náplň. Na základe tohto dokumentu boli určení nevyhnutní zamestnanci ako napríklad strážnici, zamestnanci v kanceláriách, majstri a obsluha strojov. Menej potrební zamestnanci boli na krátky čas ponechaní doma alebo boli z podniku prepustení.¹⁷ Veľkým plusom pre zamestnancov bolo zriadenie bratskej pokladnice minciarov, ktorá bola nositeľom nemocenského a starobného poistenia svojich stálych zamestnancov. Tým pracovníci získali aspoň nejakú ochranu a aké také finančné krytie. Spomenúť možno jednorazový príspevok pri úmrtí zamestnanca, kde bratská pokladnica doplácala 100 korún k 700 korunám, ktoré by poskytla mincovňa. Je potrebné povedať, že 800 korún ledva pokrylo náklady na pohreb.¹⁸

Už v období vzniku Slovenského štátu sa objavujú ponuky zo strany Nemecka, ktoré hovorili o možnosti razby mincí pre Slovenský štát. Je zrejmé, že nemecká strana chcela postupne ovládnuť mnohé strategické odvetvia hospodárstva Slovenského štátu. Mnoho ľudí na Ministerstve financií privítalo túto ponuku s nadšením. Dôvodom bola snaha o postupné zlepšovanie vzťahov s Nemeckom. Razba mincí pre Slovenský štát ich mohla len posilniť, no budúcnosť mincovne by bola tým pádom ohrozená. Mincovňa preto apeluje na štát a spomína nielen to, že razí mince takmer nepretržite od roku 1328, ale že zamestnáva aj veľké množstvo ľudí v tomto regióne. Ako tromf z pohľadu mincovne sa spomína oddelenie elektrolýzy zlata a striebra, kde sa spracovávalo vyťažené elektrum z Kremnických baní alebo zlatonosný kal z banskoštiavnického regiónu. Tieto kovy bolo potrebné spracovať a následne pretaviť do zlata a striebra požadovanej rýdzosti. Oddelenie bolo otvorené len v roku 1935 a disponovalo na danú dobu

¹⁶ AMK-1672/39, Archív mincovne Kremnica SD 666.

¹⁷ AMK-1190/39, Archív mincovne Kremnica SD 665.

¹⁸ AMK-1550/39, Archív mincovne Kremnica SD 665.

najmodernejším zariadením.¹⁹ Ak by prišlo k zrušeniu mincovne, štát by musel za spracovanie kovu platiť nemalú čiastku a navyše by zahodil potenciál aký ponúkala mincovňa. Mincovňa si možnosť jej zrušenia veľmi dobre uvedomovala, preto spíše list, v ktorom žiada Ministerstvo financií, Ministerstvo hospodárstva a Slovenskú národnú banku, aby zastavili dovoz medailérskych produktov z Nemecka. Najväčšou kritikou na tento list odpovedalo Ministerstvo hospodárstva. V liste píše, že mincovňa má na voľnom trhu bojovať kvalitou a dobrou cenou a nemá sa spoliehať na pomoc štátu. Z tejto odpovede je jasne vidieť, že v tomto období si nikto nemohol dovoliť urobiť takéto reštriktívne opatrenia voči Nemecku. Navyše sa v ďalšej korešpondencii mincovňa informovala, respektíve dožadovala, aby ju štát prezentoval, že je plne pripravená na razbu pre iné krajiny. Odvoláva sa na príklad Rakúska, ktoré po Anschlusse razí mince pre Nemecko. Celkovo boli prvé dva mesiace po rozpade ČSR veľmi chaotické a štát a ani mincovňa poriadne nevedeli, čo sa bude diať.²⁰

Razba prvých mincí

Našťastie mincovňa toto obdobie prežila a návrhy o jej zrušení sú rýchlo zamietnuté. Zlomom v tomto období je 21. 6. 1939, kedy Kremnická mincovňa začína s razbou prvej mince Slovenského štátu. Už pri prvej razbe sa ukázal výrobný potenciál mincovne. Celý proces výroby mince sa od jej návrhu až po razbu realizoval priamo v priestore podniku. Návrh dvoch modelov v podobe sadrových odliatkov bol predstavený v Bratislave už v polovici júna. Ten bol schválený a vyžadovala sa len úprava štátneho znaku.²¹ Tým pádom mohla mincovňa začať razbu mincí, ktorej sa zúčastnil minister financií Dr. Mikuláš Pružinský.²² Na pamiatku razby bolo prvých päť kusov zaslaných do Národného múzea v Bratislave a na raziaci stroj, ktorý

¹⁹ AMK-1495/39, Archív mincovne Kremnica SD 665.

²⁰ AMK-1190/39, Archív mincovne Kremnica SD 665.

²¹ Archív Národnej banky Slovenska (ďalej ANBS), fond Slovenská národná banka (ďalej f. SNB), Hlavný úrad Bratislava – štátna mincovňa Kremnica – korešpondencia, spisový dokument (ďalej SD) 2317.

²² NĚMEČKOVÁ, Věra: *Naše měna a peníze v zajištění politiky 1938 – 1947*. Praha : Libri, 2008, s. 38-39.

vyprodukoval tieto mince bola osadená pamätná tabuľka.^{23,24} Razba bola realizovaná na niklové platničky z továrne Sandrik v Dolných Hámroch. Mincovňa dokázala cenu jednej mince udržať na dohodnutej sume šesťdesiat halierov za kus.²⁵ Do konca júla bol vyrazený celý objednaný náklad a mincovňa ho podľa rozdeľovníka SNB rozdelila nasledovne: 4,5 mil. kusov do jednotlivých filiálok Národnej banky; zvyšných 500 tisíc kusov bolo ponechaných ako rezerva, pre potreby SNB.²⁶ Okrem mincí z niklu mincovňa vyrazila dva zlaté odrazky v rýdzosti 987/1000 o váhe 14g určené pre ministra financií Pružinského. Tá mu bola odovzdaná v pamätný deň zahájenia razby mincí. Druhá minca bola určená pre ministerského predsedu Dr. Jozefa Tisa. Okrem zlatých mincí mincovňa vyrazila aj štrnásť kusov strieborných mincí v rýdzosti 987/1000 o váhe 7 gramov, ktoré boli určené pre ministrov a vysokých pohlavárov štátu.²⁷ Tieto mince boli zvlášť vyfakturované objednávateľovi, ktorým bola SNB. Tá len previedla drahé kovy na mincovňu zo svojich zásob.²⁸ Počas tejto razby pracovalo v mincovni nárazovo až 232 zamestnancov, veľká časť z nich boli nestáli zamestnanci. Okrem razby pre SNB sa realizovala razba pre Protektorát a výroba medailí a odznakov pre súkromný sektor. Výroba týchto výrobkov zamestnávala mincovňu, tým pádom bola neustále nútená prijímať a prepúšťať nestálych zamestnancov. To sa časom ukázalo ako problém, nakoľko po odchode zamestnancov českej národnosti z mincovne, sa síce uvoľnili pracovné miesta, ale bolo ich málo a len na veľmi špecifických pracovných pozíciách. Navyše mincovňa zápasila s tým, že mnoho žiadateľov nemalo zručnosti a ani vedomosti o práci na strojoch a preto boli pripustení len k manuálnej práci, ako napríklad balenie mincí a triedenie kovov.²⁹

Mincovňa svojou dlhodobou snahou prezentovať sa rôznymi výrobkami, či už pri ministerstvách, respektíve v súkromnom sektore, postupne získavala veľké objednávky. Prvou z nich bola zákazka od

²³ AMK-2079/39, Archív mincovne Kremnica SD 666.

²⁴ Tabuľka je dnes uložená v Múzeu mincí a medailí v Kremnici.

²⁵ AMK-2080/39, Archív mincovne Kremnica SD 666.

²⁶ AMK-3006/39, Archív mincovne Kremnica SD 666.

²⁷ AMK-2227/39, Archív mincovne Kremnica SD 666.

²⁸ AMK-2555/39, Archív mincovne Kremnica SD 666.

²⁹ AMK-1998/39, Archív mincovne Kremnica SD 666.

SNB na výrobu päťdesiatitisíc kusov prsteňov s nápisom „Slovenský štát ďakuje“ v rôznych veľkostiach. Tie mali byť vyrobené z čistého niklu za výrobnú cenu 2 Ks za kus, bez dopravných nákladov. Prstene boli určené ako dar pre donorov, ktorí prispeli do zbierky na štátny poklad minimálne sumou 100 korún.³⁰ Mincovňa sa však pri tejto výrobe dopustila viacerých chýb, spomenúť možno napríklad nedodržanie dodacích lehôt alebo zlá distribúcia. Tu SNB udáva, ich filiálka v Nitre dostala len veľké prstene a v Prešove ich mali enormný prebytok. Pod váhou týchto skutočností žiadala SNB začiatkom roka 1940 o zastavenie distribúcie z mincovne. Zvyšné prstene sa mali odoslať do Bratislavy.³¹ Nasledujúce udalosti v republike dovoľia mincovni reprezentovať svoje výrobky. Mincovňa ešte v predstihu prejavila iniciatívu pre prípravu medailí a mincí pri príležitosti voľby prvého prezidenta Slovenského štátu. Už v predstihu žiadajú prezidentskú kanceláriu o zaslanie fotografií, v tomto čase ešte ministerského predsedu Dr. Jozefa Tisa. Mincovňa po odsúhlasení SNB vyprodukuje sadrové modely, ktorých autormi sú Andrej Peter a Anton Hám. Ministerstvo spolu s bankou žiadalo, aby sa najneskôr do 2.10. 1939 začalo s prípravou na razbu. Plán bol nastavený tak, aby si ich mohol každý občan zameniť v pobočkách SNB začiatkom novembra. Tieto pamätné dvadsaťkorunové mince mali byť razené zo striebra v rýdzosti 500/1000. Ministerstvo navyše objednalo razbu mincí zo striebra 987/1000.^{32,33} Tieto boli určené pre predsedu a členov vlády. Následne 28. 10. 1939 došlo k razbe najvzácnejšej mince Slovenského štátu, ktorá je dodnes opradená rúškom tajomstva. Išlo o dvadsaťkorunovú mincu vyrazenú v zlate pre novozvoleného prezidenta Dr. Jozefa Tisa o hmotnosti 27,2 gramu, o rýdzosti zlata 986/1000. Mincu vyrazila mincovňa zo zlata z vlastných zdrojov.³⁴ Po vyrazení bola minca zabalená do škatuľky a odnesená na železničnú stanicu do Kremnice, odkiaľ putovala do Žiliny, kde ju prevzal prednosta stanice a následne bola doručená do Bratislavy, kde

³⁰ Dôvodom tejto zbierky bol nedostatok zlata a drahých kovov, ktoré mali poslúžiť ako rezervy pre štát, štát však veľké množstvo kovov nezískal celkovo prispelo štátu až 90 tisíc darcov.

³¹ KOLNÍKOVÁ, Eva a kol.: *Kronika peňazí na Slovensku*. Bratislava : Fortuna Libri, 2009, s. 189.

³² Tieto mince boli opatrené puncom mincovne Kremnica, aby náhodou nedošlo k ich zameneniu pri výrobe.

³³ AMK-4656/39, Archív mincovne Kremnica SD 667.

³⁴ AMK-4557/39, Archív mincovne Kremnica SD 667.

ju prevzal Dr. Alexander Hrnčár. O ďalšom osude zlatých mincí žiaľ po vojne nie sú žiadne správy. Množstvo dvadsaťkorunových mincí sa objavilo v poslednom období. Sú to falzifikáty, ktoré vznikli pozlátením bežných strieborných mincí. Pravá minca v zlate bola o takmer 12 gramov ťažšia. Koniec roka priniesol razbu poslednej plánovanej mince. Tou bola desaťhalierová minca z mosadze (meď/zinok). Tým mincovňa splnila všetky úlohy stanovené SNB na rok 1939.³⁵ Mincovňa preto nemá prácu pre veľké množstvo nestálych zamestnancov, dochádza k postupnému prepúšťaniu a z 234 zamestnancov v auguste koncom roku v mincovni ostáva len 178. Nárazová výroba je v tomto období najväčším problémom. Na začiatku novembra sa pracuje na trojzmennej prevádzke a o dva týždne neskôr už mincovňa nerazí nič. Tento fakt jasne poukazuje na predimenzovanosť mincovne pre malý trh Slovenského štátu. Spomínaný problém tu bol aj počas ČSR. Nasledujúci rok mincovňa vyrazila ďalšie mince podľa plánu SNB. Boli to dvadsaťhalierové mince z mosadze (meď/zinok), päťdesiat halier zo zliatiny medi a niklu a jednokorunové mince z toho istého materiálu. Návrh na prvú z týchto mincí predložila mincovňa omnoho skôr ako bolo vôbec realizované výberové konanie.³⁶ Tieto snahy odzrkadľujú obavu mincovne z ďalšieho prepúšťania v podniku. Ministerstvo financií spolu s SNB razbu odobrí, a mincovňa mala čo najskôr zahájiť razbu dvadsaťhalierových mincí. Na toto rozhodnutie sa vzniesla kritika zo strany slovenskej umeleckej obce. Kritika neušetrila ani predchádzajúce súťaže, kde mala mincovňa poväčšine navrch.³⁷ Mincovňa vydáva správu, že väčšina návrhov od súkromných umelcov sú síce spracované na vysokej umeleckej úrovni, ale po technickej stránke razbu nie je možné realizovať, najmä z dôvodu príliš veľkého množstva detailov v návrhu. Pod váhou mnohých sťažností sa Ministerstvo školstva a osvetu rozhodne vyhlásiť anonymnú verejnú súťaž. Do tejto súťaže sa prihlásilo až dvanásť súťažných návrhov. Aby nedošlo k ďalšej kritike mincovne a SNB, je do poroty pozvaný aj zástupca spolku slovenských umelcov a zástupca Matice Slovenskej.³⁸

³⁵ CHLAPOVIČ, Gejza: *Kremnická mincovňa. História razby československých a slovenských mincí 1921 – 1992*. Nitra : Nadácia Antona Točíka, 2000, s. 32.

³⁶ AMK-138/40, Archív mincovne Kremnica SD 668.

³⁷ AMK-2187/40, Archív mincovne Kremnica SD 668.

³⁸ AMK-4852/40, Archív mincovne Kremnica SD 668.

Porote boli predložené všetky návrhy anonymne a je potrebné povedať, že porota jednohlasne vybrala návrhy pôvodom z Kremnickej mincovne. Po vyhlásení výsledkov súťaže vyšlo najavo, že oba zadávané návrhy od Andreja Petra a Antona Háma boli zaslané z Turčianskeho Svätého Martina a nie z mincovne v Kremnici. Po prevalení tohto malého klamstva nastalo v porote nemalé sklamanie, že mincovňa opäťovne vyhrala. No výsledok to už nezmenilo. Autorom boli adresované len malé zmeny, ktoré mali poopraviť a SNB žiadala urýchlene začať s výrobou najmä jednokorunových mincí. Tie boli potrebné na zamenenie jednokorunových mincí z čias bývalej ČSR. Mincovňa sa pri tejto razbe stretáva s problémom tzv. hluchých mincí.³⁹ Na ich triedení v tomto období pracovali dievčatá z blízkeho okolia. Tým však mincovňa musí vytvoriť nový priestor, nakoľko sa tieto pracovníčky sťažovali na hluk. Mincovňa sa preto rozhodne prestavať časť bytu, ktorý v tomto období nevyužívala. Okrem prestavby bytu sa podnik pustil do reštrukturalizácie oddelenia balenia a expedície, ktoré v tomto období nestíhalo baliť a expedovať zásielky. Obe tieto zmeny podnik riešil sám z hľadiska financií, ale aj pracovnej stránky, čo zdôrazňuje vo svojej správe zo začiatku roka 1941.⁴⁰

Strata razby mincí pre zahraničie

V polovici roka 1940 mincovňa definitívne prestala raziť mince pre potreby Protektorátu. Tým bol podnik nútený hľadať nové odbytiská v iných krajinách. Objavuje sa však viacero problémov. Prvým z nich bolo odveké druhoradé postavenie mincovne v strednej Európe. Podnik bol vždy v tieni Viedenskej mincovne a tento stav pretrvával aj v tomto období.⁴¹ Okrem Viedenskej mincovne sa objavuje ďalšia veľká konkurencia v podobe mincovní v Nemecku.

Pretrvávajúcim problémom bola predražená výroba, nakoľko mincovňa si bola nútená objednávať drahé strižky mincí, nemala totiž zariadenia na ich výrobu. Aj napriek týmto a ďalším negatívnym bodom sa mincovni podarí nakontaktovať na bulharskú vládu, ktorá

³⁹ Mince, ktoré nespĺňali požadovanú váhu.

⁴⁰ AMK-550/41, Archív mincovne Kremnica SD 672.

⁴¹ AMK-761/41, Archív mincovne Kremnica SD 672.

plánovala raziť nové mince. Po predchádzajúcej spolupráci v období ČSR sa rozhodne bulharská strana osloviť aj Kremnickú mincovňu. Mali eminentný záujem o razbu troch druhov mincí, zo striebra medi a niklu. Strižky mali byť podľa ponuky vyrobené z kovov dodaných zadávateľom objednávky. Poväčšine sa malo jednať o staré, z obehu stiahnuté, bulharské Levy. S týmto však mincovňa rázne nesúhlasila, najmä pri strieborných minciach si chcela vyhradiť veľký čas na kontrolu rýdzosti striebra. Jej snahou bolo dodržať garantovanú kvalitu, aby nedošlo k poškodeniu dobrého mena podniku. Týmto bodom zmluvy sa začala plánovaná výroba predražovať. To už bulharská strana mincovni a ani SNB nemohla akceptovať, preto ponúkli razbu z drahých kovov, ktoré vlastnila mincovňa alebo SNB. Za razbu malo Bulharsko poskytnúť slnečnicové semená a kukuricu v alikvotnom množstve. Ak by táto zmluva bola podpísaná, mincovňa by podľa predbežného plánu pracovala nepretržite približne rok. V tom už bola zarátaná aj plánovaná razba mincí pre SNB na rok 1941.⁴² Pripravená zmluva sa časom ukázala pre mincovňu ako veľmi lukratívna, no jeden z bodov bol pre mincovňu značne nevýhodný. Ak by totiž mincovňa v čas nestihla dodať objednané mince, hrozili by pokuty a možná strata časti zisku. Postupom času a najmä vývojom ekonomickej situácie ovplyvnenej vojnovým stavom Bulharsko v roku 1943 definitívne upustilo od výberu mincovne na razbu mincí.⁴³ Mincovňa opätovne zápasila s obrovskou nárazovosťou výroby, pričom tento stav negatívne ovplyvňoval zamestnaneckú základňu, ktorej počet sa menil zo dna na deň. Pri nestálych zamestnancoch bola stanovená denná mzda v závislosti od veku. Do dvadsať rokov bola mzda osemnásť korún a pri veku nad dvadsať rokov je mzda o dve koruny vyššia. Táto mzda sa vyplácala každý pracovný deň po odpracovaní ôsmich hodín. Pri stálych zamestnancoch sa mesačná mzda pohybovala v rozmedzí od 1367 až po 1500 Ks v závislosti od odpracovaných rokov a pracovnej pozície. Celkovo, až na problémy zo zamestnancami a stratou odbytku v Bulharsku, bol rok 1940 pre mincovňu priaznivý. Dokázala napríklad spracovať a následne predať s nemalým ziskom veľké množstvo kovov ešte z obdobia ČSR. Navyše razba pre SNB

⁴² AMK-5233/40 Archív mincovne Kremnica SD 671.

⁴³ AMK-1910/43, Archív mincovne Kremnica SD 677.

prebiehala plynule bez akýchkoľvek problémov. Mincovní sa podarilo znížiť výrobnú cenu a tak isto ušetriť ďalšie financie používaním podzemnej prietokovej elektrárne, ktorá sa dodnes nachádza 245 metrov pod mestom. Elektráreň je situovaná na najnižšom obzore kremnického banského revíru. Pozostáva z troch Peltonových turbín, ktoré sú v prevádzke dodnes.⁴⁴ Mincovňa za odber energie zaplatila v roku 1940 len deväťdesiat tisíc korún. Ušetrené financie chcela mincovňa využiť na rekonštrukciu podniku. Tieto plány, žiaľ zhatil zákon číslo 343/39, ktorý stanovil, že štátne podniky musia odviesť svoj zisk do štátnej pokladnice.⁴⁵ Mincovňa by tým pádom mala za rok 1939 zaplatiť viac ako milión korún, čo sa samozrejme stretlo v podniku s nesúhlasom. Mincovňa argumentovala napríklad finančnými stratami, ktoré spôsobil rozpad ČSR a mnohé ochranné opatrenia štátu.⁴⁶ Ani pod váhou týchto správ však nebolo odvedenie zisku mincovni odpustené.

Razba mincí zo striebra pre záchranu štátnych kovov

SNB začiatkom roka 1941 žiadala urýchlene zahájiť razbu dvadsaťkorunových mincí zo zliatiny striebra. Táto žiadosť, doručená 13. 1. 1941, urguje mincovňu, aby sa už 25. 1. začalo s razbou. Tak krátky termín poukazuje na veľký záujem SNB o razbu týchto mincí. Dôvodom bolo urýchlené stiahnutie meny bývalej ČSR.⁴⁷ Mincovňa sa po doručení cenovej ponuky na striebro rozhodla, že na razbu použije výhradne striebro z mincí ČSR, ktoré boli stiahnuté z obehu. Razba týchto mincí pokračovala aj v roku 1942, plán razby nebol dodržaný kvôli výrobe medailí pre súkromný sektor. K zmene letopočtu na minci však neprišlo, aj v roku 1942 sa razili s pôvodným rokom 1941.⁴⁸ Okrem strieborných dvadsaťkorunových mincí, tlačila SNB na mincovňu, aby urýchlila razbu päťdesiathalierových mincí, ktoré boli potrebné do telefónnych automatov. Okrem SNB apeluje aj ministerstvo dopravy a verejných prác, ktoré už plánovalo zmenu mechanizmov v telefónnych automatoch z 5Kčs na nové päťdesiathalierniky.

⁴⁴ AMK-47/41, Archív mincovne Kremnica SD 674.

⁴⁵ AMK-6320/40, Archív mincovne Kremnica SD 671.

⁴⁶ AMK-4233/40, Archív mincovne Kremnica SD 671.

⁴⁷ ANBS, f. SNB, Hlavná pokladnica-korešpondencia so štátnou mincovňou v Kremnici, SD 552a.

⁴⁸ AMK-2367/41, Archív mincovne Kremnica SD 674.

Spomínaná razba mincí síce zamestná mincovňu, no opätovne sa objavuje problém nárazových objednávok. Okrem tohto problému štát v polovici roku 1941 zakazuje výrobu medailí z medi a niklu, tieto kovy boli potrebné pre zbrojársky priemysel. Mincovňa promptne zareaguje a začína produkovať výrobky zo železa a hliníku. Pri iných kovoch bolo potrebné získať povolenie od ministerstva financií, tento proces bol enormne zdĺhavý, čím zbytočne predlžoval čas výroby. Preto sa mincovňa rozhodla realizovať takúto objednávku len vo výnimočných prípadoch. Ministerstvo financií si už v tomto období nemohlo dovoliť používať drahé kovy v takej miere, pretože ich potrebovalo ako rezervy. Okrem už spomínaného zákazu ohľadne kovov, bola mincovňa nútená po kritike zo štátneho banského riaditeľstva obmedziť výrobu počas niektorých hodín. Kritizovaná bola najmä za nestály odber energie. V tú istú sledovanú hodinu za jeden pracovný týždeň kolísal od 10 až po 110 Kw. Mincovňa v liste vysvetľuje, že výkyvy v spotrebe spôsobilo používanie valcového stroja, ktorý kvôli nárazovej výrobe nie je vždy potrebný. Banský úrad preto žiadal mincovňu, aby tento stroj používala len v čase od 12:00 do 15:00 alebo neskoro v noci. Apeloval, aby bola zabezpečená plynulá dodávka energie pre banské závody a iné závody v Banskej Hodruši a Kremnici.⁴⁹ Už v tomto období je jasne vidieť prvé problémy súvisiace s vojnou, ktoré však mincovňa dokáže bez veľkých strát vykryť aj vďaka úspešnej reklame. Vhodným spôsobom sa zdala byť reklama formou filmového záznamu z podniku. Preto bolo spoločnosti Wiennfilm povolené filmovanie v podniku. Mincovňa povolila filmovať celý priestor podniku okrem detailov pri výrobe mincí a medailí. Toto filmovanie sprostredkoval a následne naň dohliadal Úrad propagandy. Mincovňu spolu s filmármi navštívil aj nemecký vyslanec, ktorý po dvoch hodinách v podniku z neho spokojne odišiel a ako opisuje zápisnica, prisľúbil propagáciu podniku aj v Nemecku.⁵⁰

Dopĺňanie monetárnej sústavy štátu

SNB mala v roku 1942 plánovanú razbu ďalších mincí Slovenského štátu, ktoré mali doplniť monetárnu sústavu. Na tento rok boli naplánované dve mince – päťhaliernik a dvojkoruna. Mincovňa

⁴⁹ AMK-535/41, Archív mincovne Kremnica SD 677.

⁵⁰ AMK-2367/41, Archív mincovne Kremnica SD 674

plánuje prvý spomínanú nominálnu hodnotu razíť z čistého niklu, no toto SNB nepovolí z dôvodu neekonomickosti výroby tejto mince. Navyše nazhromaždenie takého množstva niklu by trvalo veľmi dlho. Preto mincovňa predstavila dve varianty kovov – prvou je zliatina medi a zinku v pomere 92/8, tu sa mal dôraz klásť najmä na čo najnižšiu cenu. Druhým kovom bolo železo, ktoré preferovala najmä SNB. Železo by enormne predĺžilo plánovanú razbu, nakoľko by ho mincovňa musela objednávať ako hotové platničky až z Nemecka. Pri razbe zo železa, ktoré je tvrdé, navyše dochádza k veľkému opotrebeniu razníc. Taktiež v tomto období už železo nebolo natoľko dostupné ako keď SNB realizovala prieskum trhu.⁵¹ Plán na razbu päťhalierových mincí sa zo spomenutého dôvodu odsúva začiatkom roka 1942 na neurčito. Dôvodom bolo veľké predraženie kovov. Skôr sa začalo uvažovať o zmene kovov pri už platných dvadsať a päťdesiatihalierových minciach vyrábaných z medi a niklu. Najmä mince z medi sa sťahovali a následne tavili pre priemysel, čím sa strácalo potrebné obeživo. Preto SNB urýchlene žiada zmenu kovu. Pri oboch minciach mincovňa odporúča použiť hliník, a tým ušetriť nemalé finančné prostriedky. Túto ponuku prijme SNB bez výhrad. Ihneď je vyčlenených 13 056 kg hliníka na razbu mincí.⁵² V tomto období sa plánovala aj zmena výzoru desaťhalierovej mince. Tá je v čase plánovej zmeny kovov už v štádiu prípravy. Aj tu malo prísť k zmene kovu z medi na zinok.⁵³ Dôvodom plánovanej zmeny bola zaujímavá ponuka firmy Bendofre Metalwarenfabrik Arthur Krupp, ktorá ponúkla mincovni už hotové strižky z čistého zinku, ten bol omnoho lacnejší ako meď.⁵⁴ Mince mali niešť jednoduché, nadčasové zobrazenie nominálnej hodnoty. Je potrebné povedať, že postupom času sa príprava na razbu mincí neustále predlžovala. Spočiatku bol problém s dodaním kovov, následne ich kvalitou, preto mincovňa v polovici roka 1943 postupne zastaví plány na výrobu týchto mincí. SNB tak isto urgovala spomínanú firmu, no odpoveď oboch stranám bola vždy rovnaká: „*Je vojna a musíte čakať*“. Také dlhé čakanie už SNB nemohla tolerovať a preto bola v mincovni objednaná razba desaťhalierov z pôvodného kovu,

⁵¹ AMK-5412/42, Archív mincovne Kremnica SD 676

⁵² AMK-5757/42, Archív mincovne Kremnica SD 676

⁵³ CHLAPOVIČ, G.: *Kremnická mincovňa*, s. 34.

⁵⁴ AMK-1529/42, Archív mincovne Kremnica SD 675

mosadze. Je potrebné povedať, že SNB stále počíta s možnosťou výroby mincí zo zinku, tá ale bola len veľmi mizivá. V roku 1944 sa ešte objavila korešpondencia o dodaní strižkov do mincovne. Tie boli firmou aj zaslané v máji 1944, ale kvôli potvrdeniam na prevoz kovov zo strany colnému úradu v Kozárovciach bol vozeň až do 1. 9. 1944 v držaní štátu. Po potlačení povstania už nikto neprejavil záujem na razbu nových mincí a tým žiaľ prišiel Slovenský štát o množstvo zaujímavých platidiel.

Prezentácia mincovne v pozitívnom aj negatívnom zmysle

Koncom roka 1942 sa objavila kritika zo strany Ministerstva financií, ktoré dostalo informácie od zubárov, ktorí neboli spokojní s kvalitou zubo-technického zlata z mincovne. Údajne ho museli posilať na ďalšie prepracovanie.⁵⁵ Mincovňa poslala ministerstvu list, že od roku 1938 vyrábala zubotechnické zlato o rýdzosti 667 až 917/1000. Vo výrobe boli vždy použité len kvalitné kovy a aj skúšky v mincovni prebehli bez problémov. Navyše spomínala, že od roku 1938 nedošlo k navýšeniu ceny pre odberateľov, ale naopak vstupné náklady na spracovanie a distribúciu neustále rastú. Okrem listu mincovňa pripojila prípis so zoznamom 250 odberateľov zlata, z ktorých sa 121 vyjadrilo, že sú nadmieru spokojní s produkciou mincovne a len 20 z nich sa vyjadrilo negatívne. Zvyšných 109 odberateľov do doby odoslania správy nepodalo vyjadrenie.⁵⁶ Mincovňa si po prešetroaní negatívnych vyjadrení uvedomila chybu, ktorá vznikla pri výstupnej kontrole a ihneď vykonala nápravu.⁵⁷ Rok 1942 priniesol aj možnosť uchádzať sa o razbu mincí pre zahraničie, opätovne z Balkánu. Tentokrát sa malo jednať o Rumunsko. Informácie o tejto ponuke sprostredkoval bývalý zamestnanec mincovne Ing. Ján Horák.⁵⁸

⁵⁵ AMK-1615/43, Archív mincovne Kremnica SD 676.

⁵⁶ AMK-1629/43, Archív mincovne Kremnica SD 676.

⁵⁷ AMK-2746/42, Archív mincovne Kremnica SD 676.

⁵⁸ Ing. Ján Horák. Do mincovne nastúpil 19. 02. 1919, jeho prvou úlohou bolo elektrifikovať celý priestor mincovne. Po rozdelení Československa v r. 1939 zostal v mincovni a prebral funkciu riaditeľa po odchádzajúcom Ing. Jureňovi na dôchodok. Za razbu beltlerovej medaily pripomínajúcej rozbitie Československa sa dostal na zoznam hľadaných osôb a bol nútený pod nátlakom odísť do pobočky podniku Sandrik v Bukurešti. Po vojne sa vrátil do Kremnice, kde bol poverený obnovou podniku. Nakoľko v päťdesiatych rokoch veľmi vytŕčal, bol veľakrát vypočúvaný a následne zatknutý. V r. 1955

Táto objednávka mala podľa prvých výpočtov podniku priniesť veľké množstvo financií a navyše by plynule zamestnala mincovňu. Rumunská strana plánovala podľa predbežných informácií raziť dvadsať, päť a jedno Lei.⁵⁹ Opätovne, ako aj pri objednávke pre Bulharsko, sa objavujú požiadavky na príliš krátke dodacie lehoty, ktoré v období vojny nebolo možné realizovať. Na razbu mincovňa plánuje vyčleniť desať raziacich strojov Vulkán a zvyšné štyri mali slúžiť na razbu mincí pre SNB a razbu medailí. Razbu mincovňa rozplánovala do konca roku 1944, no po informovaní SNB sa opätovne objavujú obavy, aby práve razba pre Rumunsko nemala negatívny dopad na dodacie lehoty objednávok pre štát.⁶⁰ V tomto období sú totiž zo strany štátu plánované razby mincí zo striebra a iných kovov. Po odoslaní cenovej ponuky dostala mincovňa správu, že jej ponuka je cenovo najlepšia, no žiaľ, Rumunsko prijalo ponuku z Nemecka. Dôvodom bolo odrátanie sumy spojennej s výrobou a dodaním mincí z dlhu, ktorý malo Nemecko voči Rumunsku. Tým sa definitívne končia akékoľvek pokusy o razbu mincí pre zahraničie. Situácia na frontoch a veľké ekonomické problémy jasne naznačili, že žiadny štát si už v tomto období nemohol dovoliť razbu takého veľkého množstva mincí. Nerealizovanie razby mincí pre zahraničie malo negatívny dopad na mincovňu, ktorá je nútená presúvať stálych zamestnancov po jednotlivých oddeleniach a aj prepúšťať nestálych zamestnancov. Mincovňa v tomto období žiada, aby došlo aspoň k čiastkovej obnove podniku, čím by dala pracovnú náplň svojim zamestnancom. Táto obnova sa mala realizovať už na prelome rokov 1938/39, no kvôli politickým a štátnym zmenám k nej nedošlo. Plánovalo sa rozšírenie raziarne a najmä oddelenia elektrolýzy, ktoré pracovalo prakticky nepretržite. Aj Ministerstvo financií si tieto fakty veľmi dobre uvedomovalo. V liste, ktorý bol mincovni doručený bola jasne spomenutá plánovaná výstavba veľkého závodu na elektrolýzu a vyjadrené obavy, že po skončení vojny nebude mincovňa tak vyťažená ako v tomto období, keď razila veľké množstvo nových

bol Ing. Horák vo vyšetrovacej väzbe skoro rok. Behom jedného roka dostala mincovňa 11 hĺbkových kontrol, nič na neho však nenašli. Po prepustení z väzby už nenastúpil na post riaditeľa, ale odišiel do dôchodku. Nezatrpkol na mincovňu, ale začal spisovať svoje vedomosti. Z jeho rúk vychádzajú diela o mincovni, ktoré do dnešných dní nie sú prekonané.

⁵⁹ AMK-1746/42, Archív mincovne Kremnica SD 676.

⁶⁰ AMK-3554/42, Archív mincovne Kremnica SD 676.

mincí pre Slovenský štát.⁶¹ Druhý bod opisuje obavu, ktorá tu už bola od vzniku ČSR, že mincovňa je doslova závislá od razby pre súkromný sektor. Na koľko percent bude mincovňa vyťažená bolo z veľkej časti aj na politike štátu v tomto období, lebo po zákazoch razby z niektorých kovov sa mohol ponúkať pre súkromných odberateľov len hliník alebo železo. S týmto sa mnoho z nich neuspokojilo, preto hľadali iných dodávateľov v zahraničí. Celkovo z ekonomického hľadiska bol rok končiacej sa hospodárskej konjunktúry pre podnik výborný. Mnohé iné priemyselné podniky už v tomto období prepúšťajú, no v mincovni k prepúšťaniu stálych zamestnancov nedošlo. Mincovňa pracuje na veľkom množstve zákaziek od štátu. Okrem nich možno spomenúť razbu veľkého množstva odznakov pre NSDAP Krakow, ktorá zamestnala medailérsku dielňu nepretržite na jeden celý mesiac.⁶² No v porovnaní s rokom 1940 bola v tomto roku výroba nižšia až o 40 %. Z veľkej časti za tento fakt mohol štát, ktorý zákazom predaja rôznych kovov alebo zlou colnou politikou zhatil mnohé objednávky pre podnik.

Dopad vojny na podnik a príprava SNP

Až počiatkom roka 1943 mincovňa postupne pociťuje dopady vojny. Jedným z prvých problémov bolo nedodanie objednaných štyristo litrov benzínu určené pre jednotlivé oddelenia v podniku. Najvyšší úrad pre zásobovanie po doručení tejto objednávky promptne mincovni oznámil, že také veľké množstvo dodať nemôže a z pôvodných tristo litrov, ktoré boli mincovni každoročne dodávané, ešte uberie.⁶³ Chýbajúci benzín a následné zhoršené dodávky kovov zatiaľ nemali priamy dopad na výrobu v podniku. Avšak postupom času aj zamestnanci pociťovali problémy so zásobovaním. Bol im znížený prídel umelého tuku. Mincovňa sa spočiatku snaží tento fakt vykryť nákupom ošipovaných, z ktorých dostal každý stály zamestnanec po kile slaniny. Podnik žiadal štát, aby zakročil – nie znižoval ale naopak zvýšil denný prídel potravín. Ten často nestačil a ako mincovňa v liste opísala, došlo

⁶¹ AMK-3467/42, Archív mincovne Kremnica SD 676.

⁶² AMK-2828/42, Archív mincovne Kremnica SD 676.

⁶³ AMK-594/43, Archív mincovne Kremnica SD 677.

až k prípadom slabosti a odpadnutia z podvýživy.⁶⁴ Okrem týchto problémov musí mincovňa riešiť úplný zákaz predaja zlata, nevynímajúc zubárov a zubných technikov. SNB namiesto zlata preto odporúča použitie aurołu.⁶⁵ Už doručené objednávky zlata mala mincovňa preposlať do affinerie Emil Kianička Žilina.⁶⁶ SNB však o tomto zákaze predaja zlata neinformovala všetkých zubárov. Mincovňa bola zaplavená listami od zubárov a zubných technikov, ktorí sa dožadovali objednaného zlata. Pod váhou týchto listov sa mincovňa rozhodla napísať list na vlastné náklady, v ktorom ozrejmila vzniknutú situáciu. No ani predaj aurołu nešiel podľa plánu SNB, dokázal pokryť len približne 70 % objednávok.⁶⁷

Ku koncu roka 1943 prebehlo výberové konanie na razbu pamätných mincí pri príležitosti piateho výročia vzniku samostatného štátu. SNB uvažovala o razbe päťdesiat a stokorunových mincí zo striebra. Objavili sa dokonca aj plány na razbu jednokorunových a päťdesiatthalierových mincí, tak isto zo striebra. Tieto jasne poukazujú na snahu zainteresovaných osôb, ako napr. Imrich Karvaš a ďalší, ukryť týmto spôsobom striebro medzi obyvateľmi, aby nepadlo do rúk Nemcov. Na stokorunovej minci mal byť použitý portrét prezidenta Dr. Jozefa Tisa a na päťdesiat korune portrét kniežťa Pribinu. Oboma návrhmi vyobrazení už mincovňa disponovala a boli pripravené na použitie. Cieľom bolo vyraziť mince do 13. 3. 1944, aby boli v pamätný deň k dispozícií občanom.⁶⁸ Ako aj pri prvej pamätnej minci pri príležitosti voľby prvého prezidenta Slovenského štátu, aj tu sa uvažovalo s razbou do striebra a zlata pre vysokých hodnostárov Slovenského štátu. Po vypracovaní kalkulácie však mincovňa narazila na veľký problém. Všetky mince by stihli definitívne vyprodukovať až koncom apríla roku 1944. Navyše by mincovňa potrebovala veľké množstvo striebra, ktorým v tomto období nedisponovala.⁶⁹ Ak by ho aj získala, musela by ho spracovať, čo by ešte viac predĺžilo dobu dodania.

⁶⁴ AMK-3192/42, Archív mincovne Kremnica SD 677.

⁶⁵ Auroł – zliatina striebra a zlata plus ďalších kovov ako meď, ortuť a mnohých ďalších. Boli lacnejšie ako čisté zlato.

⁶⁶ AMK-810/43, Archív mincovne Kremnica SD 677.

⁶⁷ ANBS, f. SNB, Administratívny odbor – Pridel zlata lekárom a zubným technikom, SD 356.

⁶⁸ AMK-1583/43, Archív mincovne Kremnica SD 677.

⁶⁹ ANBS, f. SNB, Hlavná pokladnica-korešpondencia so štátnou mincovňou v Kremnici, SD 552a.

Preto SNB najprv odstúpi od plánovej razby jedno koruny a päťdesiatkariernika a žiaľ následne upustí aj od razby pamätnej sto koruny. Pri päťdesiatkorune príde k zmene motívu – namiesto Pribinu bol použitý portrét Dr. Tisa zo zrušenej stokorunáčky. Razba bola zahájená ihneď po prijatí tejto zmeny. SNB si objednala celkovo dva milióny kusov tejto mince o rýdzosti 700/1000.⁷⁰ Dňa 29. 2. 1944 vyčlenila SNB zo svojich rezerv striebro potrebné na razbu týchto mincí.⁷¹ Už pri pohľade na tento dátum je jasné, že mincovňa by ani pri plnej prevádzke nevyprodukovala toľko mincí do požadovaného termínu. Tým pádom bolo 13. 3. 1944 vyrazených len 147 500 kusov.⁷² S razbou sa neustále pokračovalo a posledné mince boli do obehu pustené koncom júla toho istého roku. Okrem už spomínanej striebornej mince, naplánovala SNB razbu desaťkoruny, tak isto zo striebra. Pri tejto minci sa naplánovalo zobrazenie kniežaťa Pribinu so svojimi zbrojnosťmi. Návrh na mincu bol už od roku 1941 v mincovni, kde sa musel niekoľko krát upravovať z dôvodu príliš veľkých detailov, ktoré sa pri tak malej minci ukázali ako nerealizovateľné. Po mnohých skúškach mincovňa pripravila všetko potrebné pre razbu. Keďže tento návrh pripravila z vlastnej iniciatívy bez vedomia SNB, dva roky sa s razbou mincí nedialo nič. SNB začala o razbe tejto mince uvažovať až v roku 1943, kde v liste uvádza, že po zrušení razby dvojkoruny má byť táto minca posledná v menovej sústave štátu. Mince sa razili so striebra o rýdzosti 500/1000.⁷³ Prvé mince vyrazila mincovňa v lete 1944, ich presný počet nebol stanovený, podľa potreby SNB sa mal upraviť dodatočne.⁷⁴ V čase tejto razby došlo k vypuknutiu SNP a niekoľko sa mincovňa nachádzala na povstaleckom území, všetky drahé kovy boli pod správou Slovenskej národnej rady. Tá vydala dňa 6.9. 1944 okamžitý prípis na zastavenie razby strieborných mincí. Tie mali byť následne prevezené do Banskej Bystrice. Razba desaťkoruny v roku 1944 vôbec nepokračovala. Okrem prevozu mincí sa z mincovne

⁷⁰ K razbe pamätných mincí zo zlata a striebra určených pre vysokých hodnostárov Slovenského štátu z časových dôvodov nedôjde. Razba sa mala následne realizovať v neskoršom období, no nakoniec k nej nedôjde.

⁷¹ AMK-824/44, Archív mincovne Kremnica SD 678.

⁷² AMK-950/44, Archív mincovne Kremnica SD 678.

⁷³ KOLNÍKOVÁ, E. a kol.: *Kronika peňazí*, s. 199.

⁷⁴ AMK-1959/44, Archív mincovne Kremnica SD 678.

prevážajú aj drahé kovy, ktoré tu boli uskladnené. Veľké množstvo zlata SNB sa tu nachádzalo z poverenia guvernéra SNB Dr. Imricha Karvaša⁷⁵, ako hlavný dôvod bolo v roku 1942 uvedené šetrenie financií. Banka efektívne využíva dobre strážený objekt mincovne. Karvaš si dobre uvedomoval strategické umiestnenie podniku pomerne ďaleko od Bratislavy a dohľadu nemeckých poradcov. Tento strategický krok v ďalšom období uchránil zlato a ďalšie drahé kovy pred odsunom do Nemecka.

Slovenské národné povstanie

V mincovni v dobe vypuknutia povstania pracovalo 152 robotníkov a 15 úradníkov. Počet sa menil podľa nárazovosti výroby, respektíve po nábore do zmobilizovanej Československej armády. Zo strachu pred záškodníckou činnosťou boli všetci zamestnanci nemeckého pôvodu zaistení. V prvých dňoch povstania bolo jedinou zmenou vo fungovaní podniku pridelenie strážneho oddielu Druhého náhradného práporu, ktorý bol zložený prevažne z vyzbrojených civilistov. Tých postupom času nahrádzali zmobilizovaní vojaci. Pridelenie vojenskej posádky poukazuje na dôležitosť mincovne v očiach SNR. Po zastavení razby už spomínaných strieborných desaťkorunových mincí žiadala urýchlene začať razbu jednokorunových mincí, nakoľko platničky na tieto mince boli už dávno uložené v mincovni. Okrem mincí sa produkovali medaile, odznaky a napríklad pracky na opasky a gombíky pre armádu, v celkovej sume 186 tisíc korún.⁷⁶ Najväčšia pozornosť sa venovala drahým kovom a oddeleniu elektrolýzy, ktoré pracovalo bez prestávky. Spracúvaním suroviny zväčšovalo rezervu drahých kovov. Tie boli postupne balené

⁷⁵ Imrich Karvaš počas Slovenského štátu spočiatku pôsobil na právnickej fakulte Univerzity Komenského ako profesor národohospodárstva. Bol tajomníkom Zväzu slovenských bánk, generálnym tajomníkom Národohospodárskeho ústavu Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Patril k zakladateľom slovenského regionalizmu. V apríli 1939 sa stal guvernérom SNB. Aktívne presadzoval zachovanie samostatnosti slovenského hospodárstva. Urobil dôležité kroky k príprave SNP. Mal kľúčové postavenie najmä pri príprave hospodárskej stránky povstania. Za tieto aktivity ho zatkl gestapo a väznilo až do konca vojny. Po roku 1948 bol vyšetrovaný a väznený. Až v 60. rokoch bol rehabilitovaný. Časté vypočúvania poznačili jeho zdravie. Zdroj: KOLNÍKOVÁ, E. a kol.: *Kronika peňazí*, s. 202-207.

⁷⁶ MIČKO, Peter: *Hospodárska politika Slovenského štátu*. 2. vydanie, Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2014, s. 248-250.

a pripravované na urýchlenú expedíciu. Prevezené boli do bývalej expozitúry SNB v Banskej Bystrici, ktorá prevzala právomoci po Bratislavskej filiálke. Je potrebné povedať, že filiálka v Banskej Bystrici bola plne funkčná aj bez riadenia z Bratislavy a aj na tomto fakte sa spolupodieľal Imrich Karvaš. Ten sa však do povstania nezapojil nakoľko bol v Bratislave intervenovaný. Evakuácia kovov bola spočiatku realizovaná železnicou po trati Kremnica – Zvolen – Banská Bystrica, kde bolo zlato uložené v budove Národnej banky na Národnej ulici.⁷⁷ Postup nemeckých vojsk začiatkom októbra už nedovolil pokračovať v takomto prevoze kovov. Preto boli zvyšné drahé kovy prevezené na konskom povoze pod ochranou partizánov cez starý tunel tzv. Görgeyho,⁷⁸ situovaný v Kremnických vrchoch. Nakoľko bol tunel príúzký, museli byť debny s kovmi prenášané ručne a na druhej strane naložené na automobil. Touto evakuáciou sa zamestnancom mincovne podarilo zachrániť dovedna 183 kg zlata, 4534 kg striebra a mnohé ďalšie kovy ako napríklad platínu a kadmium. Z obavy pred nemeckými vojskami bola väčšina spomenutých kovov dňa 15. 10. 1944 evakuovaná z letiska Tri duby⁷⁹ do Lvova a následne na druhý deň putovali do Moskvy.⁸⁰ Zvyšné neevakuované kovy ostali ukryté v budove Národnej banky v Banskej Bystrici, niektoré zostali na mieste a časť sa vrátila do mincovne. Drahé kovy presunuté do Moskvy sa v roku 1947 vracajú do ČSR, kde boli použité na obnovu krajiny.

Je potrebné zdôrazniť, že SNR v mincovni okrem zatknutia nemeckých zamestnancov nespravila vo fungovaní podniku žiadnu výraznú zmenu. Opätovne sa ukazuje problém straty zamestnancov, a to najmä z dôvodu mobilizácie a odchodu zamestnancov do povstaleckých jednotiek. Celkovo sa postupom času do povstania zapojilo až 36 stálych zamestnancov. Z nich 8 narukovalo do armády podľa mobilizačnej vyhlášky a ďalší vstúpili do partizánskych skupín. Niektorí z nich opatrili strieborné mince slovenského štátu

⁷⁷ KOLNÍKOVÁ, E. a kol.: *Kronika peňazí*, s. 202.

⁷⁸ Tunel pomenovaný podľa veliteľa maďarskej armády z čias revolúcie 1848/49. Z turistickej atrakcie sa takmer po sto rokoch stal veľmi dôležitý objekt, ktorý ušetril partizánom veľké množstvo času.

⁷⁹ Dnes letisko Sliač.

⁸⁰ KOLNÍKOVÁ, E. a kol.: *Kronika peňazí*, s. 203.

kontramarkou,⁸¹ levom ČSR. Dodnes sa však nevie, kto z nich bol iniciátorom tohto skutku. Za účasť v povstaní zaplatili životom vedúci podniku Jozef Kolár, robotníci Jozef Mistrik, Karol Topičovský, Jozef Mičinec, Ján Neuschl a Pavel Zelina. Prví traja boli zajatí pohotovostnými oddielmi Hlinkových gárd a po krátkej intervencii v máji 1945 boli zastrelení a ich ostatky boli nájdené v masovom hrobe pri Turčeku. O presnom osude zvyšných padlých sa dodnes nevie.⁸² Na priečelí budovy mincovne bola po vojne osadená pamätná tabuľa s ich menami.

Okupácia podniku nemeckým vojskom

Kremnica aj s mincovňou boli dňa 6.10. 1944 obsadené príslušníkmi nemeckých jednotiek, Gestapa, straníkmi Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLŠ) a Pohotovostnými oddielmi Hlinkovej gardy (POHG). Je zrejmé, že prioritou bola mincovňa a najmä drahé kovy. Tie sa však v mincovni nenašli, nakoľko boli už dávno preč. Zato si nemecké jednotky spravili z mincovne sklad a priestor pre nabíjanie akumulátorov. Od tohto dňa bola mincovňa plne pod kontrolou Nemecka. Podnik v tomto období prakticky nepracuje, čo dokladuje aj archív mincovne, ktorý v období od 6. 10. do 6. 11. 1944 nedisponuje záznamom o žiadnej väčšej objednávke. Situačná správa za október jasne hovorí, že počas tohto obdobia vyrazili len pár tisíc kusov mincí pre potreby SNB, čo predstavovalo jeden a pol smeny, dvanásť hodín práce, v raziarni. Výroba pre porovnanie klesla vo všetkých oddeleniach o približne dve tretiny v porovnaní s tým istým obdobím v roku 1943 a dokonca až o 60 % menej ako v roku 1942. Zamestnanci sa snažili uviesť mincovňu do pôvodného stavu pred povstaním. Nie vždy sa to stretlo s pochopením u nemeckých vojsk, respektíve nového vedenia SNB.⁸³ Navyše do mincovne prichádzalo veľké množstvo často protirečivých listov. V jeden deň prišiel list od SNB o zahájení razby mincí a na druhý deň list od Ministerstva financií, ktoré razbu ruší. Mincovňa bola tým pádom bez práce a navyše podnik navštevovali

⁸¹ Kontramarka je malé značenie na minci vyrazené dodatočne a má sa buď odlišiť od pôvodcu alebo znížiť hodnotu mince.

⁸² AMK-55/45, Archív mincovne Kremnica SD 679.

⁸³ AMK-2721/44, Archív mincovne Kremnica SD 678.

rôzni vyšetrovatelia, ktorí pátrali po všetkom čo akokoľvek súviselo so SNP. Pracovníci museli pod hrozbou výpovede vyplňať dotazníky, cez ktoré sa sledovalo, či v podniku náhodou nevzniká nenávisť voči fašizmu. Tieto činnosti vzbudzovali v mincovni strach, ktorý neveštil v podniku nič dobré. Navyše riaditeľ podniku Ing. Ľudovít Gavora, tešiaci sa veľkej obľube u zamestnancov, bol internovaný. Na jeho miesto bol pridelený nemecký veliteľ, ktorý prebýval v byte po bývalom riaditeľovi a všetky jeho príkazy sa museli do bodky vykonať.⁸⁴ Medzi ne patrilo napríklad odovzdanie kovov, dreva a uhlia, či možnosť využívať akékoľvek priestory pre potreby nemeckého vojska. Za absurdný rozkaz možno taktiež považovať zákaz počúvania rádia. Výnimku spojenú so špeciálnym povolením dostali len strážnici a hajdúsi, tí mali presne určenú rádiovú stanicu, ktorú mohli počúvať. Tento zákaz bol presadený zo strany nemeckého veliteľa, ktorý sa obával, že prostredníctvom rádia by mohli byť šírené protištátne myšlienky. Nariadenie bolo z pohľadu zamestnancov spočiatku vnímané s nevôľou, no pod hrozbou výpovede bolo akceptované. Mincovňou bola osadená v blízkosti rádia lepenková tabuľka s nápisom: „*Počúvanie rozhlasu Slovenského štátu nepriateľského sa prísne zakazuje!*“.⁸⁵ Tento bod jasne poukazuje na snahu mincovne o ochranu dôležitých zamestnancov. Okrem protirečivých rozkazov dochádza v mincovni k veľkej fluktuácii vojsk, čo znamenalo rozkrádanie náradia a iných súčastí v podniku, čo bolo veľkou stratou pre podnik.⁸⁶ Slovenské ministerstvá síce pobyt nemeckých jednotiek v mincovni dovoľujú, ale žiadajú od nej vedenie prísnej evidencie vydaných materiálov alebo techniky. Na všetko odobraté mal byť vystavené potvrdenky, ktoré mali byť podpísane aj Nemcami. Často si vojenské jednotky brali veci, ktoré sa už nedali nikde inde použiť, ako napríklad časti raziacich strojov a podobne, samozrejme bez vystavenia potvrdeniek. Boli to suveníry z okupácie Slovenska. Zamestnanci bez náplne práce prešli pod nemecké velenie. Za vykonané pomocné práce zodpovedali priamo Nemcom, mzdu vyplácala mincovňa, ktorá túto sumu následne žiadala preplatiť od štátu. K tomu však nikdy nedošlo. Záver roka 1944 sa niesol

⁸⁴ AMK-2685/44, Archív mincovne Kremnica SD 678.

⁸⁵ AMK-2724/44, Archív mincovne Kremnica SD 678.

⁸⁶ AMK-2774/44, Archív mincovne Kremnica SD 678.

v znamení veľkých problémov. Podnik bol prakticky bez práce, chýbali dodávky elektrickej energie, zamestnancom chýbali základné potraviny a ďalšie problémy. U zamestnancov sa preto objavuje snaha o navýšenie mzdy, aby si mohli dovoliť aspoň základné potraviny. To sa však u vedenia nestretlo s pochopením. Preto sa následne žiadalo aspoň vyplatenie jednorazového príspevku vo výške tri štvrtiny mesačného platu pre slobodných a celý mesačný plat pre zamestnancov so záväzkami. Takto bolo do konca roka vyplatených dovedna až 60 tisíc korún.

Zastavenie výroby v mincovni

Nemecký veliteľ mincovni sprostredkoval informáciu, že sa s razbou mincí na rok 1945 neplánuje. Nepotrební zamestnanci vo veku 17 až 50 rokov majú pracovať na obranných prácach Kremnice. Situačné hlásenie doslova hovorí: „celý závod stál, všetci museli ísť kopat“. Okrem výkopových prác bola časť zamestnancov povolaná na obranu štátu proti postupujúcim jednotkám Červenej a rumunskej armády. Z mincovne odišlo celkovo 24 mužov a 2 ženy slovenskej národnosti. Okrem nich dostali príkaz na evakuáciu do ríše nemeckí zamestnanci. Mnohí z nemeckých zamestnancov odmietli odísť, nakoľko nechceli opustiť svoje rodisko. Preto bol príkaz poopravený a týkal sa len najdôležitejších zamestnancov.⁸⁷ Počet robotníkov sa ale aj tak neustále znižoval. Začiatkom roka 1945 sa vyvrátilo tvrdenie nemeckého veliteľa o pracovnej nečinnosti. SNB žiadala razbu mincí, ktoré mali slúžiť na zamenenie obehom opotrebovaných mincí. Tá sa však z veľkej miery pre chýbajúcu pracovnú silu a materiály nemohla realizovať. Navyše bol vedením stanovený presný pracovný čas od 6:30 do 15:30, ktorý často nepostačoval na prípravu objednávok. Pracovný čas bol prísne kontrolovaný a v prípade jeho nedodržania boli udeľované pokuty vo forme krátenia mzdy.⁸⁸ SNB so sídlom v Bratislave opätovne pátrala po drahých kovoch, ktoré zmizli počas SNP. Toto pátranie ale nebolo úspešné. Okrem toho SNB opätovne žiada zahájiť razbu niektorých druhov mincí. Dôvodom bolo obrovské sťahovanie najmä niklových

⁸⁷ AMK-2614/44, Archív mincovne Kremnica SD 678.

⁸⁸ AMK-2724/4, 5 Archív mincovne Kremnica SD 681.

a mosadzných mincí, ktoré boli tavené a následne používané v priemysle. Dôvod bol prozaický. Stiahnutie mincí z obehu pre produkciu kovov vyšlo podniky lacnejšie ako by ich mali v tomto období nakupovať. Cenový rozdiel bol niekedy až 30 %. Tieto kroky boli síce protizákonné, no vymožitelnosť práva bola nulová. SNB preto žiadala razbu mincí z iných kovov, no prieskum trhu ukázal, že objednané kovy by boli doručené až koncom roka 1946. Tak dlho SNB nemohla čakať, preto si objednala razbu 15 miliónov kusov jednokorunových mincí, a čo najviac päť korunových a päťdesiat halierových mincí. Pri prvej minci už boli strižky dávno hotové, nakoľko sa plánovalo ich použitie pri razbe v roku 1944, no kvôli SNP a nemeckej okupácii sa s razbou už nepokračovalo.⁸⁹ Pri päť korunových minciach mincovňa potrebovala prepracovať kovy. Preto požiadala firmu Sandrik o pomoc. Odpoveď mincovňu nepotešila, kvôli postupujúcemu frontu bol celý podnik evakuovaný do zbrojovky v Považskej Bystrici. Tu však nebol dostatočný priestor na spracovanie kovov. Ďalším dôvodom prečo k razbe ostatných mincí už nedôjde bola zamietavá nóta z nemeckej strany, ktorá rázne prikázala evakuáciu surovín, polotovarov a ďalších materiálov pre vojnové potreby do ríše.⁹⁰ Následkom tohto nariadenia bolo odvezených dovedna 32 vagónov farebných kovov. SNB síce na tento krok podala sťažnosť, no odpovede sa už nedočkala. Tieto kroky majú negatívny dopad na prácu v mincovni. Zamestnanci sú bez práce a postupom času sú im krátené aj prídely jedla. Z plnohodnotnej stravy sa stáva len zapražená strukovinová polievka a čaj.⁹¹ Pod váhou týchto okolností sa rozhodli státi, ale aj nestáli zamestnanci opätovne žiadať o zvýšenie mzdy. Tento krok bol odôvodnený neustálym rastom cien, zamestnanci si za plat mohli dovoliť stále menej a menej. Opätovne ako v predchádzajúcom prípade navýšenia mzdy ho mincovňa zamietla a len jednorazovo vyplatila príspevok vo výške 300 korún na jednu osobu. Po vyplatení jednorazového príspevku bolo navyše zamestnancom, kvôli obavám z postupujúceho frontu vyplatená dvoj až päťmesačná mzda. Vyplácala sa v poradí od najvyšších úradníkov po bežných zamestnancov,

⁸⁹ ANBS, f. SNB, Hlavná pokladnica-korešpondencia so štátnou mincovňou v Kremnici, SD 552a.

⁹⁰ ANBS, f. SNB, Hlavná pokladnica-korešpondencia so štátnou mincovňou v Kremnici, SD 552a.

⁹¹ AMK-43/45, Archív mincovne Kremnica SD 680.

netýkalo sa to jedine nestálych zamestnancov podniku. Avšak podľa vestníka priemyselnej komory v Banskej Bystrici mala byť vyplatená len 14 dňová až trojmesačná mzda. SNB spolu s mincovňou tento vestník porušili, tu je jasne vidieť citeľný záujem o mincovňu a udržanie jej ako tak prevádzkyschopnosti. Mincovňa síce v prvých dvoch mesiacoch roka produkuje mince pre SNB, bolo ich však málo a banka ich potrebovala viac. Preto neustále tlačila na zvýšenie počtu vyrazených mincí. V tomto období do mincovne prichádza veľké množstvo prípisov, ktoré si často opätovne protirečia – jeden hovoril o urýchlennom zahájení razby a ďalší hovoril, aby podnik urýchlene zastavil prácu a zamestnanci išli pomáhať napríklad pri kopaní zákopov. Navyše bolo mnoho pracovníkov podniku neustále prešetrovaných za ich účasť v SNP, preto boli často povolaní na výsluch, pri kľúčových zamestnancoch to zapríčinilo zastavenie výroby v niektorých oddeleniach. Snahy SNB o masívne razenie mincí boli v marci 1945 nerealizovateľné. Postup frontu spôsobil v krajine obrovský chaos a opätovne prichádzalo k mäúcim rozkazom. V mincovni sa už od 7. 3. 1945 nachádzal stály vojenský dozor, čím bola mincovňa zaradená do kategórie dôležitých podnikov registrovaných na obranu štátu. Tento dozor spôsobil v podniku strach o jeho budúcom osude. Je potrebné povedať, že štát, ale aj SNB si veľmi dobre uvedomovali veľký význam mincovne, veď štát, ktorý nedokáže produkovať vlastnú menu akoby ani neexistoval.⁹² Nemecká strana mala s mincovňou tak isto svoje plány.

⁹² ANBS, f. SNB, administratívny odbor – Nútený odsun (evakuácia) drahých kovov zo Štátnej mincovne, SD 342.

Kompletný odsun a zničenie podniku

Na príkaz ústrednej kancelárie obchodných a priemyselných komôr a evakuačného oddelenia bol mincovni doručený list, ktorým vyjadrili obavy z postupu bolševických armád, čo prinesie len ničenie a pustošenie. Preto sa malo všetko použiteľné odniesť a použiť pre víťazstvo Tretej ríše. Čo sa odniesť nepodarí, to zničiť, aby nepadlo do rúk nepriateľa. Zariadenie malo byť zbalené a poslané po železnici do Nemecka. Od 30. marca bol v mincovni čulý pracovný ruch.⁹³ Z mincovne bolo odnesené prakticky všetko, od vybavenia dielní, elektromotorov až po drahé kovy. Tie boli postupne naložené až do tridsiatich dvoch vagónov a postupne odsúvané. S najväčšou prioritou ako prvé odišli drahé kovy a následne putovalo z mincovne zariadenie podniku. Vagóny so zariadením boli z dôvodu presunu nemeckých armád deponované na železničnej stanici v Žiline, kde prečkali presun frontu bez poškodenia.⁹⁴ Niektoré komponenty a kovy z vagónov boli z dôvodu obáv o ich odcudzenie uschované v budove SNB v Žiline. Do mincovne sa podarilo vrátiť takmer 2/3 všetkého čo bolo odvezené. Nevrátili sa poväčšine len drahé kovy a niektoré elektrické zariadenia z prvej časti odsunu. Po týchto udalostiach zostalo v mincovni len pár strojov a zamestnanci. Nemecké jednotky dostali príkaz, aby bola mincovňa zničená a aby za žiadnych okolností nepadla do rúk nepriateľa. Preto 2. 4. 1945 vstupujú do mincovne nemecké jednotky, ktoré si žiadajú kľúče od podniku. Vrátnik ich však odmietol vydať s odôvodnením, že na to potrebuje súhlas riaditeľa podniku Ing. Ludovíta Gavoru, ktorý bol ale pred pár dňami narychlo povolaný do sídla SNB v Bratislave. Po pohrození strelnou zbraňou bolo vrátnikovi prikázané, aby zohnal osobu, ktorá im kľúče môže vydať. Dostal na to päť minút. Kľúče vydal zástupca riaditeľa, následne sa táto vojenská jednotka rozišla po podniku, kde skontrolovali každé oddelenie. Boli presne informovaní o polohe oddelení a vedeli presne čo a kde majú ešte skontrolovať. Po tejto kontrole bez slova odišli, po približne dvadsiatich minútach sa vrátili s neznámym nákladom. Po celej

⁹³ ANBS, f. SNB, administratívny odbor – Nútený odsun (evakuácia) drahých kovov zo Štátnej mincovne, SD 342.

⁹⁴ KAZIMÍR, Štefan: *Kremnická mincovňa*. Kremnica : Štátna mincovňa, 1978, s. 17-18.

mincovni takmer dve hodiny rozmiestňovali nálože tak aby bolo všetko zničené. Po ukončení prác bez slova odišli a pripojili sa k ustupujúcim jednotkám smer Vrútky. Po ich odchode začali časované nálože postupne vybuchovať. V lisovni výbuch zničil tri frikčné lisy a ďalšie boli poškodené (tie sa pre ich veľkosť predtým nepodarilo evakuovať). Tak isto výbuch poškodil priestory raziarní, valcovní kovov a aj oddelenie elektrolýzy. Okupácia mincovne spôsobila škody vo výške až 1 951 518,30 Kč. Ďalšie nástražné systémy poškodili veľkú časť mesta, navyše bola zastavená dodávka vody a poničená požiarna technika. Kremnica patrila k najviac poškodeným mestám počas vojny, mesto ale aj mincovňa týmto prišli o veľké množstvo historických objektov.

Oslobodenie Kremnice a podniku

Éra Slovenského štátu sa definitívne končí nasledujúci deň, kedy do Kremnice z juhu vstupujú vojaci Červenej armády a zo západu rumunskí vojaci. Tí nachádzajú mincovňu v dezolátnom stave. Nebolo v nej prakticky nič, až na pár zničených strojov. Po obhliadke priestorov mincovne sa ihneď štát rozhodol zahájiť obnovu. Mincovňa mala k 13. 4. 1945 123 zamestnancov, ktorí však nemali čo robiť. Navyše podľa nariadenia SNR č. 44/1945 mali z mincovne odísť zamestnanci nemeckého pôvodu, čím z mincovne odišlo takmer 15 % zamestnancov. Väčšina dôležitých nemeckých zamestnancov už bola dávno evakuovaná, poväčšine zostali len menej významní zamestnanci, respektíve tí, ktorým sa podarilo ukryť pred evakuáciou. Je zaujímavé, že mincovňa nepodala ani jeden podnet na udelenie výnimky pre dôležitých zamestnancov. Približne po mesiaci od zničenia mincovne prebehla v podniku masívna kontrola priestorov. Mesačné omeškanie spôsobili obavy z časovaných náloží, tie sa našťastie nepotvrдили. Kontrola podala smutný opis pozostatkov podniku. Mincovňa a štát by síce dokázali zaobstaráť kovy, aj ich upraviť, no vyraziť by ich nebolo možné. Pri kontrole sa navyše nenašiel ani gram zlata, striebra alebo iných drahých kovov.⁹⁵ To poukazuje na precíznosť nemeckých jednotiek. Tieto kovy sa už nikdy nevrátili.

⁹⁵ GOLHA, Jozef: *Kremnická štátna mincovňa 1328 – 1561 – 1961*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenského výtvarného fondu, 1962, s. 22.

Urýchlená obnova podniku

Štát si uvedomuje dôležitosť mincovne a žiada jej urýchlenú obnovu, o ktorej sa hovorilo už 20. 4. 1945 v Košiciach. Tu SNR pripravila návrh, ktorý hovoril o úplnej obnove podniku. Tou bol poverený Ing. Ján Horák, ktorý už v mincovni pred rozpadom ČSR pôsobil. Podľa nariadenia štátu mali všetky podniky, ktoré by mincovňa oslovila, bez akýchkoľvek námietok dodať potrebné materiály, respektíve inak pomôcť pri obnove.⁹⁶ Tento fakt sa samozrejme nie vždy stretol s pochopením a akceptáciou. Je jasne vidieť snahu štátu o úplnú zmenu monetárnej sústavy, nakoľko na území obnovennej ČSR obiehalo viacero druhov platidiel, čo viedlo k nárastu inflácie. Počas prvých mesiacov sa postupne obnovovali najmä oddelenia potrebné na razbu mincí a oddelenie elektrolýzy, nakoľko banské závody v Banskej Štiavnici a Kremnici potrebovali spracovať vyťažené drahé kovy. Problémy však spôsobila byrokracia, kde najmä pri drahých kovoch sa čakalo na viaceré povolenia a tým oddelenie stagnovalo. Niektoré stroje sa vrátili zo Žiliny, časť sa podarilo vo vlastnej réžii obnoviť, no niektoré z nich, napríklad lisy alebo stolice sa opraviť nepodarilo. Preto sa museli objednať.⁹⁷ Dodacie lehoty boli enormne dlhé, niekedy až dva roky. Pracovníci, ktorí neboli pri týchto opravách potrební boli posielaní na obnovu budov a iných majetkov v správe mincovne. Je potrebné vyzdvihnúť obetavú prácu radových zamestnancov a dokonca aj úradníkov, ktorí z mála dokázali ako tak opraviť mincovňu. Tá sa však postupom času ukázala ako prvoplánová a nekvalitná. Mincovňa si potrebuje zadovážiť nákladný automobil, nakoľko pôvodný bol použitý na evakuáciu nemeckých jednotiek a naposledy bol videný v priestore Vrútok, tam jeho stopa končí. Mincovňa preto začína riešiť zadováženie nového, no to bol menší problém. Omnoho väčším problémom bola pracovná sila. Zamestnanci boli často nevyužití, preto si ich Národný výbor v Kremnici požičiaval na pomocné práce. Konkrétne išlo o mužov vo veku 16 – 60 rokov, ktorí sa podieľali na obnove železničnej trate a tunela v Turčeku. V mincovni mohol podľa prípisu zostať len vedúci dielne, ktorý mal dohliadnuť na ženský personál a traja robotníci, ktorí

⁹⁶ CHLAPOVIČ, G.: *Kremnická mincovňa*, s. 109.

⁹⁷ AMK-371/44, Archív mincovne Kremnica SD 680.

opravovali strechu na domoch patriacich mincovni. Ak by nikto v stanovený čas na prácu nenastúpil, bol by ihneď prepustený zo štátnej služby.⁹⁸ Toto si nikto v danú dobu dovoliť nemohol.

Razba prvých produktov v podniku

Štát sa urýchlene snažil obnoviť výrobu v mincovni, preto dňa 22. 7. 1945 objednal v mincovni medaile na oslavu prvého výročia SNP. Konkrétne sa malo jednať o razbu medailí pre partizánov, vojakov a civilistov.⁹⁹ Mincovňa oznámila, že nedisponuje potrebným vybavením a preto bude musieť spolupracovať s firmou Sandrik. Ďalej podnik žiada prípravu potvrdení na vydanie drahých kovov. Po získaní všetkých povolení naplánuje dokončiť razbu spolu s podnikom Sandrik 28. 8. 1945. Celkovo takto mincovňa postupne dodala až sto tisíc odznakov a štyridsaťšesť tisíc vojenských vyznamenaní. Spolupráca s podnikom Sandrik ukázala na veľký problém, ktorým bol čas na obnovu mincovne. V období po vojne chýbalo prakticky všetko. Akou takou záchranou bolo navrátenie vagónov zo stanice v Žiline. Tu prečkali prechod frontu a po kontrole na prítomnosť nástražných systémov sa do mincovne vrátilo viacero dôležitých častí podniku.¹⁰⁰ Ani toto však nestačilo na zahájenie razby, preto dopĺňajú pracovnú činnosť napríklad prerábaním písacích strojov z latinky na azbuku a mnohé ďalšie úkony, ktoré nemali s mincami nič spoločné. Do konca roku 1945 sa podarilo mincovňu ako tak opraviť, boli namontované nové stroje na spracovávanie medi a niklu, strihacie a raziace zariadenia.¹⁰¹ Tým sa mincovňa pripravovala na razbu prvých mincí, ktoré uzreli svetlo sveta až vo februári 1946.¹⁰² Táto obnova však nebola efektívna. Dôvodov bolo viacero – tlak štátu na obnovu podniku, nedostatok materiálov a surovín, chýbajúca pracovná sila a dlhé dodacie lehoty. Preto ani nie o dva roky bol podnik nútený čeliť ďalšej veľkej obnove. Na tú bol plán vypracovaný už v roku 1938, ktorý sa následne len pozmenil a kapacitne poopravil a aj realizoval.

⁹⁸ AMK-151/45, Archív mincovne Kremnica SD 680.

⁹⁹ AMK-215/45, Archív mincovne Kremnica SD 680.

¹⁰⁰ AMK-395/45, Archív mincovne Kremnica SD 680.

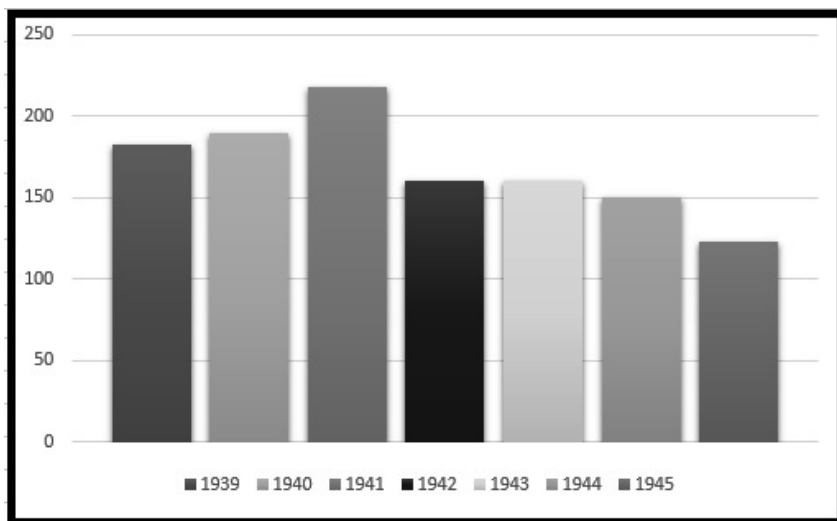
¹⁰¹ AMK-Horák, Ján: Horáková pozostalosť, Archív mincovne Kremnica, SD 1958.

¹⁰² AMK-676/45, Archív mincovne Kremnica SD 680.

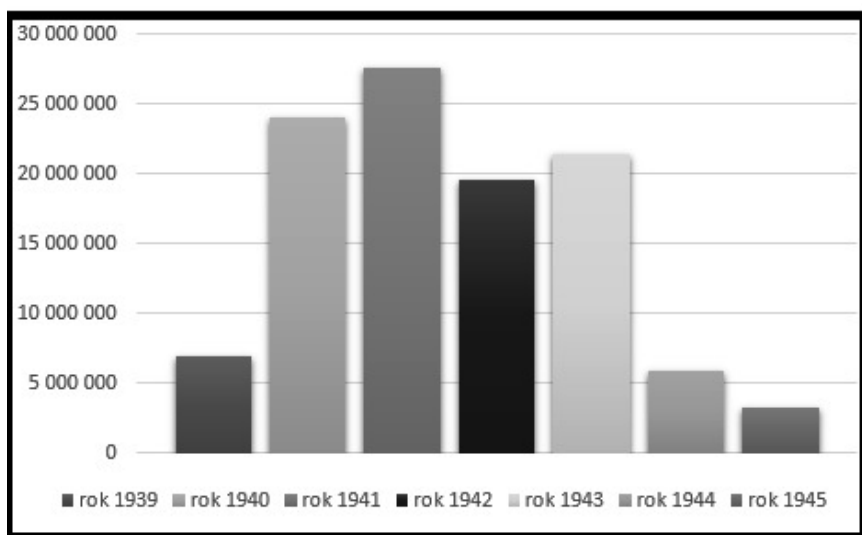
Nedokonalou obnovou podniku v roku 1945 stratila mincovňa možnosť presadiť sa na európskom trhu, keď mnohé štáty urýchlene potrebovali menu platidiel.

Kremnická mincovňa si v roku 1948 prešla veľkou, dlhodobou plánovanou rekonštrukciou, ktorá učinila podnik konkurencie schopný. Už viac nebol odkázaný objednávať si polotovary od iných dodávateľov, ktoré výrobu zbytočne predražovali. Mincovňa postupom času produkovala mince nielen pre potreby obnovenej ČSR, ale postupne aj pre spriatelene štáty ako napríklad Somálsko, Poľsko, Severnú Kóreu a mnohé ďalšie. Po roku 1989 sa dokázal podnik transformovať a produkovať mince a medaily pre veľký počet štátov. Mincovňa za 690 rokov takmer nepretržitej prevádzky dokázala vyprodukovať viacero typov rôznych mincí od dukátov, denárov za čias Karola Róberta cez korunu platnú na našom území až do roku 2009 až po dnešné euro mince platné v eurozóne.

Obrazová príloha

Graf 1. Počet stálych zamestnancov Kremnickej mincovne za sledované obdobie príspevku

Graf 2. Počet vyrazených mincí Kremnickou mincovňou za sledované obdobie príspevku

Počiatky krupinského práva

PETER CHLEPKO

Katedra pomocných vied historických a archivníctví, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové; Liptovské múzeum Ružomberok

The origins of Krupina law

Abstract: Krupina law in the Middle Ages was a derivative of Saxon-Magdeburg law. However, there is no more comprehensive answer to the question of what initial influences influenced the creation of the legal system of Krupina. Therefore, the aim of this work is to provide a more comprehensive answer to questions about the origins of Krupina law. In the first part we deal with the legal situation before the arrival of the guests. In the second, we deal with the situation from the arrival of the guests to the granting of the first privileges. In the last third part we analyze and interpret the privileges of 1244. The thesis brings a more comprehensive view of the initial formation of Krupina law.

Keywords: Krupina, Medieval Slovakia, Towns, Saxons, Magdeburg, Law, Trade

Úvod

Krupinskému právu v stredoveku sa nevyhol žiaden historik, ktorý sa zaoberal stredovekými dejinami Krupiny. Zo starších prác môžeme spomenúť prácu Ondreja Braxatorisa *Letopisowé Krupinsstí*, ktorá chronologicky zachytáva udalosti v meste od najstarších čias do polovice 19. storočia.¹ Osobitnú pozornosť dejinám mesta venoval Michal Matunák² a neskôr v roku 1944 bola o Krupine vydaná

¹ Ondrej Braxatoris bol otec známeho básnika Andreja Sládkoviča. Svoju prácu *Letopisowé Krupinsstí* vydal v Bratislave v roku 1810.

² LUKÁČ, Miroslav (eds.): *Krupinskí hradní kapitáni – Michal Matunák*. Krupina : Múzeum Andreja Sládkoviča, 2011, 95 s.; MATUNÁK, Michal: *Život a boje na slovensko-tureckom pohraničí*. Bratislava : Tatran, 1983, 320 s.; MATUNÁK, Michal: Korpona. In: BOROVSZKY, Samu et al.: *Magyarország vármegyéi és városai. Hont vármegye és Selmecbánya*. Budapest : Országos Monográfia Társaság, 1906, s. 77-84. Spomenuté diela sú z Matunákových prác najznámejšie, okrem nich je autorom ešte mnohých ďalších.

vlastivedná práca Jozefa Sliačana.³ J. Sliačan poznatky čerpal z archívnych prameňov avšak v práci nie sú uvedené. Rovnaký problém má aj práca Gejza Balaša z roku 1964 s názvom Krupina vo svetle minulosti.⁴ Spomenuté práce sa síce dotkli otázky krupinského práva, ale nevenovali mu väčšiu pozornosť.

Prvým historikom, ktorý sa priamo zaoberal krupinským právom bol koncom 19. storočia P. Križko.⁵ Neskôr krupinskému právu venovala pozornosť aj D. Lehotská.⁶ Po nej sa v ďalších prácach krupinskému právu dostala pozornosť prevažne len v kapitolách niekoľkých publikácií, tie však len zhrnuli dovtedajšie poznatky.⁷ V poslednom období sa opäť objavili práce, ktoré priniesli nové poznatky. Ide o štúdiu F. Uličného – Obyčajové právo mešťanov do 13. storočia⁸ a štúdiu P. Chlepka – Krupinské právo v stredoveku.⁹

Doteraz žiadna práca nezrejmila počiatky krupinského práva, preto otázky týkajúce sa pôvodu krupinského práva, jeho počiatkov a faktorov, ktoré ovplyvnili jeho prvotnú formáciu, neboli doteraz dostatočne zodpovedané. Z tohto dôvodu si v práci dávame za cieľ zodpovedať tieto otázky. V prvej časti práce sa budeme snažiť priblížiť situáciu v Krupine pred príchodom hostí, následne sa aspoň v základných rysoch pokúsime načrtnúť vývoj od príchodu hostí až po udelenie prvých privilégií. V poslednej časti budeme analyzovať a interpretovať jednotlivé ustanovenia z privilegia pre krupinských hostí z roku 1244.¹⁰ Chronologicky bude práca vymedzená prevažne na obdobie 13. storočia. Pri hľadaní odpovedí na spomenuté otázky

³ SLIACHAN, Jozef: *Krupina: vlastivedná, propagačná a informačná brožúra*. Krupina : Mesto Krupina, 1944, 145 s.

⁴ BALÁŠA, Gejza: *Krupina vo svetle minulosti*. Zvolen: Vlastivedné múzeum, 1964, 59 s.

⁵ KRIŽKO, Pavol: *Stredoveké súdnictvo a krupinská pravda*. In: *Sborník MSS II*, 1897, s. 3-28.

⁶ LEHOTSKÁ, Darina: *Vývoj mestského práva na Slovensku*. In: *Sborník FFUK – Historica 10*, 1959, s. 36-114.

⁷ ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján et al.: *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, 629 s.; ZREBENÝ, Alexander: *Z feudálnych dejín Krupiny*. Martin : Osveta, 1974, 192 s.; LUKÁČ, Miroslav et al.: *Krupina – monografia mesta*. 2. doplnené vydanie, 2014, Banská Bystrica : Harmony, 2014, 268 s.

⁸ ULICHNÝ, Ferdinand: *Obyčajové právo mešťanov do konca 13. storočia*. In: *Historický časopis*. roč. 66, č. 2, 2018, s. 219-239.

⁹ CHLEPKO, Peter: *Krupinské právo v stredoveku*. In: *Acta historica Neosoliensia*. tom. 21, vol. 1, 2018, s. 4-25.

¹⁰ MARSINA, Richard (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovacie II* (ďalej CDSI II). Bratislava : Obzor, 1987, s. 113-114, č. 168.

budeme brať do úvahy podmienky mestského vývoja v stredovekom Uhorskom kráľovstve, pričom zohľadníme i špecifiká mestského vývoja v stredoeurópskom priestore.

Situácia pred príchodom zahraničných hostí

Pre priblíženie situácie pred príchodom hostí je potrebné aspoň v stručnosti načrtnúť stav miestneho osídlenia. V chotári Krupiny sa našli početné archeologické nálezy dokladujúce prítomnosť človeka od doby kamennej až po obdobie sťahovania národov.¹¹ Kontinuita osídlenia pokračovala po príchode Slovanov, čo taktiež svedčia materiálne nálezy. Našli sa aj nálezy z obdobia 9. a 10. storočia. Hoci nie sú početné, dokazujú existenciu osídlenia. Územie, na ktorom sa nachádza Krupina, bolo v tomto období pravdepodobne súčasťou Veľkej Moravy.¹² Predpokladá sa aj osídlenie ďalších okolitých lokalít, napríklad Sebechlieb, Hontianskych Nemiec, Devičia a Bzovíka.¹³ Po rozpade Veľkej Moravy spomenuté osídlenie, podľa všetkého, pretrvalo až do vzniku Uhorského kráľovstva.

Menšie množstvo listín z 11. a 12. storočia, ktoré by dokladovali existenciu sídel, nesúvisí s tým, že by osídlenie nebolo. V tomto období nebol ešte v Uhorskom kráľovstve širšie uplatňovaný zvyk listinami písomne zaznamenávať majetkové zmeny. V prípade, že lokalitu vlastnil kráľ, nepotreboval listinu dokazujúcu jej vlastníctvo.¹⁴ Okrem toho v období od začiatku 11. storočia až do tretej tretiny 12. storočia kancelárska činnosť v Uhorskom kráľovstve rástla pozvoľne a vyvíjala sa. Obrat nastal až za vlády Bela III. (1172 – 1196), keď sa v čase jeho panovania postupne vytvorila stála kráľovská kancelária. V nasledujúcom období sa uhorská produkcia listín široko rozvinula a upevňovala.¹⁵ Keďže v 12. storočí sa listiny ešte len presadzovali,

¹¹ LABUDA, Jozef: Praveké a ranohistorické osídlenie Krupiny a okolia. In: *Pohľady do minulosti Krupiny*, zost. M. Gajdoš, Krupina : Vlastivedné múzeum vo Zvolene a Mestský úrad v Krupine, 1995, s. 9.

¹² LUKÁČ, M. et al.: *Krupina*, s. 23.

¹³ ČAPLOVIČ, Dušan: *Včasnostredoveké osídlenie Slovenska*. Bratislava : AEP, 1998, s. 176.

¹⁴ MARSINA, Richard: O osídlení Slovenska od 11. do polovice 13. storočia. In: *Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše*, zost. R. Marsina, Bratislava : VEDA, 1984, s. 45.

¹⁵ MARSINA, Richard: Štúdie k slovenskému diplomatáru I. – druhá časť. In: *Historické štúdie XVIII.* 1973, s. 8.

nemáme písomné záznamy o sídlach na území krupinského chotára. V tomto období máme v spojitosti s Krupinou len písomnú zmienku z roku 1135. V listine vydanej pre kláštor v Bzovíku sa spomína riečka Krupinica, ktorá preteká cez mesto a podľa ktorej dostala Krupina aj svoje pomenovanie.¹⁶

V tomto období už predpokladáme existenciu kostola v lokalite Na Petre, ktorý sa nachádzal približne tri kilometre od centra Krupiny. Predpokladá sa, že pôvodne plnil funkciu farského kostola pre viacero sídel v okolí. Postupne však túto funkciu stratil.¹⁷ Kostol Na Petre bol pôvodne postavený v románskom slohu, neskôr bol prestavaný do gotického štýlu. V jeho okolí sa pri archeologickom výskume našlo viacero hrobov. Staršie hroby ešte rešpektovali pôdorys románskej stavby, a tak možno usudzovať, že sa okolo kostola pochovávalo až po jeho postavení.¹⁸ Najstaršie hroby boli z 12. storočia a objavili sa v nich mince pochádzajúce z obdobia panovania Štefana II. (1116 – 1131) a Bela II. (1131 – 1141).¹⁹ Kostol na Petre bol podľa všetkého postavený v blízkosti starého sídla obývaného, pravdepodobne, slovanským obyvateľstvom. Takýto predpoklad dokazuje aj skutočnosť, že chotárne názvy v okolí kostola sú slovanského pôvodu na rozdiel od ďalších názvov v krupinskom chotári, ktoré sú jednoznačne nemeckého pôvodu.²⁰ Vo všeobecnosti sa dá povedať, že región Hontu patril v prvých dvoch storočiach existencie Uhorského kráľovstva medzi jeho hustejšie osídlené územia.²¹ Obyvateľstvo týchto sídel bolo zrejme slovanského pôvodu. Na základe spomenutého môžeme pokojne konštatovať, že chotár Krupiny a jeho okolie bolo osídlené ešte pred príchodom zahraničných hostí.

Výpovednú hodnotu o úrovni rozvinutosti regiónu či určitého územia má aj cestná sieť. Cesty boli veľmi dôležité, keďže sa po nich

¹⁶ MARSINA, Richard (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovacie I* (ďalej CDSI I). Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1971, s. 71, č. 74. „*fluvium Corpora*“.

¹⁷ BREZOVÁKOVÁ, Blanka: Krupina. In: ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján et al.: *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 243.

¹⁸ HANULIAK, Václav: K problematike počiatkov mesta Krupiny. In: *Pohľady do minulosti Krupiny*. zost. M. Gajdoš, Krupina : Vlastivedné múzeum vo Zvolene a Mestský úrad v Krupine, 1995, s. 19.

¹⁹ HANULIAK, V.: K problematike počiatkov mesta Krupiny, s. 19-20.

²⁰ HANULIAK, V.: K problematike počiatkov mesta Krupiny, s. 21.

²¹ MARSINA, R.: O osídlení Slovenska od 11. do polovice 13. storočia, s. 45.

pohybovalo obyvateľstvo, domáci či zahraniční kupci, prúdil nimi tovar a informácie, prípadne sa dali využiť na vojenské účely. Frekventovaná cesta v okolí sídla priaznivo ovplyvňovala miestnu ekonomiku, ba dokonca aj osídlenie neraz vzniklo pri starých komunikáciách.²² Cesty patria k trvalejším geografickým charakteristikám krajiny a mnohé sú využívané po stáročia, z toho dôvodu cestná sieť v 14. a 15. storočí, ku ktorej máme dochované písomné pramene, môže zodpovedať tej z 12. a 13. storočia, pre ktorú je písomných prameňov menej.

Už v období pred príchodom zahraničných hostí územie Krupiny pretínalo niekoľko komunikácií.²³ Neskôr sa o týchto cestách, ktoré prechádzali cez Krupinu objavujú aj prvé písomné informácie. Z juhu na sever cez Krupinu viedla cesta, ktorá ďalej išla cez Dobrú Nivu a Babinú až do Zvolena.²⁴ Ďalšia dôležitá cesta spájala Krupinu s Banskou Štiavnicou a táto cesta viedla z Krupiny do Dobrej Nivy, odtiaľ do Banského Studenca, a napokon do Banskej Štiavnice. Podobná cesta viedla z Banskej Štiavnice do Krupiny cez Ilju.²⁵ Dôležité bolo napojenie Krupiny na Dunaj, ktorý bol využívaný ako medzinárodná cesta už za čias Veľkej Moravy.²⁶ Cesta z Krupiny k Dunaju viedla popri riečke Krupinica do Šiah. Odtiaľto cesta pokračovala do Ostrihomu, pričom táto cesta bola neskôr spomínaná ako hlavná cesta z Krupiny do Ostrihomu, ktorá spájala Zvolen, Krupinu, Šahy a Ostrihom.²⁷ Vďaka prevozu v okolí Ostrihomu sa dalo dostať na druhú stranu Dunaja. Dôležitý prevoz jestvoval v súčasnosti už zaniknutej dedine Kakat.²⁸ Najvýznamnejšou cestou, ktorá prechádzala v stredoveku Krupinou, bola v prameňoch označovaná „*Via Magna*“. Spájala centrálné časti Uhorského kráľovstva so severnými a napájala sa na cesty, ktoré viedli až k pobrežiu Baltického mora.²⁹ Spomenuté cesty, ktoré spájali Krupinu so Zvolenom a Ostrihomom boli v podstate súčasťou tejto diaľkovej

²² MARSINA, R.: O osídlení Slovenska od 11. do polovice 13. storočia, s. 40.

²³ URBAN, Peter et al.: *Zlatá kniha Hontu*. Martin : Matica Slovenská, 2010, s. 138.

²⁴ IVANIČ, Peter: *Stredoveká cestná sieť na Pohroní a Poiplí*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2011, s. 52.

²⁵ IVANIČ, P.: *Stredoveká cestná sieť na Pohroní a Poiplí*, s. 44.

²⁶ ULÍČNÝ, Ferdinand: Trhy a mestá na Slovensku v 9. – 12. storočí. In: *Zborník príspevkov k slovenským dejinám. K životnému jubileu univerzitného profesora PhDr. Richarda Marsinu DrSc.* zost. V. Sedlák, Bratislava : Slovenský historický ústav Matice slovenskej, 1998, s. 54-55.

²⁷ IVANIČ, P.: *Stredoveká cestná sieť na Pohroní a Poiplí*, s. 52.

²⁸ KROPILÁK, Miroslav et al.: *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku III*. Bratislava : Veda, 1978, s. 142.

²⁹ BREZOVÁKOVÁ, B.: Krupina, s. 242.

magistrály. Na uvedené trasy sa napájalo ešte viacero ciest menšieho významu. Z uvedeného môžeme konštatovať, že Krupina bola mimoriadne dobre napojená na domácu cestnú sieť, ako aj zahraničnú.

V rámci spomínanej cestnej siete je zaujímavá aj poloha Krupiny. Cestovanie v stredoveku často vyžadovalo niekoľko dní, neraz zabralo aj celé týždne či mesiace. Cestujúci potrebovali na svojej ceste možnosť odpočinku (najčastejšie nocľah), preto k rozrasteniu či vzniku sídel mohol dopomôcť aj jednoduchý fakt, že boli odpočinkovým miestom.³⁰ Zdá sa, že Krupina bola vhodným miestom na odpočinok, pretože vzdialenosť z Ostrihomu do Šiah sa dá prekonať za približne dva dni a za rovnaký čas sa dá prekonať vzdialenosť zo Šiah do Krupiny. Jeden deň by stačil na prekonanie vzdialenosti z Krupiny do Zvolena, preto môžeme predpokladať, že Krupina bola bežnou zástavkou cestujúcich.³¹

Dôležitú úlohu zohrali aj miestne obchodné možnosti. Trhy pri vzniku a vývoji miest mali veľký význam, pretože rozvoj miestneho obchodu podnecoval rozvoj mestského zriadenia.³² Práve vďaka trhom máme zachované informácie o najstarších mestách na území Slovenska. Po vzniku Uhorského kráľovstva na začiatku 11. storočia obchod neskončil, ba práve naopak začal ešte viac prevíťať a rozvíjať sa domáci aj zahraničný obchod.³³ Panovníci arpádovskej dynastie tento nárast obchodu sledovali. Nepísané pravidlá obyčajového práva už nestačili právne zabezpečiť obchodnú činnosť a obchod získaval čoraz väčší význam. Vznikali nové problémy, preto uhorskí panovníci v 11. a 12. storočí vydali viacero nariadení, ktoré regulovali obchodnú činnosť.³⁴ To svedčí o vyššej úrovni práva, hlavne toho obchodného, keďže tieto nariadenia zasiahli hlavne kupcov, ktorí sa im prispôbovali. Začali

³⁰ MARSINA, Richard: K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. In: *Historický časopis*. roč. 21, č. 3, 1973, s. 343.

³¹ Vzdialenosť denného pochodu bola približne 16 – 19 kilometrov. V uhorských podmienkach sa formovala sieť trhov tak, aby bolo možné v hustejšie osídlených oblastiach dosiahnuť významnejší trh po jednom dni pochodu, v redšie osídlených oblastiach po dvoch či troch dňoch cesty. ŠTEFÁNIK, Martin: Mesto, jeho pojem a vývoj v stredoveku. In: *Stredoveké mesto a jeho obyvatelia*. zost. M. Štefánik, Bratislava : VEDA, 2017.

³² ŠTEFÁNIK, M.: Mesto, jeho pojem a vývoj v stredoveku, s. 15.

³³ ULÍČNÝ, F.: Trhy a mestá na Slovensku v 9.-12. storočí, s. 60.

³⁴ ULÍČNÝ, F.: Trhy a mestá na Slovensku v 9.-12. storočí, s. 55-56.

vznikať rozdiely medzi právom kupcov a právom iných sociálnych skupín v kráľovstve.

Trh bol dôležitý aj preto, lebo sa tu oznamovali rôzne dôležité novinky, zákazy alebo kráľovské nariadenia.³⁵ Trhové miesta vznikali na rôznych lokalitách, pri brodoch, križovatkách ciest, v podhradiach a v staršom období sa často obchodovalo pri kostoloch. Už sme spomenuli kostol, ktorý sa nachádzal v lokalite Na Petre. Môžeme predpokladať, že sa okolo tohto kostola konávali trhy.³⁶ Takýto predpoklad by naznačoval, že na území neskoršieho krupinského chotára sa koncentrovala trhová a obchodná činnosť už v 12. storočí. Ak sa na tomto mieste rozvíjal obchod, môžeme tiež predpokladať aj rozvoj remesiel,³⁷ pretože remeselníci sa často sústreďovali okolo trhových miest, keďže na nich ľahšie našli odbytko pre svoje výrobky. Trh na území Krupiny, zdá sa, vznikol samovoľne. Nemáme žiadne informácie o výsadách, ktoré by ho predtým ustanovili či povoľovali. V nejednom prípade ale vieme, že lokality nemuseli byť zvýšadené, aby sa v nich konal trh.³⁸ Okrem iného, starobylosť miestneho obchodu dokazujú aj početné archeologické nálezy z okolia. Tieto nálezy siahajú až do obdobia včasného stredoveku.³⁹ Spomenuté tvrdenia sa nevymykajú ani všeobecnému predpokladu, že ešte pred príchodom hostí bola na Slovensku rozvinutá trhová sieť, ktorá sa vyvinula z domácich potrieb a zodpovedala približne hustote osídlenia.⁴⁰

O území Krupiny a jej okolí pred príchodom hostí môžeme konštatovať viacero tvrdení. Osídlenie tu jestvovalo už od najstarších čias. Táto dlhá prítomnosť človeka nám dokazuje, že v okolí bolo dostatok možností obživy, čo dokladajú aj neskoršie pramene, z ktorých vieme, že stredovekí Krupinčania sa venovali poľnohospodárstvu, chovu dobytky, vinohradníctvu či dokonca chovu rýb.⁴¹ Okolité vrchy

³⁵ HALAGA, R. Ondrej: „Ius Sclavorum“ a „Platea Sclavorum“ stredovekých miest Uhorska. In: *Historické štúdie XII*, 1967, s. 142.

³⁶ URBAN, P. et al.: *Zlatá kniha Hontu*, s. 138.

³⁷ ULÍČNÝ, Ferdinand: Výsadný a samovoľný rozvoj mešťanstva a miest na Slovensku v 14. storočí. In: *Historický časopis*. roč. 61, č. 3, 2013, s. 459.

³⁸ MARSINA, Richard: Mesto a trh na Slovensku do konca 13. storočia. In: *Historický časopis*. roč. 26, č. 1, 1978, s. 78.

³⁹ URBAN, P. et al.: *Zlatá kniha Hontu*, s. 136.

⁴⁰ MARSINA, R.: K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia, s. 343.

⁴¹ BREZOVÁKOVÁ, B.: Krupina, s. 246.

mohli skrývať nerastné bohatstvo, pričom boli pokryté lesom, čo predstavovalo skvelý zdroj dreva pre ďalšie remeselné-hospodárske aktivity. Okrem toho išlo o starobylé obchodné miesto a trh, ktorý sa tu konal spolu s dobrým napojením na cestnú sieť, poskytoval mimoriadne dobré možnosti na obchod tak ako vnútrozemský, tak aj zahraničný.

Príchod zahraničných hostí a udelenie prvých písomných privilégií

Hostia boli osobitnou sociálnou skupinou. Často išlo o nových obyvateľov, ktorí prišli do kráľovstva zo zahraničia. Medzi hostí ale nepatrili iba prisťahovalci z cudziny, pretože hostia boli niekedy aj domáceho pôvodu a svoj status nadobudli. Vo všeobecnosti sa dá povedať, že hostia boli ľudia prisťahovaní na nový majetok alebo ľudia, ktorí ostali na pôvodnom mieste, ale bolo im udelené právo hostí. Hlavnou charakteristickou črtou hostí bolo, že mohli žiť podľa práva hostí, ktorého podmienky boli špecifikované a boli im udelené pri príchode alebo nadobudnutí stavu hostí.⁴² V prípade Krupiny bola veľká časť hostí nemeckého pôvodu.⁴³

Hostia prišli do Krupiny pravdepodobne na prelome 12. a 13. storočia.⁴⁴ Išlo o obdobie panovania Bela III (1172 – 1196) a Imricha (1196 – 1204). Títo panovníci boli príchodu zahraničných hostí priaznivo naklonení. V tomto období sa hostia usídlili okrem Krupiny aj v Sebechleboch, a pravdepodobne aj v Hontianskych Nemcoch a postupom času prenikli do ďalších okolitých lokalít.⁴⁵

Dôvod príchodu a usadenia hostí saského pôvodu v Krupine nie je úplne jasný, z dôvodu nedostatku prameňov, aj keď v hrubých rysoch možno niektoré dôvody z časti predpokladať, stále však ide len o hypotézy. Porýnske a saské mestá boli v 12. storočí preľudnené, okrem

⁴² MARSINA, Richard et al.: *Dejiny Slovenska I*. Bratislava : Veda, 1986, s. 280.

⁴³ Nemeckým etnikom v regióne Hont a na území Zvolenskej župy v stredoveku sa zaoberali M. Marek a V. Rábik. MAREK, Miloš: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 2006, 520 s.; RÁBIK, Vladimír: Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy v stredoveku. In: *Historický časopis*. roč. 49, č. 1, 2001, s. 37.

⁴⁴ BREZOVÁKOVÁ, B.: Krupina, s. 246. Nevie sme presne odkiaľ hostia pochádzali. Nezachovali sa písomné pramene, ktoré by obsahovali informácie o ich pôvode. Nemáme ani dostatočné archeologické nálezy z chotára Krupiny, ktoré by mohli bližšie identifikovať ich pôvod, preto ide len o predpoklady.

⁴⁵ MAREK, M.: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*, s. 111.

toho medzi mestskými komunitami narastala hospodársko-ekonomická konkurencia. Z toho dôvodu miestni mešťania hľadali spôsob, ako preniesť svoje obchodné a finančné záujmy do perspektívnejších teritórií.⁴⁶ Ďalším problémom mohol byť aj systém dedenia v nemeckých krajinách, v ktorom dedil len najstarší syn. Isté možnosti riešenia so sebou priniesol rozvoj diaľkového obchodu.⁴⁷ Diaľkoví obchodníci so sebou prinášali informácie o vzdialených krajoch, preto mohli priniesť informácie aj o Uhorskom kráľovstve a možnostiach, ktoré poskytovalo prisťahovalcom. Zahraniční hostia s obľubou vyhľadávali trhové miesta, pri ktorých by sa usadili a mohli obchodovať.⁴⁸ V podstate sa snažili nadviazať na činnosť, ktorej sa venovali vo svojej pôvodnej krajine, a preto vyhľadávali lokality, kde na to boli priaznivé podmienky. Nešlo len o trhové možnosti, ale záujem mohol vzbudzovať aj miestny remeselný, poľnohospodársky či banský potenciál. Ako sme už vyššie spomenuli, územie Krupiny malo dobré napojenie na cestnú sieť, bolo obchodne a podľa všetkého aj remeselne rozvinuté. Okrem toho poskytovalo aj poľnohospodárske a banské možnosti, preto nie je teda prekvapením, že u hostí vzbudzovalo záujem. Môžeme tak konštatovať, že hostia, ktorí sa usadili v Krupine, nachádzali vhodné podmienky na život a rozvoj svojich záujmov.

V prípade okolností príchodu a usadenia hostí v Krupine možno len s istou dávkou zdržanlivosti predpokladať prítomnosť osoby, respektíve viacerých osôb významného postavenia, ktoré dopomohli ich usadeniu a príchodu. Zdá sa, že takýto zásah bol v Uhorskom kráľovstve bežným javom. Napríklad istý nemecký rytier Rudger a jeho rodina získali od kráľa Imricha časť Sebechlieb. Rudger si priviedol na osídlenie darovaného majetku nových obyvateľov – Sasov, ktorí sa v roku 1222 spomínali ako hostia.⁴⁹ Podobný zásah šľachtica, respektíve šľachtickej rodiny, ktorá dopomohla priviesť do lokality obyvateľov a získať pre nich ďalšie výsady, sa predpokladá aj

⁴⁶ ŽEMLIČKA, Josef: *Království v pohybu: Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*. Praha : NLN, 2014, s. 65.

⁴⁷ MAREK, Miloš: K procesu zaraďovania príslušníkov cudzích etník do stredovekej uhorskej spoločnosti. In: *Studia Historica Tyrnaviensia VI*, 2006, s. 123.

⁴⁸ JAVOŠOVÁ, Erika: Hostia na Slovensku pred tatárskym vpádom roku 1241. In: *Historický časopis*. roč. 46, č. 1, 1998, s. 4.

⁴⁹ MAREK, M.: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*, s. 111.

v Trnave.⁵⁰ Samotný príchod sa zrejme neodohral nárazovo a hostia sa v Krupine usadzovali postupne vo viacerých vlnách.

Hostom v Uhorskom kráľovstve sa od najstarších čias povoľovalo riadiť sa právom hostí, čo znamenalo riadiť sa hospodársko-právnymi zvyklosťami nimi samými prinesenými alebo ako výsadami priznaním.⁵¹ Preto mohli nemeckí hostia so sebou priniesť nové, vyspelejšie právno-organizačné prvky, ktoré sa snažili uplatniť vo svojej komunite. Tieto prvky mohli napomôcť k budúcemu konštituovaniu mesta.⁵² Nemožno však povedať, že by za vývoj miest v Uhorskom kráľovstve mohli len Nemci. Treba ale uznať, že rôzne právno-organizačné prvky, ktoré poskytli významný impulz pre formovanie miest, sprostredkovali práve hostia nemeckého pôvodu.⁵³ Takéto vplyvy hostí určite nemohli uniknúť pozornosti panovníka. Zdá sa, že uhorskí panovníci boli zhovievaví k týmto novým prvkom.⁵⁴ Určite sa ale snažili držať kontrolu nad zahraničnými importmi. Preto panovníci udeľovali privilégia, ktoré hostom zaručovali určité výsady, no zároveň ich práva ohraňovali.⁵⁵ V niektorých prípadoch panovník bral ohľad aj na rovnaký etnický pôvod hostí a umožnil im riadiť sa ich vlastnými právnymi zvyklosťami, a v takomto prípade svojou panovníckou mocou obmedzil toto právo len na určité teritórium, respektíve len na konkrétnu komunitu hostí.⁵⁶ Určité práva hostí čiastočne spomína aj zlatá bula Ondreja II. z roku 1222.⁵⁷

Aké presne boli nové právno-organizačné prvky, ktoré priniesli saskí hostia do Krupiny, je otázne. Ak si chcel uhorský panovník udržať ich priazeň, zrejme im ponúkol výhodnejšie podmienky, ako mali vo

⁵⁰ MARSINA, Richard: Porovnanie podmienok vzniku Trnavy a slovenských miest. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 12, 2009, s. 15.

⁵¹ MARSINA, R. et al.: *Dejiny Slovenska I*, s. 253-254.

⁵² ŽEMLIČKA, Josef: Markomané, Němci a středověká kolonizace (K historiografii jednoho problému české mediévistiky). In: *Český časopis historický*. roč. 97, č. 2, 1999, s. 270.

⁵³ MARSINA, Richard: Národnostná štruktúra miest na Slovensku v stredoveku. In: *Studia Historica Tyrnaviensia VI*, 2006, s. 61.

⁵⁴ MARSINA, R. a kol.: *Dejiny Slovenska I*, s. 254.

⁵⁵ SZENDE, Katalin: Power and Identity: Royal privileges to the towns of medieval Hungary in the thirteenth century. In: *Urban Liberties and Civic Participation from the Middle Ages to Modern Times*. eds. Michel Pauly – Alexander Lee, Trier : Porta Alba, 2015, s. 59.

⁵⁶ SZENDE, K.: Power and Identity, s. 60.

⁵⁷ CDSI I, s. 200, č. 270. „Si hospites, videlicet boni homines, ad regnum venerint, sine consilio regni ad dignitates non promoveantur“.

svojej pôvodnej vlasti.⁵⁸ Môžeme predpokladať, že v prípade Krupiny si hostia ponechali právno-organizačné prvky, ktoré im vyhovovali viac. Tie, ktoré ich kedysi vo svojej pôvodnej vlasti obmedzovali sa zrejme v novej domovine nesnažili uplatňovať. Hostia sa, pravdepodobne, už od počiatku mohli riadiť svojimi právnymi zvyklosťami, ktoré zodpovedali ich sociálnemu pôvodu. Okrem právno-organizačných výhod získali hostia pri svojom príchode zrejme aj výhody v oblasti hospodárskych záležitostí.

Rovnako otáznny je vzťah medzi prichádzajúcimi hosťami a pôvodným obyvateľstvom. Hostia, ktorí prišli na územie Krupiny, tu zrejme už našli niekoľko slovanských osád.⁵⁹ Práve jedna z týchto osád mohla Krupine predať svoj názov, ktorý si Sasi zakrátko ponemčili na Karpfen.⁶⁰ Usadenie hostí pri už existujúcich sídlach, respektíve v ich bezprostrednej blízkosti, bolo pre nemeckú kolonizáciu bežné.⁶¹ Nemci ale zvykli presadzovať svoje požiadavky v lokalite a svojom okolí na úkor iného etnika.⁶² Takéto tendencie podľa všetkého neminuli ani Krupinu. Situácia však v tomto prípade nemusí byť jednoznačná. Host bol v podstate určitým právnym status, avšak v Uhorskom kráľovstve počas 13. storočia tento status už v plnej miere nezohľadňoval etnickú príslušnosť.⁶³ Udelené výsady sa často nevzťahovali len na hostí, ale aj na pôvodné miestne obyvateľstvo respektíve jeho časť.⁶⁴ Môžeme preto predpokladať, že aj osoba iného etnika, respektíve osoba domáceho pôvodu mohla byť začlenená medzi komunitu saských hostí v Krupine, ale najskôr zrejme musela akceptovať obyčaje miestnej saskej komunity a prispôbiť sa im. Niektoré indície nútia predpokladať, že komunita hostí medzi seba prijala obyvateľov domáceho pôvodu, ktorí to dokonca dotiahli až na richtársky úrad.⁶⁵ Na druhej strane sa zas

⁵⁸ Napríklad v porovnaní s nemeckými krajinami nebol v Uhorskom kráľovstve rozšírený úrad mešťanostu.

⁵⁹ BREZOVÁKOVÁ, B.: Krupina, s. 244.

⁶⁰ RÁBIK, V.: Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy v stredoveku, s. 37.

⁶¹ KEJŘ, Jiří: *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha : Karolinum, 1999, s. 117.

⁶² MARSINA, R.: Národnostná štruktúra miest na Slovensku v stredoveku, s. 64.

⁶³ JAVOŠOVÁ, E.: Hostia na Slovensku pred tatárskym vpádom roku 1241, s. 3.

⁶⁴ MARSINA, R. a kol.: *Dejiny Slovenska I*, s. 254.

⁶⁵ MAJTÁN, Milan: Národnostný vývin v Krupine vo svetle vlastných mien. In: *Pohľady do minulosti Krupiny*. zost. M. Gajdoš, Krupina : Vlastivedné múzeum vo Zvolene a Mestský úrad v Krupine, 1995, s. 55.

objavujú tendencie dokazujúce snahu nemeckého etnika o dominanciu v lokalite na úkor iných národností.⁶⁶

Ako prebiehal právno-organizačný vývoj v Krupine od usídlenia hostí až do udelenia ich prvých písomných privilégií s istotou nevieme. Zrejme už pri svojom príchode dostali hostia určité výsady, ktoré sa snažili postupne vylepšiť a získať tak viac autonómie. Emancipačné snahy naznačuje napríklad vyňatie Krupiny spod kompetencie Hontianskeho hradu a jej pričlenenie pod kompetenciu Zvolenského hradu, Zvolenskej župy.⁶⁷ Takáto zmena môže indikovať lepšie vzťahy so zvolenským županom a tým pádom aj lepší vzťah s kráľovskou inštitúciou. Takéto zlepšenie vzťahov mohlo krupinským hosťom priniesť lepšie podmienky na presadenie svojich záujmov. Emancipačné snahy prebiehali aj v okolitých sídlach, kde existovala komunita saských hostí. Dobrým príkladom sú Sebechleby, v ktorých sa hostia spomínajú v roku 1222. Sebechleby boli v tej dobe vlastníctvom Ostrihomskej kapituly a zrejme to bol dôvod vzbury, čo malo za následok vyhnanie hostí zo sídla. Hostia sa nakoniec za nových podmienok v roku 1233 vrátili späť.⁶⁸ Krupinskí Sasi sa podľa všetkého nedostali až do takto vyhroteného sporu a vo svojich emancipačných snahách boli pravdepodobne miernejší, no i úspešnejší. Miestny vývoj nakoniec vyústil k udeleniu prvých písomných privilégií. Privilégiá sa spravidla udeľovali skupinám obyvateľstva, ktoré už dlhší čas bývalo na konkrétnom území, pričom toto obyvateľstvo sa už pred písomným udelením privilégií snažilo mať určité výsadné postavenie. Udelenie privilégia bolo v podstate určitým potvrdeným dovtedajšieho stavu.⁶⁹ V roku 1238 bola vydaná listina, v ktorej je rozsudok sporu medzi Sasmi z Krupiny na jednej strane a opäť spolu s bratmi z kláštora v Bzovíku na strane druhej.⁷⁰ Krupinskí Sasi vystupovali v spore proti Bzovíku ako komunita, právny subjekt. Preto môžeme oprávnenne predpokladať, že

⁶⁶ BREZOVÁKOVÁ, B.: Krupina, s. 247.

⁶⁷ HANULIAK, V.: K problematike počiatkov mesta Krupiny, s. 15.

⁶⁸ MAREK, M.: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*, s. 111.

⁶⁹ MARSINA, Richard: Reforma stredovekých miest v Uhorsku. In: *Historický časopis*. roč. 31, č. 2, 1983, s. 172.

⁷⁰ CDSI II, s. 31-32, č. 45. Táto listina je zároveň prvou listinou, ktorá nás informuje o etnicite prevažnej väčšiny hostí v Krupine.

už v tom období museli mať svoje postavenie potvrdené panovníkom.⁷¹ Prvé písomné privilégia pre komunitu hostí v Krupine museli byť vydané, podľa všetkého, ešte pred týmto sporom, teda najneskôr v roku 1238.⁷² R. Marsina predpokladá vydanie prvých písomných privilégií v roku 1238. Podľa jeho názoru panovník Belo IV. vydal privilégia počas svojho pobytu na Zvolenskom hrade alebo počas cesty cez Krupinu.⁷³ Renovácia privilégií pre hostí v Krupine z roku 1244 hovorí o tom, že predošlé privilégia boli stratené počas tatárskeho vpádu v roku 1241.⁷⁴

Urbanistické formovanie mestského jadra od najstarších čias zohľadňovalo miestnu situáciu, členitý terén, koryto riečky Krupinica a cestu vedúcu na sever do Zvolena, ktorá doteraz tvorí dopravnú os celého mesta.⁷⁵ Hostia niekedy v prvej tretine 13. storočia v intraviláne mesta na vyvýšenine kúsok od centra postavili vlastný kostol, ktorý bol zasvätený Panne Márii.⁷⁶ Kostol je zrejme dielom banskoštiavnickej stavebnej huty, keďže viaceré architektonické detaily sa podobajú prvkom na sakrálnych stavbách v Banskej Štiavnici a okrem toho architektúra stavby vykazuje podobnosť aj s okolitými kostolmi v Hontianskych Nemcoch, Dobrej Nive, Babinej, Sásce či Sebechleboch. Kostol bol pôvodne postavený v románskom slohu. Dá sa predpokladať, že na námestí vytvorenom okolo trhoviska pri kostole sa konávali trhy.⁷⁷ Okolie kostola v tejto dobe slúžilo ako aj zhromaždisko miestnej komunity hostí.⁷⁸ Usporiadanie mesta vo vzťahu ku kostolu je konsolidované, rovnako aj ulice pod ním a v okolí mesta. Domy boli postavené po obvodě pravidelného námestia a ich fasády sa striedali so vstupmi do hospodárskych častí. Takáto zástavba je typická pre mestá s výraznejším rozvojom remesiel a obchodu, ku ktorým patrila

⁷¹ MARSINA, Richard: Najstaršia fáza vývoja výsadných miest na Slovensku. In: *Historické štúdie XLVI*, č. 2, s. 267.

⁷² CDSI II, s. 24, č. 32.

⁷³ MARSINA, Richard: Dejiny Krupiny do začiatku 16. storočia – stručný náčrt. In: *Pohľady do minulosti Krupiny*. zost. M. Gajdoš, Krupina : Vlastivedné múzeum vo Zvolene a Mestský úrad v Krupine, 1995, s. 27.

⁷⁴ CDSI II, s. 113-114, č. 168. „*privilegium ipsorum tempore Tartarorum amissum*“.

⁷⁵ DÚBRAVEC, Stanislav: Urbanizmus a pamiatky Krupiny. In: *Pohľady do minulosti Krupiny*. zost. M. Gajdoš, Krupina : Vlastivedné múzeum vo Zvolene a Mestský úrad v Krupine, 1995, s. 66.

⁷⁶ LUKÁČ, M. et al.: *Krupina*, s. 132.

⁷⁷ BREZOVÁKOVÁ, B.: Krupina, s. 245.

⁷⁸ ZREBENÝ, Alexander: *Z feudálnych dejín Krupiny*. Martin : Osveta, 1974, s. 85; ŽEMLIČKA, J.: *Kráľovství v pohybu*, s. 73.

i Krupina.⁷⁹ Spomenuté námestie tvorí centrum, z ktorého vychádzajú zo všetkých strán ulice do mesta. Okrem toho to svedčí o dlhodobej historickej nemennosti lokality. Krupina mohla byť takýmto spôsobom budovaná už pred tatárskym vpádom v rokoch 1241-1242 a centrum sa už vtedy mohlo nachádzať tam kde je dnes.⁸⁰ Žiaľ, nemáme dostatok písomných a archeologických prameňov, ktoré by osvetlili počiatkový stavebný vývoj mesta.

Na základe uvedeného môžeme povedať, že v Krupine už istý čas pred udelením prvých písomných privilégií vo viacerých smeroch aktívne prebiehal mestotvorný proces. Získanie prvých písomných privilégií však neznamenal začiatok mesta, ale jeho rozvoj do novej podoby.⁸¹ Môžeme predpokladať, že nejaký čas pred udelením prvých písomných privilégií bola Krupina rozvinutá ako mesto.⁸² Krupinu teda možno považovať za mesto najneskôr od roku 1238. Viaceré mestá v stredoeurópskom priestore v 13. storočí už majú inštitucionálne prvky a vystupujú ako svojbytné obce s určitými imunitami od panovníka.⁸³ Podľa všetkého aj Krupina dosahovala vývojový stupeň takýchto miest.

Analýza a interpretácia privilégií pre krupinských hostí z roku 1244

Tatársky vpád v roku 1241 spôsobil v kráľovstve obrovský chaos. Mnohé sídla boli Tatármi vyplienené, ale niektoré z nich vpád v plnej miere nezasiahol. Chaotickú situáciu po vpáde mohli obyvatelia výsadných lokalít zneužiť. Pred kráľom mohli prehlásiť, že ich pôvodné písomné privilégiá boli stratené alebo zničené počas vpádu. Následne mohli požadovať ich opätovné vydanie či renovovanie. V takom prípade sa im naskytla príležitosť presadiť si do renovácie ďalšie výhody. Strata prvých písomných privilégií počas vpádu možná bola keďže tatársky vpád Krupinu zasiahol.

Nemôžeme s istotou povedať, či hostia z Krupiny konali takto. Prečo sa ale v krupinskom archíve dochovala listina týkajúca sa sporu

⁷⁹ DÚBRAVEC, S.: Urbanizmus a pamiatky Krupiny, s. 73.

⁸⁰ BREZOVÁKOVÁ, B.: Krupina, s. 245.

⁸¹ ULÍČNÝ, Ferdinand: Pôvod a vývoj miest na Slovensku od 9. do 14. storočia. In: *Historické štúdie XLVI*, č. 2, s. 326.

⁸² ULÍČNÝ, F.: Obyčajové právo mešťanov do konca 13. storočia, s. 237.

⁸³ ŽEMLIČKA, J.: *Kráľovstvá v pohybu*, s. 439.

s kláštorom v Bzovíku z roku 1238?⁸⁴ Prečo sa jedna z dvoch vierohodne doložených listín vydaných pre Krupinu z obdobia pred vpádom stratila, ale druhá sa zachovala? Pravdu sa už zrejme nedozvieme. Obsah privilegií z roku 1238 nepoznáme. Predpokladajme, že niektoré slobody boli podobné tým, ktoré sa spomínajú v renovácii z roku 1244. Nemôžeme však istotou povedať, že boli obsahovo rovnaké, spomenuté pochybnosti o okolnostiach straty prvých písomných privilegií nás v takýchto tvrdeniach limitujú. Okrem toho v prípade spomínaných prvých privilegií pre komunitu hostí v Krupine sú dôvodné predpoklady, že obsahovo boli veľmi blízke privilegiám, ktoré boli vydané pre komunitu hostí v Banskej Štiavnici. Dokonca možno predpokladať, že obe komunity v otázke výsad vystupovali spoločne.⁸⁵

Nemožno ani tvrdiť, že miestna situácia pred renováciou zodpovedala situácii pred udelením prvých písomných privilegií. Tatársky vpád narušil prvotné nemecké osídlenie. Krátko po odchode Tatárov ale došlo k jeho posilneniu novým obyvateľstvom nemeckého pôvodu, ktoré prichádzalo do Krupiny z juhu a našlo v nej už určité zázemie.⁸⁶ Takýto prílev osadníkov mohol posilniť postavenie Sasov a vytvoriť odlišné podmienky od tých, ktoré boli v Krupine pred vpádom.

Viackrát spomenutú renováciu privilegií vydal panovník Belo IV. v Krupine 15. decembra 1244.⁸⁷ Listina miestnu privilegovanú komunitu spomína ako hostí.⁸⁸ Etnicky ju ale nedefinuje, nemožno preto hovoriť, že sa komunita v tomto období skladala výlučne zo Sasov. Nepochybne však v komunite dominovali. Napriek prevahe saského etnika v Krupine môžeme predpokladať, že medzi hostí sa mohli radiť aj Slováci a Maďari.⁸⁹

Hostia mali možnosť voliť si kňaza. Mohli si spomedzi seba vyvoliť richtára, ktorý bol volený na jeden rok. Mal byť predstavený

⁸⁴ Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Zvolen, fond Magistrát mesta Krupina, č. 1.

⁸⁵ RÁBIK, Vladimír: Belo IV. a protomestské sídla v roku 1238. In: *Trnava 1238 – 2018 ...úspešný európsky príbeh...* s. 28-29. Dostupné na portáli www.academia.edu

⁸⁶ RÁBIK, V.: Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy v stredoveku, s. 38.

⁸⁷ CDSI II, s. 113-114, č. 168.

⁸⁸ CDSI II, s. 113-114, č. 168. „*fidelium hospitum nostrorum de Cvrpuna*“

⁸⁹ JAVOŠOVÁ, E.: Hostia na Slovensku pred tatárskym vpádom roku 1241, s. 9.

kráľovi na schválenie a v prípade prehrešku mohol byť odvolaný.⁹⁰ Tento bod vypovedá o tom, že krupinskí hostia sa snažili vyvážiť právomoc richtárskeho úradu a viac sa podieľať na rozhodnutiach obce. Dôležitým krokom k takejto vyváženosti bola práve požiadavka, aby bol richtár vybraný spomedzi nich.⁹¹ Kráľ si právomocou odvolania richtára ponechal možnosť zásahu do vnútorných záležitostí komunity. Okrem toho boli krupinskí hostia povinní dostaviť sa len pred súd ich vlastného sudcu. V tomto prípade súd richtára. Boli vyňatí spod súdnej kompetencie zvolenského župana. Richtár ich súdil aj v prípade hrdelných zločinov, a ak bol prípad náročný bolo možné s ním predstúpiť pred kráľovský súd.⁹²

Ďalšie zaujímavé ustanovenia sa týkajú zákazu súboja a súdnej prisahy. Súboj ako riešenie sporu bol zakázaný. Spor sa mal vyriešiť prisahou dvanástich významnejších mužov vybraných spomedzi nich.⁹³ Kráľ si teda ponechal istú súdnu kompetenciu, ktorá mu opäť umožňovala určitú kontrolu nad komunitou. Je evidentné, že hostia v Krupine mali zvláštny právny štatút garantovaný kráľom. Zákaz súboja a očistná prisaha má pôvod v kupeckom práve, ktoré bolo bežne používané obchodníkmi v nemeckých krajinách.⁹⁴ Ak boli Sasi, ktorí prišli do Krupiny obchodníci, nie je veľkým prekvapením, že si so sebou mohli priniesť právne zvyklosti typické pre obchodníkov v ich pôvodnej vlasti. Zákaz súboja vypovedá aj o istej racionalizácii súdu. Pred súdom už boli potrebné logické tvrdenia a dôkazy. Takáto racionalizácia otvára ďalšie možnosti vývoja práva a svedčí o istej právnej vyspelosti.⁹⁵ Nariadenie, ktoré reguluje súboj, nachádzame aj

⁹⁰ CDSI II, s. 113-114, č. 168. „*presbiterum ipsi sibi eligant, quem voluerint*“; „*iudicem de eadem villa quemcunque voluerint libere sibi assumant quem confirmandum nobis presentent et quod annuatim possint illum remove, sed si ante anni complementum culpis exigentibus suum iudicem voluerint amovere*“.

⁹¹ VOJTÍŠEK, Václav: Soud a rada v kráľovských městech českých. In: *Výbor rozprav a studií*, 1953, s. 241.

⁹² CDSI II, s. 113-114, č. 168. „*item quoti nullius iudicis neque comitis de Zolum, nec alterius iudicio assistere teneantur preter suum iudicem specialem, qui tam in causa sanguinis quam in aliis causis ipsos debeat iudicare, nisi forte adeo ardua et notoria sit causa, quae nostram audientiam requiratur*“.

⁹³ CDSI II, s. 113-114, č. 168. „*duellum non iudicetur inter ipsos, sed super iuramento duodecim hominum maiorum ex ipsis etiam magne cause decidentur*“.

⁹⁴ PLANITZ, Hans: *Die deutsche Stadt im Mittelalter: von der Römerzeit bis zu den Zunftekämpfen*. Graz – Köln, 1954, s. 112.

⁹⁵ KEJŘ, J.: *Vznik městského zřízení v českých zemích*, s. 149.

v privilégiách pre saských hostí v Banskej Bystrici z roku 1255. V znení listiny sa dozvedáme, že súboj je povolený a má byť vykonaný podľa saských zvyklostí.⁹⁶ V Krupine a v Banskej Bystrici bolo saské etnikum početne zastúpené. Ak porovnáme nariadenie o súboji v privilégiách krupinských hostí s nariadením, ktoré je v privilégiách hostí v Banskej Bystrici, tak môžeme konštatovať, že právne zvyky Sasov v Krupine boli vyspelejšie a racionálnejšie ako v Banskej Bystrici. Vypelost' právnych zvykov krupinských Sasov mala zrejme pôvod v obchodno-právnych zvyklostiach, ktorými sa riadili mešťania v nemeckých krajinách.

V listine sa ďalej dozvedáme, že krupinskí hostia mohli rúbať stromy a skaly na území svojej zeme. Boli oslobodení od mýtnych poplatkov v celej krajine, okrem mýtnych poplatkov na hranici.⁹⁷ Toto oslobodenie svedčí o čulom obchode miestnych hostí, hoci bol obchod pre Krupinu mimoriadne významný. V listine sa nespomína žiadne nariadenie o trhu. To však neznamená, že by sa trh v Krupine nekonal. Môžeme predpokladať, že trh mal v lokalite dlhšiu tradíciu a nebola potreba ho nejakým spôsobom zvláštne zaznamenávať alebo ustanovovať.⁹⁸ Krupinskí hostia ďalej nemali povinnosť hostiť zvolenského župana. Ak sa župan so svojimi ľuďmi zdržiaval v Krupine, musel všetko riadne zaplatiť.⁹⁹

Ďalšie ustanovenie v renovácii sa týka svedectiev. Svedectvo Uhrov nie je tak veľmi prípustné, ale zmiešané so saským a nemeckým nadobúda riadnu platnosť.¹⁰⁰ Ako si teda Uhor mohol nárokovať spravodlivosť, ak jeho svedectvo nebolo plne platné? Svedectvo Uhrov mohlo označovať v širšom slova zmysle aj ich právne zvyky a obyčaje.

⁹⁶ CDSI II, s. 240-241, č. 491. „in omni causa, que ad examen duelli iudicatur, si persona illa, que ipsos impetit, sit de ipsis vel libertatis ac nacionis eorum, illud duellum cum scuto rotundo et gladiis debet pugnari, prout Saxonum optinet consuetudo“.

⁹⁷ CDSI II, s. 113-114, č. 168. „item quod ligna et lapides intra metas terre sue libere et absque alicuius contradictione possint succidere vel secure, item quod ab omni tributo regali, preterquam in confiniis, sint liberi penitus et immunes“.

⁹⁸ ULÍČNÝ, F.: Pôvod a vývoj miest na Slovensku od 9. do 14. storočia, s. 328.

⁹⁹ CDSI II, s. 113-114, č. 168. „comes de Zolum vel curialis comes non possint violenter descendere super eos vel in domo alicuius ipsorum tamquam super ipsorum consuetudinem exercendo sed petendo de voluntate ipsorum descendere poterunt, omnia necessaria iusto ab ipsis pretio comparando“.

¹⁰⁰ CDSI II, s. 113-114, č. 168. „testimonium Hungarorum tantum contra eos non admittatur, sed mixtorum cum Saxonibus vel Teutonicis vigorem obtineat prout decet“.

Neprípustnosť svedectva Uhra pred súdom zrejme znamenala, že pred súdom Krupiny sa mohlo súdiť jedine podľa práva mesta, a nie podľa iných právnych zvyklostí.¹⁰¹ Mesto Žilina si v stredoveku nechalo odpísať zákonník podľa krupinskej predlohy.¹⁰² V Žilinskej právnej knihe nachádzame článok, ktorý nariaďuje obom sporným stránkam súdiť sa podľa práva, ktoré používa mestský súd, pred ktorým sa súdia. Bez ohľadu na ich vlastné právne zvyklosti a národnosť.¹⁰³ Tento článok zo Žilinskej právnej knihy potvrdzuje naše tvrdenie, že pojem „Sas“ v kontexte tejto listiny nemusí byť len označenie etnickej skupiny, ale môže označovať nositeľa a pôvodcu miestneho typu nemeckého práva.¹⁰⁴ Právo, ktoré používal súd mesta Krupina podľa znenia listiny teda určovali tunajší Sasi. Predpokladá sa, že prvé písomné privilégia pre krupinských hostí neobsahovali ustanovenie o neprípustnosti svedectva Uhrov.¹⁰⁵

Aký význam mala v renovácii časť o zmiešanom svedectve? Saské súdnictvo v tej dobe bolo mimoriadne formálne. Ak sa človek pred súdom pomýlil v reči alebo sa zakoktal, mohlo to mať za následok prehru v spore, preto sa sporné stránky obracali na rečníkov, ktorí väčšinou pochádzali z radov prisázných a boli schopní pred mestským súdom adekvátne deklarovať právne skutočnosti.¹⁰⁶ Okrem toho, rečník zabezpečil tlmočenie právnych požiadaviek svojej strany pred súdom v súlade s právom, ktoré používalo mesto. Rečník teda zastupoval sporiacu sa stranu a vystupoval, respektíve svedčil v jej prospech. Tak došlo k zmiešaniu svedectva. Neprípustnosť svedectva zrejme v tomto kontexte vyjadruje to, že v miestnom súde sa používa len právo mesta. Nariadenie o zmiešanom svedectve zase hovorí o tom, že ak chcel Uhor riešiť nejaký spor pred mestským súdom, potreboval mať pred ním svojho zástupcu, ktorý poznal miestne právne zvyky. Musel sa teda obrátiť na rečníka.

¹⁰¹ PAPSONOVÁ, Mária: *Sasko-magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Žilina : Eurokódex, 2014, s. 27.

¹⁰² SOPKO, Július: Pisári a vznik Žilinskej knihy. In: *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918*. zost. R. Marsina, Martin : Osveta, 1984, s. 64.

¹⁰³ PAPSONOVÁ, M.: *Sasko-magdeburské právo na Slovensku*, s. 135.

¹⁰⁴ ŠTEFÁNIK, M.: Mesto, jeho pojem a vývoj v stredoveku, s. 28.

¹⁰⁵ RÁBIK, V.: Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy v stredoveku, s. 38.

¹⁰⁶ PAPSONOVÁ, M.: *Sasko-magdeburské právo na Slovensku*, s. 22.

Opustené domy, pri ktorých sa neozval dedič ani po tretej výzve, mali byť prenechané tým, ktorí sa chceli v lokalite usadiť.¹⁰⁷ Dedenie podľa znenia listiny už malo svoju stanovenú podobu. Pokročilejšie formy dedičského práva sa často viazali na vikbildné právo.¹⁰⁸ Tento typ práva bol úzko spätý s nemeckou kolonizáciou. Vlastníctvo hnuteľného a nehnuteľného majetku však možno považovať aj za prvotné súčasti práva mešťanov.¹⁰⁹

Na území Krupiny už prebiehal istý vývoj pred príchodom nemeckých a saských hostí. Preto vlastníctvo hnuteľného a nehnuteľného majetku na tomto území mohlo byť už v čase príchodu zahraničných hostí samozrejmosťou pričom neskôr mohla byť participácia na výsadách mohla byť podmienená práve vlastníctvom nehnuteľného majetku v Krupine. Hostia zrejme nepriniesli novinky v oblasti vlastníctva ale len priniesli zmeny v spôsobe dedenia.

Ďalej sa z listiny dozvedáme, že kráľ krupinským hosťom udelil zem Pomaj vyčlenenú z majetku Hontianskeho hradu a umožnil im obklopiť sa starými medzníkmi. Okrem toho im sľúbil udeliť zem Brač.¹¹⁰ Kráľ teda akceptoval ich starý chotár. Tieto informácie o chotári naznačujú, že Krupina mala svoje teritórium, na ktorom mali právomoc krupinskí mešťania. Udelenie zeme Pomaj indikuje iniciatívu krupinských hostí zakomponovať do renovácie nové výhody.¹¹¹ Záverom im kráľ uložil povinnosť slúžiť v jeho vojsku a z tejto povinnosti ich na prvých päť rokov oslobodil.¹¹²

¹⁰⁷ CDSI II, s. 113-114, č. 168. „*domos vacuas defunctorum, quarum legitimi successores post trinam proclamationem in eas venire neglexerint, facultatem habeant aliis supervenientibus conferendi*“.

¹⁰⁸ ŽEMLIČKA, J.: *Kráľovství v pohybu*, s. 283. Vikbildné právo okrem toho obsahuje aj ustanovenia o neprípustnosti svedectva, ktoré zabezpečovali jeho výlučné používanie v miestnom súde.

¹⁰⁹ ULIČNÝ, F.: *Obyčajové právo mešťanov do konca 13. storočia*, s. 238.

¹¹⁰ CDSI II, s. 113-114, č. 168. „*terram Pomag, vicinam eis et commetaneam, eximendo a castro Hnntensi eis, ut melius congregantur, dedimus perpetuo possidendam, terre ipsorum antiquis metis circumcincte eam de benignitate regia coniungendo et terram monasterii de Bozouk nomine Brech sive per concambium sive per emptionem, sicut poterimus dabimus eisdem*“.

¹¹¹ Podobné snahy poznáme aj v prípade zvolenských mešťanov. RÁBIK, V.: *Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy v stredoveku*, s. 43-44.

¹¹² CDSI II, s. 113-114, č. 168. „*cum expedierit, procurare et servire nobis in exercitu nostro verum tamen quinque annos, ne intra eorum spatium ad exercitum veniant, eis ex liberalitate regia indulgemus*“.

Na základe týchto privilégií z roku 1244 môžeme povedať, že krupinskí hostia dostali široké možnosti uplatnenia svojich právnych zvyklostí. V komunite si krupinskí hostia dokázali vytvoriť dominantné postavenie. To, že sa v mestách počas stredoveku snažilo nemecké alebo saské etnikum získať dominantné postavenie, je na území Slovenska bežný jav. Takáto snaha o dominanciu bola pri nemeckej kolonizácii bežná aj v zahraničí.¹¹³ Mešťania, ktorí neboli povinní ísť pred iný súd spolu s výsadou voľby richtára, ktorý ich mohol súdiť podľa vlastných obyčají, získali postačujúcu garanciu pre autonómne uplatňovanie svojho práva.¹¹⁴ Pôsobnosť krupinského práva sa v tomto období, pravdepodobne, obmedzovala na teritórium mesta.¹¹⁵ Z privilégiá z roku 1244 môžeme predpokladať, že právne obyčaje v Krupine pochádzali z kupeckého práva, mestského práva a saských obyčají, ktoré si priniesli saskí hostia z pôvodnej vlasti. Niektoré právne prvky, ktoré sa už predtým vyvinuli na území Krupiny samovoľne, zrejme taktiež tvorili jeho súčasť. Treba pripomenúť, že I. T. Piirainen konštatuje, že ustanovenia spomínané v privilegiách pre krupinských hostí z roku 1244 sa neodlišujú od ustanovení, ktoré boli neskôr v stredoveku kodifikované v sasko-magdeburskom práve.¹¹⁶

Privilegiá pre krupinských hostí umožnili vznik autonómneho mestského súdu. Mestský súd bol pre mestá veľmi dôležitý, dovoľoval sa vymaniť spod vrchnosti. Je to ďalšia deliaca čiara od obyčajných trhových lokalít a mesta. Spomenuté kupecké právo sa vo všeobecnosti považuje za akéhosi predchodcu mestského práva.¹¹⁷ Toto právo však samo o sebe nemalo mestotvornú silu, keďže upravovalo vzťah kupcov voči sebe, prípadne iným osobám. Kupecké právo, okrem panovníka či vyššieho kráľovského úradníka, nepoznalo richtára ani iného sudcu ako najvyššieho predstaviteľa vlastnej súdnej hierarchie. Ak teda došlo k prevzatíu prvkov kupeckého práva, mohlo to byť jedine komunitou, ktorá už bola samosprávne a právne vyššie organizovaná. Takáto vyššia

¹¹³ MARSINA, R.: Národnostná štruktúra miest na Slovensku v stredoveku, s. 63-65.

¹¹⁴ MAGDOŠKO, Drahoslav: *Samospráva mesta Košice v stredoveku*. Košice: UPJŠ, 2017, s. 47.

¹¹⁵ SZENDE, K.: Power and Identity, s. 48.

¹¹⁶ PIIRAINEN, Ilpo Tapani: Začiatky a raný vývoj stredoslovenských miest podľa archívnych prameňov. In: *Ružomerský historický zborník III*, 2009, s. 118. Vikbildné právo je jednou z blízkych derivácií magdeburského práva, ktoré má zase pôvod v saskom práve.

¹¹⁷ KEJŘ, J.: *Vznik městského zřízení v českých zemích*, s. 140.

organizácia bola na našom území rozvinutá ešte pred príchodom nemeckých hostí.¹¹⁸ Týmto spôsobom rozvinutá organizácia zrejme už bola schopná prevziať nové právne prvky. Saské, mestské a obchodné právne zvyky pôvodom z nemeckých krajín, boli, pravdepodobne, inkorporované už do jestvujúceho systému, pričom ho významne obohatili o ovplyvnili jeho ďalší vývoj.

Záver

Územie Krupiny a jej blízke okolie bolo už osídlené dlhú dobu pred príchodom zahraničných hostí na prelome 12. a 13. storočia a prítomnosť kostola Na Petre jednoznačne svedčí o širšom význame tohto územia. Dôkazy o obchode pred príchodom hostí sú nepriame, ale majú istú výpovednú hodnotu. Archeologické nálezy, kostol Na Petre a rozvinutá cestná sieť svedčia o významnej obchodnej činnosti, ktorá mala podľa všetkého svoju kontinuitu ešte pred vznikom Uhorského kráľovstva. Zdá sa, že nebola náhodnou ani poloha Krupiny na cestnej sieti, pretože svojou polohou zodpovedá prirodzene vyvinutému odpočinkovému a trhovému miestu. Na území Krupiny prebiehal právny vývoj už pred príchodom hostí. Ak sa obyvatelia na tomto území zaoberali obchodom alebo inak prichádzali do styku s trhom, museli, prirodzene, reflektovať a reagovať aj na prvé trhové nariadenia vydané arpádovskými panovníkmi. Medzi vlastné právne obyčaje teda museli zahŕňať aj nové nariadenia, ktoré vydal panovník. V tomto období sa zrejme už živo kreovala sociálna vrstva obchodníkov a remeselníkov, ktorá sa, pravdepodobne, aspoň čiastočne sebaurčovala a združovala do komunity. Právo sa v tejto komunite vyvíjalo a pružne reagovalo na nové podmienky. Práve vývoj a prispôbovanie práva novým podmienkam je jedna z charakteristických čŕt mestského práva.¹¹⁹ Na území Krupiny pred príchodom hostí teda existoval rozvinutý obchod, obyvateľstvo zaoberajúce sa remeselnou-obchodnou činnosťou a špecifické právne pomery. Kolonisti z nemeckých krajín s obľubou vyhľadávali miesta, kde by mohli nadviazať na svoju činnosť. Krupina a jej okolie ponúkali možnosti sľubného obchodu,

¹¹⁸ ULIČNÝ, Ferdinand: *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*. Bratislava : VEDA, 2014, s. 456-475.

¹¹⁹ KEJŘ, J.: *Vznik městského zřízení v českých zemích*, s. 139.

remeselníctva, ale aj poľnohospodárstva či baníctva. Hostia v Krupine pri svojom príchode získali od panovníka určité výsady a rýchlo nadviazali na obchodno-remeselnícku činnosť. Z pôvodnej vlasti si okrem iného priniesli vlastné, pre Uhorské kráľovstvo nové organizačno-právne prvky. Postupne začal emancipačný proces krupinských hostí. V ňom sa hostia snažili uplatniť si vlastné organizačno-právne zvyky, chceli získať viac autonómie a väčšie výhody od panovníka. Táto snaha vyústila v zisk prvých písomných privilégií, ktoré sa, žiaľ, nezachovali. V dobe ich udelenia bola Krupina už rozvinutá ako mesto, v ktorom žili mešťania riadiaci sa vlastným právom. Tieto stratené privilégiá boli renovované v roku 1244 Belom IV. Nevieme s istotou povedať, ktoré ustanovenia boli v renovácii a pôvodných privilegiách rovnaké nakoľko vzájomný vzťah medzi ich obsahom nie je jasný.

Renovácia privilegií pre krupinských hostí nám už obšírnejšie približuje stav v dobe jej udelenia. Interpretovaním listiny sme získali niekoľko poznatkov. Listina spomína hostí, teda je možné, že sa medzi nich mohlo radiť aj domáce obyvateľstvo. Hostia domáceho pôvodu sa zrejme museli stotožniť s právom, aké komunita používala. Keďže komunita bola tvorená z veľkej väčšiny Sasmi, odzrkadlil sa v nej silný vplyv saského práva, dokonca aj právnych systémov, ktoré užívali saskí kupci a mešťania v zahraničí. Krupinskí hostia podliehali len pod súdnu právomoc richtára a v prípade náročnejších sporov ich súdil kráľ. Richtára si volili a bolo možné ho odvolať. Získali preto širokú súdnu a samosprávnú autonómiu. Zákaz súbojov ako riešenia konfliktov a prisaha dvanástich ako riešenie sporu mali pôvod pravdepodobne v kupeckom práve, pôvodom z nemeckých krajín. Pevné miesto vo formovaní krupinského práva má aj ustanovenie o neprípustnosti uhorského svedectva a jeho platnosti len v kombinácii s nemeckým alebo saským svedectvom. Táto ustanovizeň určuje, že pred súdom sa používa jednotné právo, ktorým sa riadi mestská komunita. V prípade, že predstúpi pred mestský súd cudzinec, musí svoje požiadavky pred súdom predložiť prostredníctvom rečníka. Rečník ovládal mestské právne zvyklosti a vedel predložiť právnu požiadavku cudzinca v súlade s nimi. O vyspelosti miestneho práva svedčí aj nariadenie o dedení opustených domov.

Krupinské právo prešlo svojimi vývojovými fázami a odzrkadlili sa na ňom viaceré vplyvy. Vo svojom vývoji najskôr reflektovalo domáce obchodné nariadenia a miestne podmienky. Neskôr, po príchode hostí, sa do krupinského práva vo významnej miere dostali prvky saského zvykového práva, kupeckého práva pôvodom z nemeckých krajín a pravdepodobne aj právne zvyky používané saskými mešťanmi. Tieto vplyvy svedčia o rozsiahlom formovaní krupinského práva. Preto v polovici 13. storočia išlo zrejme o jeden z najvyspelejších právnych systémov v Uhorskom kráľovstve.

William Cecil a jemu přisuzované politické role v britských pramenech raného novověku

MIROSLAV BENEŠ

Historický ústav, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

William Cecil and his Political Roles in the British Early Modern Age Sources

Abstract: William Cecil, 1st baron of Burghley was the closest advisor of English queen Elizabeth I. from house of Tudor. However, this is not only role of William Cecil at the Elizabethan court and it is not the only role, which we can identify with analysis of British early modern age primary sources. How did the British early modern age primary sources depict first Baron of Burghley and saved his legacy for the next generation? The answer for this question is the purpose of this research.

Keywords: William Cecil, 1st Baron of Burghley, Elizabethan England, Memory, British 16th Century Primary Sources

William Cecil, první baron z Burghley,¹ byl příslušníkem původem velšské rodiny Cecilů, jejíž čelní představitelé po několik generací sloužili anglickým králům z rodu Tudorovců. Příkladu svých předků následoval i první baron z Burghley, který se proslavil jako jeden z nejschopnějších politiků 16. století.

Jeho politická kariéra začala již v časech vlády krále Eduarda VI.,² kdy William Cecil sloužil jako tajemník vévody ze Somersetu,³

¹ Z prací o Williamu Cecilovi můžeme zmínit například ALFORD, Stephen: *Burghley: William Cecil at the Court of Elizabeth I*. New Haven, Conn. – London 2008. LOADES, David: *The Cecils: Privilege and Power Behind the Throne*. London 2007. ALFORD, Stephen: *The Early Elizabethan Policy: William Cecil and the British Succession Crisis (1558–1569)*. Cambridge 2002. CROFT, Pauliène (ed.): *Patronage, Culture and Power: The Early Cecils*. New Haven, Conn. – London 2002. GRAVES, Michael A. R.: *Burghley: William Cecil, Lord Burghley*. London 1998. DAWSON, Jane: *William Cecil and the British of Early Elizabethan Foreign Policy*. In: *History* Vol. 74, Edinburgh 1989, s. 196–216. SMITH, Alan G.: *William Cecil: The Power Behind Elizabeth*. New York 1971. READ, Conyers: *Mr Secretary Cecil and Queen Elizabeth*. London 1962. HUME, Martin A. S.: *The Great Lord Burghley: A Study in Elizabethan Statecraft*. London 1898.

² Více viz SKIDMORE, Chris: *Edward VI: The Lost King of England*. New York 2007. MacCULLOCH, Diarmaid: *The Boy King: Edward VI and the Protestant Reformation*. New York 2001. LOACH, Jennifer: *Edward VI*. New Haven, Conn. 1999.

který byl v počátcích Eduardovy vlády prohlášen za lorda protektora, a který proslul svými snahami o vojenské podmanění Skotska. Důsledkem jeho vojenských tažení však bylo pouze posílení vazeb mezi Francií a Skotskem, popř. odjezd skotské královny Marie Stuartovny⁴ k francouzskému dvoru, kde se měla seznámit a následně i provdat za mladého dauphina Františka.⁵ Cecilova služba nejmocnějším lidem anglického království tím však nekončila, neboť po uvěznění vévody ze Somersetu se Cecil stal tajemníkem vévody z Northumberlandu.⁶ Též z jeho pádu se dokázal vzpamatovat a udržet se i nadále v politice po dobu vlády královny Marie I. Tudorovny,⁷ díky jejímž rekatolizačním snahám muselo Anglii opustit nemalé množství protestantů. A byl to právě William Cecil, kdo po smrti již zmíněné královny Marie vstoupil do služeb její nevlastní sestry, královny Alžběty I. z rodu Tudorců,⁸ které po zbytek svého života pomáhal z postu jejího nejbližšího rádce.

Předmětem zkoumání této studie však nejsou životní osudy Williama Cecila, ani jeho politická kariéra ve službách nejmocnějších mužů a žen anglických dějin 16. století. Prvnímu baronovi z Burghley bylo již věnováno nemalé množství studií a odborných publikací,

³ O vévodovi ze Somersetu se můžeme dočíst více v SKIDMORE, Chris: *Edward VI: The Lost King of England*. New York 2007. MacCULLOCH, Diarmaid: *The Boy King: Edward VI and the Protestant Reformation*. Berkeley, Calif. - London 2002. LOACH, Jennifer: *Edward VI*. New Haven, Conn. 1999.

⁴ Více viz WARNICKE, Retha: *Mary Queen of Scots*. London 2006. DUNN, Jane: *Elizabeth and Mary: Cousins, Rivals, Queen*. London 2004. GUY, John: *Queen of Scots: The True Life of Mary Stuart*. Boston 2004. WORMALD, Jenny: *Mary, Queen of Scots: Pride, Passion and a Kingdom Lost*. London 2001.

⁵ O Františkovi II. psal například BAUMGARTNER, Frederic: *France in the Sixteenth Century*. New York 1995. HOLT, Mack P.: *The French Wars of Religion*. Cambridge 1995.

⁶ Více viz IVES, Eric: *Lady Jane Grey: A Tudor Mystery*. Oxford 2009. WILSON, Derek: *The Uncrowned Kings of England: The Black Legend of the Dudley*. London 2005. LOADES, David: *John Dudley, Duke of Northumberland*. Oxford 1996. BEER, Barrett: *Northumberland*. Kent 1973.

⁷ Z prací o Marii I. z rodu Tudorců můžeme zmínit EDWARDS, John: *Mary I: England's Catholic Queen*. New Haven, Conn. 2011. DUFFY, Eamon: *Fires of Faith: Catholic England under Mary Tudor*. New Haven, Conn. 2009. RICHARDS, Judith: *Mary Tudor*. London 2008. PORTER, Linda: *The Myth of "Bloody Mary": A Biography of Queen Mary I of England*. New York 2007. LOADES, David: *The Reign of Mary Tudor*. London 1991. TITTLER, Robert: *The Reign of Mary I*. London 1991.

⁸ Z prací o královně Alžběta I. z rodu Tudorců můžeme zmínit například LOADES, David: *Elizabeth I*. London 2006. REX, Richard: *Elizabeth I*. Stroud 2003. STARKEY, David: *Elizabeth: The Struggle for the Throne*. New York 2001. HAIGH, Christopher: *Elizabeth I*. London 2000. MacCAFFREY, Wallace: *Elizabeth I*. London 1993. NEALE, John: *Queen Elizabeth I*. Chicago 1992. SOMERSET, Anne: *Elizabeth I*. New York 1991. ERICKSON, Carolly: *The First Elizabeth*. New York 1983. JOHNSON, Paul: *Elizabeth I*. New York 1974.

z nichž se však doposud žádná nezaměřila čistě na role a podoby, které mu za jeho života, popř. krátce po jeho smrti, přisoudily britské prameny, na jejichž zachování měl sám značné zásluhy. Jak se William Cecil zapsal do paměti dobových kronikářů a historiků, popř. jaké podoby a role mu dnes můžeme přisoudit na základě zkoumání těchto pramenů? To jsou otázky, na které se tato studie snaží nalézt odpověď.

Pro větší přehlednost a srozumitelnost je samotná studie rozčleněna na dvě navzájem provázané části, z nichž první přináší stručné seznámení s dobovými britskými prameny raného novověku, které představují zásadní přínos pro zkoumání životních osudů Williama Cecila, prvního barona z Burgley. Poté následuje již samotné představení rolí, popř. podob a úloh, které se dají Williamu Cecilovi přisuzovat na základě analýzy a interpretace představených pramenů.

1. Britské prameny raného novověku

Původem britské raně novověké prameny vhodné pro zkoumání životní a politické dráhy Williama Cecila se do dnešních časů dochovaly v dosti hojném množství. Pro účely výzkumů zaměřených na Cecilovu kariéru a služby tudorské dynastii však představují spíše změř natolik různorodých dokumentů, že samotná jejich analýza může představovat celoživotní úkol. William Cecil po sobě nezanechal žádný osobní deník, a proto je studium jeho životních rolí, plánů a dějinných úloh odkázáno především na dobovou korespondenci a prameny diplomatického charakteru, které byly v průběhu minulých staletí badatelsky zpřístupněny formou edic.

Tyto edice je možné rozdělit do tří základních skupin podle zemí, k jejichž dějinám se primárně vztahují. Jelikož se tato studie zabývá úlohami a podobami, které mohou být Williamu Cecilovi připisovány na základě studia původem britských pramenů, tak není překvapením, že se jedná o prameny původem anglické, skotské a irské provenience. Navzdory tomuto dělení je však nutné zmínit, že Skotsko a Irsko jsou svým způsobem oblastmi pramenně specifickými, což se odráží i na podobě níže hodnocených edic. Skotsko totiž bylo v průběhu 16. století zemí diplomaticky silně provázanou s Francií, i když četnost diplomatické komunikace s anglickým sousedem byla též vysoká, tak se

ve skotských edicích běžně setkáváme s korespondencí psanou francouzsky. Oproti tomu Irsko představuje pramenně nejsložitější oblast, ve které se střetával anglický, skotský i irský úhel výkladu dějinných událostí. Jednotlivé listiny jsou tak psány anglicky a někdy i gaelsky. Pramenná základna tak byla v případě Irska spoluutvářena všemi třemi národy. Navzdory tomu však pro výzkum o Williamu Cecilovi představuje Irsko nejméně přínosnou oblast, a proto zde budou irské prameny zmíněny jen okrajově.

Historický význam Williama Cecila byl nepopíratelný již za jeho života, a proto se jeho jméno objevilo ve všech níže popisovaných edicích. Problém i zajímavost těchto pramenů však spočívá v tom, že se do dnešních časů dochovaly právě díky Williamu Cecilovi, který v průběhu své politické kariéry nashromáždil a nechal uložit velké množství pramenů všeho druhu, státními výnosy a korespondencí počínaje a plány vlastních paláců, rodokmenů, smlouvami a mnohým dalším konče. Z tohoto neuvěřitelně bohatého a různorodého materiálu začali časem čerpat historici, ať už to byli Cecilovi současníci, jako byl dvorní historik královny Alžběty I. William Camden,⁹ nebo i pozdější výzkumníci a editoři.

Právě zmíněný William Camden je znám především jako autor díla *Annales Rerum Anglicarum et Hibernicarum Regnante Elizabetha*,¹⁰ jehož cílem bylo zachování informací o vládě anglické královny Alžběty I. Navzdory faktu, že byl William Cecil patronem a blízkým přítelem Williama Camdena, popř. že Camden pracoval se zdroji zpřístupněnými přímo Williamem Cecilem, je jeho dílo dodnes vnímáno jako jeden ze základních pramenů ke studiu dějin alžbětinské Anglie. Jak je patrné z jeho práce, tak již historici alžbětinské a raně Stuartovské éry byly obeznámeni s významem pramenných sbírek, o jejichž zachování zasloužil především William Cecil a jeho syn Robert. Zmiňované sbírky nejrozličnějších listin a dokumentů jsou dnes příznačně označovány jako *The Cecil Papers*. V současné době se o jejich zachování stará organizace *State Paper Office* v *The National Archives*, popř. *the*

⁹ Více viz SUTTON, Dana (ed.): *Annales Rerum Anglicarum et Hibernicarum Regnante Elizabetha*. California 2001.

¹⁰ SUTTON, Dana (ed.): *Annales Rerum Anglicarum et Hibernicarum Regnante Elizabetha*. California 2001.

Lansdowne Collection, British Library a *the Cecil Papers* v archivu Hatfield House.¹¹

Pro tuto studii je sbírka pramenů *The Cecil Papers* zásadní, neboť se jedná o nejrozsáhlejší zdroj informací o Williamu Cecilovi.

To je však také důvod, proč z fondu *The Cecil Papers* čerpala většina edic vydaných v průběhu 18. a 19. století. Jednou ze těchto edic je například *A Collection of State Papers Relating to Affairs In the Reigns of King Henry VIII King Edward VI Queen Mary and Queen Elizabeth: From the Years 1542–1570*,¹² která byla vytvořená anglickým historikem Samuelem Haynesem.¹³ Samuel Haynes se k dokumentům samotným dostal díky práci, kterou vykonával pro rodinu hraběte ze Salisbury, u kterého sloužil jako vychovatel jeho syna Jakuba, šestého hraběte ze Salisbury. Haynes se vedle svého zaměstnání velmi zajímal o politickou kariéru Williama Cecila, což je považováno za hlavní stimul jeho archivní činnosti.¹⁴ Haynesovi se ale bohužel podařilo připravit k vydání pouze jednu ze tří plánovaných sbírek státních dokumentů, která byla vydána v Londýně roku 1740. Navzdory nepřízní času však Haynes veřejnosti zpřístupnil sbírky dokumentů mapující osmadvacet let z vlády tudorských králů a královen.¹⁵ Mezi uvedenými listinami se nacházejí také dopisy od španělského krále Filipa II. Habsburského¹⁶ a korespondence skotské královny-regentky Marie de Guise.¹⁷ Právě zmíněná korespondence se od převážné většiny listin psaných angličtinou 16. století odlišuje tím, že je psána latinsky a francouzsky.

¹¹ Dostupné online (<http://cecilpapers.chadwyck.co.uk/info/essay.do>).

¹² HAYNES, Samuel (ed.): *A Collection of State Papers Relating to Affairs In the Reigns of King Henry VIII King Edward VI Queen Mary and Queen Elizabeth: From the Years 1542–1570*. London 1740.

¹³ Z ediční činnosti tohoto autora můžeme jmenovat například HAYNES, Samuel (ed.): *A Collection of State Papers Relating to Affairs In the Reigns of King Henry VIII King Edward VI Queen Mary and Queen Elizabeth: From the Years 1542–1570*. London 1740.

¹⁴ MATTHEW, Henry: *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford 2004.

Dostupné online, (<http://oxfordindex.oup.com/view/10.1093/ref:odnb/12782>).

¹⁵ Dostupné online, (<http://oxfordindex.oup.com/view/10.1093/ref:odnb/12782>).

¹⁶ Vice viz PATTERSON, Benton: *With the Heart of a King: Elizabeth I of England, Philip II of Spain, and the Fight for a Nation's Soul and Crown*. New York 2007. PARKER, Geoffrey: *The Grand Strategy of Philip II*. New Haven, Conn. 2000. KAMEN, Henry: *Philip of Spain*. New Haven, Conn. 1999. LOADES, David: *The Reign of Mary Tudor*. London 1991.

¹⁷ Vice viz CARROL, Stuart: *Martyrs and Murderers: The Guise Family and the Making of Europe*. Oxford 2009. MERRIMAN, Marcus: *The Rough Wooings: Mary Queen of Scots, 1542–1551*. East Linton 2000.

Nicméně okruh autorů a příjemců zachovaných dopisů a listin je zúžen převážně na nejmocnější politiky a vyslance zkoumané doby. Setkáváme se zde například s dopisy jednotlivých členů anglické státní rady, anglických vyslanců působících ve Skotsku, Francii i Španělsku, nebo s dopisy od čelních představitelů skotských protestantských lordů ad.¹⁸

Poslední, ovšem neméně významnou anglickou edicí, je sbírka anglického historika Josepha Tannera¹⁹ vydaná pod názvem *Tudor Constitutional Documents A. D. 1485–1603 with an Historical Commentary*,²⁰ kterou autor sestavil s cílem přiblížit atmosféru alžbětinské Anglie široké veřejnosti, jejíž závěry o dané dějinné epoše byly podle Tannera povětšinou mylné a snadno ovlivnitelné prostřednictvím médií. Sám Joseph Tanner se v předmluvě k vlastní edici přiznal k tomu, že jeho primárním cílem bylo od počátku prezentování původních dokumentů, zákonů a reforem, skrze jejichž zkoumání si lidé budou moci utvořit vlastní názor na tudorskou éru. Z hlediska obsahu edice *Tudor Constitutional Documents A. D. 1485–1603 with an Historical Commentary* prezentuje dokumenty z oblasti církevní správy, ze zasedání státní rady, Hvězdné komory, soudního dvora a finančního dvora. Představuje tak zásadní zdroj pro zkoumání správního fungování tudorského státu včetně místní správy, finančnictví a jednání Parlamentu, tzn. všech oblastí, na jejichž fungování se podílel i William Cecil.²¹

Skotské prameny dokumentující historii skotské reformace, diplomatických jednání, která se v jejím průběhu odehrávala, popř. vládu a pád skotské královny Marie Stuartovny, jsou pro výzkum zásadní. Význam těchto pramenů, popř. z nich utvořených edic, spatřuji především v tom, že na základě zkoumání korespondence mezi

¹⁸ Lord William Paget, Sir Thomas Parry, Jindřich Percy, osmý hrabě z Northumberlandu, Sir Thomas Chaloner, Matthew Stuart, čtvrtý hrabě z Lennox, Patrik Gray, čtvrtý lord Gray, William Maitland, Thomas Howard, čtvrtý vévoda z Norfolku, Jakub Hamilton, čtvrtý hrabě z Mortonu, Sir William Petre, Jakub Stuart, hrabě z Moray a William Cecil, první baron z Burghley.

¹⁹ Z publikační a ediční činnosti Josepha Tannera můžeme jmenovat například TANNER, Joseph (ed.): *Samuel Pepys's Naval Minutes*. London 1926. TANNER, Joseph (ed.): *Pepys' Memoires of the Royal Navy, 1679–1688*. London 1906. TANNER, Joseph: *Samuel Pepys and the Royal Navy*. Cambridge 1920. TANNER, Joseph: *Mr. Pepys. An Introduction to the Diary, Together with a Sketech of his Later Life*. London 1925.

²⁰ TANNER, Joseph (ed.): *Tudor Constitutional Documents A. D. 1485–1603 with an Historical Commentary*. Cambridge 1922.

²¹ TANNER, Joseph (ed.): *Tudor Constitutional Documents*, s. vii–ix.

Williamem Cecilem a skotskými protestanty je možné zdokumentovat genezi politických plánů směřujících až k naprostému obratu v anglo-skotských vztazích, na čemž měl William Cecil nemalé zásluhy. Za zmínku jistě stojí, že nástrojem ke konsolidaci anglo-skotských vztahů se v tomto případě neměla stát diplomacie, nýbrž protestantská víra. Právě skotská reformace poháněná presbyteriánským knězem Johnem Knoxem²² byla silou, která měla oba sousedy spojit, a to i navzdory tomu, že v Anglii nebyla státní církev presbyteriánská, nýbrž anglikánská.

Z tohoto důvodu příkládám velký význam třem edicím dokumentujícím vývoj skotské reformace a politiky 16. století především proto, že dokládají písemné kontakty mezi Williamem Cecilem a Johnem Knoxem, významnými spojenci v boji za sjednocení Anglie a Skotska pod jediným panovníkem, popř. dynastií. První z těchto edic je sbírka pramenů²³ Davida Lainga,²⁴ který prezentuje kompletní tvorbu Johna Knoxe doplněnou o odborný historický komentář. Druhou ze zmiňovaných edic je sbírka pramenů²⁵ význačného anglického diplomata a velvyslance pracujícího dlouhá léta ve Skotsku sira Ralpha Sadlera,²⁶ kterou připravil a o odborné komentáře rozšířil historik Arthur Clifford.²⁷ Poslední edice opět představuje vzhled do skotské raně novověké politiky, ale již trochu jiným způsobem, neboť se jedná o ediční zpracování *Análů z Ulsteru*,²⁸

²² Z řady publikací věnovaných životu Johna Knoxe a vývoji skotské reformace můžeme jmenovat například DAWSON, Jane: *John Knox*. New Haven, Conn. 2015. DAWSON, Jane: *Scotland Reformed, 1488–1587*. Edinburgh 2007. MASON, Roger: *John Knox and the British Reformation*. Ashgate 1998. MASON, Roger: *John Knox on Rebellion*. Cambridge 1994. DONALDSON, Gordon: *The Scottish Reformation*. Cambridge 1960.

²³ LAING, David (ed.): *Works of John Knox*. Vol. 1. Edinburgh 1846.

²⁴ David Laing (1793–1878) byl významný skotský archivář, který se proslavil svou ediční tvorbou.

²⁵ CLIFFORD, Arthur (ed.): *The State Papers and Letters of Sir Ralph Sadler*. Vol. 1. Edinburgh 1809.

²⁶ Z publikací o životě Sira Ralpha Sadlera musíme jmenovat například CLIFFORD, Arthur (ed.): *The State Papers and Letters of Sir Ralph Sadler*. Vol. 1. Edinburgh 1809. CLIFFORD, Arthur (ed.): *The State Papers and Letters of Sir Ralph Sadler*. Vol. 2. Edinburgh 1809. CLIFFORD, Arthur (ed.): *The State Papers and Letters of Sir Ralph Sadler*. Vol. 3. Edinburgh 1809.

²⁷ Další publikace Arthura Clifforda jsou například CLIFFORD, Arthur (ed.): *Tixall Letters, or the Correspondence of the Aston Family and their Friends During the Seventeenth Century; with Notes and Illustrations*. London 1815. CLIFFORD, Arthur (ed.): *A Topographical and Historical Description of the Parish of Tixall in the County of Stafford*. Paris 1817.

²⁸ HENNESSY, William (ed.): *Annala Uladh: Annals of Ulster, Annals of Senat, a Chronicle of Irish Affairs from A.D. 451 to A. D. 1540*. Vol. 1, Dublin 1887.

kteře jsou velkým přínosem pro poznání skotského vlivu na historický vývoj silně katolického Irska.

Bez reformační činnosti Johna Knoxe by se skotské dějiny 16. století nejspíše vyvíjely zcela odlišným způsobem. Není však náhodou, že to byl právě John Knox, kdo jako první historicky popsal průběh skotského reformačního hnutí ve svém díle *History of the Reformation in Scotland* vydaném v roce 1587.²⁹ Dílo pojednávající o historii skotské reformace však bylo natolik obsáhlé, že bylo rozděleno do šesti knih, z nichž se každá věnovala určité fázi reformačního hnutí.³⁰

Laingova edice však neobsahuje pouze Knoxovy knihy dokumentující dějiny skotské reformace, nýbrž umožňuje přístup ke všem teologickým pojednáním Johna Knoxe, která zahrnují nejružnější pamflety, traktáty, listiny a dokumenty, návrhy na úpravy protestantských rituů atd. Významnou součástí těchto sbírek jsou i listiny odeslané Johnem Knoxem.³¹ Přínos Knoxova díla pro tento výzkum je o to větší, že právě jeho tvorba a reformační snahy zásadně napomohly k realizaci Cecilových politických plánů.

Jak již bylo řečeno, tak původem irské prameny 16. století nepřinášejí v případě výzkumů o rolích přisuzovaných Williamu Cecilovi téměř žádné informace. Navzdory tomu je vhodné alespoň zmínit, že nemalé množství korespondence dokumentující kontakty mezi anglickými pány a místodržícími působícími v Irsku a Williamem Cécilem, popř. anglickým královským dvorem, dokládá edice Hanse Hamiltona.³²

2. William Cecil a jemu přisuzované politické role v britských pramenech 16. století

Erby a tituly pro středověkého a raně novověkého člověka symbolizovaly společenské postavení jednotlivých urozených rodů, a

²⁹ LAING, David (ed.): *Works of John Knox*. Vol. 1. Edinburgh 1846.

³⁰ V prvním díle Laingovy sbírky pramenů můžeme nalézt první dvě knihy popisující dějiny skotské reformace, z nichž se první zaměřuje na léta 1494–1558 a druhá na roky 1558–1559. V druhém díle se nachází zbylé tři díly, které se postupně věnují létům 1559–1561, 1561–1564 a 1564–1567.

³¹ LAING, David (ed.): *Works of John Knox*. Vol. 4. Edinburgh 1846.

³² HAMILTON, Hans (ed.): *Calendar of State Papers Relating to Ireland, of the Reign of Henry VIII, Edward VI, Mary, and Elizabeth*. Vol. 1, London 1860.

stejně tak připomínaly jejich rodová práva, výsady, popř. i zásluhy a původ.³³ kde jinde tedy začít tuto studii, když ne u původu a rodového jména Williama Cecila, prvního barona z Burghley.

Jak již bylo řečeno v úvodu této studie, tak Cecilův rod pocházel z Walesu, ale díky zásluhám a věrnosti prokazané ve službách Jindřicha VII. a Jindřicha VIII. Tudora získala Cecilova rodina pozemky ve východní Anglii, konkrétně v kraji Lincolnshire. Williamův otec dokonce sloužil Jindřichovi VIII. jako komorník.³⁴ Původ Williama Cecila tak neovlivnil pouze podmínky, ve kterých vyrůstal, ale dokonce i podobu jeho jména, kterou můžeme doložit prostřednictvím již představených pramenů.

V dnešní době je nejpoužívanější a mezi lidmi nejznámější tvarem jméno William Cecil, první baron z Burghley. V kronikách a v dobové korespondenci nejrůznějšího původu i datace se ale můžeme setkat také s tvary jako např. William Cecyll,³⁵ William Cecyl,³⁶ William Lord Burghley,³⁷ Cecil Lord Burghley,³⁸ William Cecill Lord Burghley,³⁹ W. Burghley,⁴⁰ Mr. William Cecill,⁴¹ Mr. Wylyam Cycyll,⁴² Sir William Cycyll Knight,⁴³ Sir Willyaume Cycill.⁴⁴ Jak je z množství uvedených příkladů patrné, tak v průběhu celých desetiletí korespondence zaznamenala nejen bezpočet různých tvarů Cecilova jména, ale také zajímavý vývoj jemu přisuzované titulatury a oslovení. Nabízí se hned několik vysvětlení pro enormní různorodost Cecilova jména. V nejstarších tvarech jeho rodového jména se uchovávala původní velšská podoba, kterou do Anglie přinesl Cecilův děd, který užíval

³³ ASSMANN, Jan: *Kultura a paměť: Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha 2001, s. 40.

³⁴ ALFORD, Stephen: *Burghley: William Cecil at the Court of Elizabeth I*. New Haven, Conn. – London 2008, s. 3–6.

³⁵ SUTTON, Dana (ed.): *Annales Rerum Anglicarum*, s. 14.

³⁶ SUTTON, Dana (ed.): *Annales Rerum Anglicarum*, s. 158, 232.

³⁷ SUTTON, Dana (ed.): *Annales Rerum Anglicarum*, s. 296.

³⁸ SUTTON, Dana (ed.): *Annales Rerum Anglicarum*, s. 321.

³⁹ SUTTON, Dana (ed.): *Annales Rerum Anglicarum*, s. 355.

⁴⁰ HAYNES, Samuel (ed.): *A Collection of State Papers*, s. 596.

⁴¹ HAYNES, Samuel (ed.): *A Collection of State Papers*, s. 113.

⁴² HAYNES, Samuel (ed.): *A Collection of State Papers*, s. 115.

⁴³ HAYNES, Samuel (ed.): *A Collection of State Papers*, s. 123.

⁴⁴ LAING, David (ed.): *Works of John Knox*. Vol 2. Edinburgh 1846, s. 23.

jméno „Cecyll“ nebo „Cyssyll“,⁴⁵ což očividně ovlivnilo i pozdější vývoj celého rodového jména, které další generace více a více přizpůsobovaly anglickému prostředí, čímž mohlo vzniknout velké množství tvarů a zkomolenin jak ze strany Angličanů, kteří na toto jméno nebyli zvyklí, tak ze strany samotných příslušníků rodiny Cecilů, kteří se nemuseli shodnout na jeho jednotné podobě. Dalším možným výkladem množství podob rodového jména Cecilů může být také fakt, že za vlády tudorské dynastie procházela Anglie řadou změn, a to i v oblasti jazyka, který v popisované době stále nekladl důraz na rozlišování a užívání měkkého a tvrdého „i/y“, což mohlo vést až ke vzniku několika odlišných tvarů tohoto jména. Další důkazy podporující obě zmíněné možnosti můžeme nalézt ve všech představených pramenech, kde se setkáváme s neustálenou podobou šlechtický jmen, jejíž příčinou je již zmíněná neustálenost užívání měkkého a tvrdého „i/y“. Samotný William Cecil své dopisy nejčastěji podepisoval jako W. Cecill,⁴⁶ a proto můžeme usuzovat, že se s tímto tvarem sám nejvíce ztotožňoval.

Kromě velšského původu a mnoha podob rodového jména však můžeme ze samotné korespondence vyčíst další zajímavé informace, a to například, že William Cecil udržoval nadstandardně dobré vztahy s výše postavenými lidmi již v počátcích své politické kariéry, kdy sloužil anglickému králi Eduardovi VI. z rodu Tudorovců a lordu protektorovi, vévodovi z Northumberlandu. V dopisech z tohoto období, tzn. z let 1548–1553, se v dopisech zaslaných Williamu Cecilovi setkáváme jak s běžným oslovením: „*Velectěnému panu Williamu Cecyllovi, jednomu ze dvou hlavních tajemníků jeho královského Veličenstva*“,⁴⁷ nebo „*Dobrému panu tajemníkovi*“,⁴⁸ tak s oslovením mnohem specifičtějším, a to: „*Mému milovanému příteli, Siru Williamu Cicyllovi, rytíři a jednomu ze dvou hlavních tajemníků jeho královského Veličenstva*“. ⁴⁹ Právě toto oslovení v listu od nejmocnějšího muže dobové Anglie, vévody z Northumberlandu, dokazuje neobvyklou blízkost a

⁴⁵ ALFORD, Stephen: *Burghley: William Cecil at the Court of Elizabeth I*, New Haven, Conn. – London 2008, s. 6.

⁴⁶ LAING, David (ed.): *Works of John Knox*. Vol 6. Edinburgh 1864, s. 40.

⁴⁷ „To the Right Honorable Mr. William Cecyll one of the King's Majesty's two principall Secretaries“ HAYNES, Samuel (ed.): *A Collection of State Papers*, s. 112–114, 117.

⁴⁸ „Good Master Secretary“ HAYNES, Samuel (ed.): *A Collection of State Papers*, s. 114.

⁴⁹ „To my lovinge Frende Sir William Cicyll Knight, oon of the two princypall Secretaries to the King's Majesty“ HAYNES, Samuel (ed.): *A Collection of State Papers*, s. 123.

dobré vztahy mezi oběma muži. Možná se nejednalo o projev úcty nebo respektu, ale blízkého přátelství, které by samo o sobě poukazovalo na Cecilovu výjimečnost. Proč by se jinak takto vysoce postavený muž přátelil se svým tajemníkem, jehož politická kariéra sotva začala. Dalo by se tedy usuzovat, že William Cecil již v počátcích své kariéry musel projevovat vlastnosti a schopnosti, díky kterým si získával náklonnost a úctu svého okolí.

Navzdory těmto poznatkům však bylo oslovení „*Velectěnému panu*“ v dané době běžné v korespondenci mezi vysoce postavenými pány, a proto jej sám William Cecil sám užíval, když psal významným šlechticům.⁵⁰ V dalších případech bylo velmi časté užívání šlechtického titulu nebo úřadu, který dotyčný muž zastával. Proto je Cecil v korespondenci běžně oslovován jako „*lord, sekretář, sir, rytíř, nebo jako milovaný přítel*.“⁵¹ Titul lorda, sira, popř. rytíře může v listinách působit méně významným dojmem, obzvláště když vezmeme v potaz, že se jejich autoři řadili mezi barony, hrabata a vévody. O to je však jejich korespondence s Williamem Cecilem zajímavější. Především, když si uvědomíme, že se William Cecil navzdory příslušnosti k nižší anglické šlechtě těšil úctě a přátelství nejmocnějších lidí tudorské Anglie.

Naši pozornosti však nesmí uniknout, že ve zmiňovaném období nebyl William Cecil jediným královským tajemníkem. V právě zmíněné korespondenci jsme se setkali s oslovením: „...jednomu ze dvou hlavních tajemníků jeho královského Veličenstva.“⁵² Ani o další důkazy o tom, že měl Eduard VI. dva tajemníky, popř. sekretáře, není nouze. Kromě již zmíněného oslovení se v dobové korespondenci běžně setkáváme též s poznámkou, že v případě Cecilovy nepřítomnosti má být listina předána druhému tajemníkovi, kterým byl Sir William Petre.⁵³ Z dochovaných listin a dalších dokumentů se však nedá určit, který ze dvou Eduardových tajemníků byl ve své funkci úspěšnější, schopnější, popř. důležitější, protože korespondence byla paralelně zasílána jak Williamu Cecilovi, tak Williamu Petrovi. Obsah jejich dopisů se tak shodoval a ani řazení jejich jmen a titulů o ničem

⁵⁰ HAYNES, Samuel (ed.): *A Collection of State Papers*, s. 330.

⁵¹ HAYNES, Samuel (ed.): *A Collection of State Papers*, s. 112–115, 117, 123.

⁵² „...oon of the two princypall Secretaries to the King's Majesty“ HAYNES, Samuel (ed.): *A Collection of State Papers*, s. 123.

⁵³ HAYNES, Samuel (ed.): *A Collection of State Papers*, s. 123.

nevypovídalo, protože v jejich stylizaci nedocházelo k ustálenému vzoru, kdy by byl jako první zmiňován pouze William Cecil. Jednou tak byl dopis zaslán „*Velectěnému siru Williamu Petrovi a siru Williamu Cecilovi, rytířům a hlavním tajemníkům jeho královského Veličenstva*,”⁵⁴ jindy byl na prvním místě zase zmíněn William Cecil. Oba tajemníci si tak byli ve své funkci rovni a společně zodpovídali za plnění povinností, které z jejich úřadu vyplývaly.⁵⁵

Dále si můžeme položit otázku: proč bylo nutné, aby měl Eduard VI. dva tajemníky, popř. jestli zde existovala spojitost mezi tím, že král kvůli svému nízkému věku nepanoval přímo, a tak bylo pro rychlejší koordinaci státní správy nezbytné, aby se jeden z tajemníků více věnoval mladému králi a druhý lordu protektorovi? Díky analýze a interpretaci dobových zákonů a královských výnosů se mi podařilo zjistit, že dva tajemníky měl od roku 1540 už Jindřich VIII., přičemž důvodem k duplikaci úřadu byl pouze pokus o reorganizaci a zefektivnění tajemnické práce. Ve zmíněném roce 1540 zastávali úřad královského tajemníka Thomas Wriothsesley a Ralph Sadler. Oba dva užívali stejný titul, stejné výsady, měli stejné povinnosti, přičemž se měli navzájem kontrolovat, aby se předešlo chybám a zajistilo se zefektivnění jejich práce. Oběma bylo zajištěno ubytování na královském dvoře, včetně jídla a dalších potřeb. V případě návštěvy Parlamentu měl zvýšený počet králových tajemníků tu výhodu, že se jeden radil se členy Sněmovny lordů a druhý se členy Dolní sněmovny. To bylo pro krále velmi výhodné, protože si tak mohl udržovat neustálý přehled o dění v obou sněmovnách. Tento systém se udržel až do nástupu Marie Tudorovny, která úřad opět sjednotila.⁵⁶

Jako možný přesah duality tajemnického postu můžeme zmínit fakt, že se vévoda z Northumberlandu snažil po vzoru Jindřicha VIII. o sjednocení Anglie a Skotska prostřednictvím vojenského podmanění severního souseda. Je možné, že se spolu s ním těchto výprav mohl účastnit i jeden z královských tajemníků, který by tak lordu protektorovi pomohl s vyřizováním nejrůznějších záležitostí administrativního rázu, popř. mohl vystupovat také jako jeho zástupce.

⁵⁴ HAYNES, Samuel (ed.): *A Collection of State Papers*, s. 123–124.

⁵⁵ TANNER, Joseph (ed.): *Tudor Constitutional Documents*, s. 203.

⁵⁶ TANNER, Joseph (ed.): *Tudor Constitutional Documents*, s. 203–206.

V takovém případě by se zdvojení funkce královského tajemníka jevilo jako velmi užitečné a praktické. Navzdory tomu se jedná pouze o úvahu, kterou nelze podložit konkrétním pramenem, protože jak již bylo řečeno, tak se nedochoval žádný pramen autobiografického charakteru, který by tyto teorie mohl potvrdit nebo vyvrátit. Pramenně podloženým faktem tak v tomto případě zůstává poznatek, že se William Cecil po dobu své služby Eduardovi VI. a vévodovi z Northumberlandu dělil o starosti, úkoly i pocty s druhým tajemníkem Williamem Petrem.

S politickým pádem vévody z Northumberlandu a později i se smrtí krále Eduarda VI. se pro Williama Cecila mnohé změnilo. Na anglický trůn nastoupila katolická královna Marie I., která již v počátcích své vlády striktně vystupovala proti protestantům, k nimž Cecil patřil. Post královského tajemníka tak byl pro Cecila ztracen už jen kvůli jeho náboženskému přesvědčení. I přes to se v době vlády královny Marie I. William Cecil účastnil politického života alespoň jako člen Parlamentu, kde zastupoval zájmy města Stamfordu.⁵⁷

I tento fakt je pozoruhodným důkazem Cecilovy výjimečnosti, popř. specifického postavení, protože královna Marie dala anglickým protestantům jasně najevo, že se musí vrátit zpět ke své původní víře, popř. opustit veškerý majetek a odejít do exilu. William Cecil však neudělal ani jedno, a dokonce se aktivně účastnil politického života. Samozřejmě, pokud bychom srovnávali jeho účast na politickém dění za časů vlády Eduarda VI. a Marie I., tak by nebylo překvapením, že Mariina vláda byla pro Cecila obdobím velké ztráty politického vlivu, ale už fakt, že rozmezí let 1553–1558 přečkal bez zřeknutí se protestantské víry a odchodu do exilu, poukazuje na jeho politický um a schopnost přežít navzdory okolnostem.

Opětovného politického vzestupu se William Cecil dočkal až na podzim roku 1558, kdy na anglický trůn usedla královna Alžběta I. z rodu Tudorovců, která obnovila protestantskou víru a povolala Williama Cecila do svých služeb. Od roku 1558 se tak v korespondenci adresované Williamu Cecilovi setkáváme s titulaturou tajemníka, kterou můžeme doložit na několika ukázkách: „*Siru Williamu Cecilovi*,

⁵⁷ HAYNES, Samuel (ed.): *A Collection of State Papers*, s. 201–202.

rytíři a hlavnímu tajemníkovi její Výsosti“⁵⁸ nebo „velectěnému a milovanému příteli, siru Williamu Cecilovi, rytíři a hlavnímu tajemníkovi její královské Výsosti“⁵⁹ Samotná královna Alžběta Cecilovi ve svých dopisech psala: „Našemu důvěryhodnému a milovanému rádci, siru Williamu Cecilovi, rytíři a našemu hlavnímu tajemníkovi.“⁶⁰ V nesčetné korespondenci tak můžeme napříč desetiletími opět sledovat nadstandardní úroveň vztahů, které William Cecil neudržoval pouze se šlechtici, ale dokonce se samotnou královnou Alžbětou, a to již v počátcích jeho služby. Navzdory tomu však oslovení: „Našemu důvěryhodnému a milovanému...“⁶¹ nebylo vyhrazeno pouze pro Williama Cecila, a tudíž nemůže být důkazem jeho výjimečnosti. Královna tento způsob oslovení občas užívala i v korespondenci určené jiným významným politikům a šlechticům, jejichž služeb si cenila.⁶² Přesto víme, že právě post tajemníka královny mohl být pro Cecila klíčem jak k upevňování vazeb s královnou, tak k jejich přerušení. Jelikož William Cecil strávil v královniných službách zbytek svého života, tak lze usuzovat, že se jeho vazby na královnou, popř. královniny vazby na něj, během let nezpřetrhaly. Ani zkoumání těchto vazeb se však neobejde bez problémů. Z jediného oslovení, popř. z omezeného množství korespondence kolující mezi Williamem Cecilem a královnou Alžbětou nemůžeme dojít k závěrům, že byl jejich vztah až natolik výjimečný.

Problém však spočívá právě v neexistenci natolik očekávané korespondence mezi Cecilem a královnou. Jak již bylo řečeno, tak se William Cecil řadil mezi dobovou politickou elitu anglického království, a z toho důvodu nejspíše zastával také úřad královnina tajemníka. Tento post bychom v dnešní době mohli nejlépe přirovnat k roli předsedy vlády. William Cecil na rozdíl od časů Eduarda VI. nyní zastával úřad sám, což samozřejmě přinášelo své klady i zápory. Nemusel se s nikým dělit o pocty a zásluhy vyplývající z úřadu, ale zároveň musel plnit nemalé množství povinností, které s tímto

⁵⁸ „Sir William Cecill, Knight, hir Highnes chief Secretary“ HAYNES, Samuel (ed.): *A Collection of State Papers*, s. 208.

⁵⁹ „To the Right Honorable and our very loving Frende Sir William Cecill Knight, the Quene's Majesties principall Secretary“ HAYNES, Samuel (ed.): *A Collection of State Papers*, s. 326.

⁶⁰ „To our trusty and right welbeloued Counsellours Sir William Cecil Knight, our principall Secretary“ HAYNES, Samuel (ed.): *A Collection of State Papers*, s. 343.

⁶¹ „To our trusty and right welbeloued...“ HAYNES, Samuel (ed.): *A Collection of State Papers*, s. 343.

⁶² HAYNES, Samuel (ed.): *A Collection of State Papers*, s. 369.

úřadem souvisely. Královnin tajemník měl mít přehled, popř. sám dohlížet na plynulé fungování státní správy v jednotlivých částech království, měl být informován o stavu obchodu, o dění v oblastech sousedících s Anglií – tzn. o dění v Irsku a Skotsku, popř. Francii.⁶³ V daném případě proto není překvapením, že angličtí vyslanci neposílali své zprávy a hlášení přímo královně Alžbětě, ale právě Williamu Cecilovi, který královnu později s obsahy jednotlivých listin sám seznámil. Stejný způsob komunikace ale nebyl uplatňován pouze na vyslance a diplomaty, dokonce i anglický místodržící spravující dobytá irská území směřoval své zprávy, prosby a hlášení právě k Williamu Cecilovi, který si tak po celá léta mohl udržovat dokonalý přehled o dění v království a předávat své poznatky královně.⁶⁴ Ta se ve stejný čas věnovala mnohem reprezentativnějším úkolům, pro jejichž plnění by neměla čas na pročítání všech zpráv o stavu království, a proto byla v podstatě závislá na spolupráci se svým tajemníkem.

Z tohoto důvodu je patrné, že královský tajemník musel udržovat neustálý kontakt s panovníkem. O to zajímavější je však fakt, že se v dochovaných pramenných sbírkách nenachází až takové množství korespondence kolující mezi královnou Alžbětou a Williamem Cecilem. Jak již principy samotného úřadu napovídají, tak vzájemný kontakt byl pro zdárné fungování státu nezbytný, nevelké množství dochované korespondence však napovídá tomu, že královna Alžběta s Williamem Cecilem komunikovala osobně a písemný kontakt převládl pouze v době, kdy se Cecil musel vydat na delší cestu spojenou s nějakým konkrétním úkolem.⁶⁵ Výkon jeho úřadu si žádal, aby byl v královnině blízkosti, a proto se dá usuzovat, že právě tato blízkost je příčinou neexistence většího množství již zmiňované korespondence.

Pokud se specifičnost vztahu mezi královnou Alžbětou a Williamem Cecilem nedá přesvědčivě doložit prostřednictvím korespondence, tak stále zůstává prostor pro připomenutí důležitosti Cecilova úřadu, popř. úkolů, jejichž splněním byl William Cecil pověřován. Během diplomatických jednání se skotskou regentkou Marií de Guise byl Cecil do Edinburghu vyslán jako přímý zástupce a

⁶³ TANNER, Joseph (ed.): *Tudor Constitutional Documents*, s. 202–204.

⁶⁴ HAMILTON, Hans (ed.): *Calendar of the State Papers Relating to Ireland*. Vol. 1, s. 110, 112, 120, 123.

⁶⁵ HAYNES, Samuel (ed.): *A Collection of State Papers*, s. 324.

vyslanec královny Alžběty. Bylo by možné, aby byl pověřován srovnatelnými úkoly, kdyby královna neměla naprostou důvěru v jeho znalosti a schopnosti?⁶⁶ U jednání takovéto důležitosti rozhodně ne, a proto je možné Cecilův význam odvozovat nejen z obsahu dobových listin, ale také z důležitosti úkolů, které mu byly svěřovány.

Kromě svého rodového jména odkazujícího na velšský původ se William Cecil mohl ztotožňovat též se svou rolí šlechtice, politika, královského tajemníka, člena Parlamentu, blízkého poradce královny, ale též protestanta. Jak ale prokázat, že byl William Cecil protestantem z přesvědčení a nevyužíval víry pouze k zisku lepšího postavení u královského dvora? Cecilovu věrnost protestantismu by kromě let v nemilosti u královny Marie I. Tudorovny mohl prokázat obsah jeho korespondence udržované nejen se skotským knězem a reformátorem Johnem Knoxem, ale i s dalšími anglickými a skotskými protestanty. Musíme si však uvědomit, že se navzdory velkému množství dochované korespondence nedá očekávat objevení přímého důkazu, který by zodpověděl položenou otázku. Na druhou stranu, kdyby William Cecil nebyl silně věřícím protestantem, tak proč by nekonvertoval ke katolicismu a nevstoupil do služeb královny Marie Tudorovny? Krom toho se v Cecilově korespondenci velmi často objevovala témata související s protestanty a protestantismem, ale to je pro dané období naprosto normální, a proto se z těchto zmínek dají vyvodit pouze informace ve smyslu, že William Cecil komunikoval s Johnem Knoxem, popř. se skotskými protestantskými lordy, že byl tvůrcem řady dohod souvisejících se spoluprací mezi protestanty, ale nic víc. Jak již bylo řečeno, tak se nedochoval žádný pramen autobiografického charakteru, a proto máme pouze velké množství nepřímých důkazů o Cecilově vztahu k protestantské víře, ale žádnou zmínku o jeho myšlenkových pochodech, které by vysvětlily, jestli Cecil po celá desetiletí pouze vychytrale využíval všudypřítomnou náboženskou otázku k prosazování vlastních cílů, nebo byl protestantismu natolik věrný, že se ho nevzdal ani za vlády královny Marie I. a riskoval tak, že ztratí vše.

Kupříkladu John Knox již v prvním z dopisů, které napsal Williamu Cecilovi, neopominul zmínit svou úctu k charakteru a víře

⁶⁶ SUTTON, Dana (ed.): *Annales Rerum Anglicarum*, s. 53.

mladého šlechtice, který nezavrhl své náboženské přesvědčení ani za časů vlády Marie I. Tudorovny, proti níž sám John Knox velmi ostře vystupoval ve svém politickém spisu *První zatroubení polnic proti obludné nadoládě žen*.⁶⁷ John Knox byl velmi specifickou postavou britských dějin 16. století, motivem jeho dopisů adresovaných Williamu Cecilovi ale nebyla žádná touha po navázání kontaktu, nýbrž fakt, že se John Knox chtěl vrátit na půdu Britských ostrovů, konkrétně do Anglie a Skotska, odkud byl nucen odejít právě díky již zmiňované královně Marii I. z rodu Tudorců. Po její smrti se pro něj situace změnila, ale po vydání již jmenovaného spisu, jehož obsah nebyl namířen jen proti vládě Marie I., nýbrž obecně proti vládě žen-královen, si John Knox plně uvědomoval ošidnost vlastního postavení v zemi, které opět vládne žena, ke všemu nevlastní sestra královny, proti které byl spis prvoplánově namířen.⁶⁸ John Knox tedy Williamu Cecilovi poslal v roce 1558 svůj první dopis proto, že si chtěl zajistit bezpečný průjezd Anglií a vyhnout se jakékoliv perzekuci ze strany anglické vlády, popř. přímo ze strany královny Alžběty. Navzdory Knoxovým zájmům a žádostem se domnívám, že nebylo jeho úmyslem Williama Cecila obměkčit slovy plnými chvály a úcty jen proto, aby dosáhl svého. Ano, William Cecil byl vysoce postavený muž a blízký poradce královny Alžběty, ale John Knox s ním udržoval uctivou korespondenci i v dalších letech, a to navzdory zamítavým reakcím, kterých se Knox od anglické vlády dočkal.⁶⁹

V rozmezí let 1559–1560 spolu oba muži spolupracovali v boji za vítězství skotského reformačního hnutí vedeného právě Johnem Knoxem a skotskou protestantskou šlechtou, jejíž členové bývají někdy označováni jako tzv. lordi kongregace.⁷⁰ V souvislosti se skotskou reformací je též nutné zmínit, že právě díky spolupráci zahájené mezi Williamem Cecilem, Johnem Knoxem a skotskou protestantskou šlechtou došlo v rozmezí let 1559–1560 k naprostému obratu v otázce anglo-skotských vztahů, k přerušení spojeneckých vazeb mezi Francií a Skotskem a k zavedení protestantství, konkrétně presbyteriánství jako

⁶⁷ „The First Blast of the Trumpet against the Monstrous Regiment of Women“ LAING, David (ed.): *Works of John Knox*. Vol 4, s. 349–422.

⁶⁸ LAING, David (ed.): *Works of John Knox*. Vol 2, s. 16–23.

⁶⁹ LAING, David (ed.): *Works of John Knox*. Vol 6, s. 31–32, 40–56.

⁷⁰ SUTTON, Dana (ed.): *Annales Rerum Anglicarum*, s. 45, 47–48.

skotského státního náboženství.⁷¹ Tomu však předcházelo několik let jednání, plánování a bojů, v jejichž průběhu William Cecil musel přesvědčit nejen skotské protestanty, ale především královnu Alžbětu, že je v anglickém zájmu podpořit boj skotských protestantů namířený proti profrancouzsky smýšlející královně-regentce Marii de Guise, matce skotské královny Marie Stuartovny.⁷²

Během těchto let, a ani později, William Cecil nikdy nestanul na bitevním poli jako vojevůdce, voják, popř. vojenský stratég. Navzdory tomu se však naplno uplatňovala škála jeho znalostí a zkušeností z dob vlády Alžbětiných předchůdců, díky nimž Cecil přesvědčil královnu Alžbětu ke spolupráci se Skoty a svými argumenty ji dokonce nabídl možná východiska k tomu, aby její jednání nebylo považováno za podporování neposlušnosti a rebelií proti právoplatné skotské královně Marii Stuartovně.⁷³ Během roku 1560 byl Cecil dokonce vyslán do Skotska v roli vyslance, aby s Marií de Guise a jejími francouzskými spojenci vyjednal mír a dopomohl tak k ukončení bojů.⁷⁴ Výsledkem těchto jednání bylo uzavření tzv. smlouvy z Edinburghu dne 6. července 1560 a dosažení již zmíněného vítězství nejen pro skotské protestanty, ale též pro politické zájmy anglické královny Alžběty.⁷⁵ Obecně je smlouva z Edinburghu dodnes vnímána jako jeden z největších diplomatických úspěchů Williama Cecila, jehož zásluhy na již představené anglo-skotské spolupráci a následném vítězství protestantismu byly nepopíratelné.

William Cecil se tak již v prvních letech vlády královny Alžběty plně osvědčil jako její tajemník, rádce, ale také jako politický stratég, vyjednaváč a diplomat, jehož úspěchy mluvily samy za sebe, popř. je jasně připomínají jednotlivé dobové prameny. Všechny zmíněné role a úspěchy postupem času eskalovaly natolik, že se královna rozhodla udělit Williamu Cecilovi titul barona z Burghley. Průběh a slova samotného ceremoniálu se naštěstí zachovala v díle archiváře Williama Camdena. Královna Alžběta tak v roce 1571 udělila baronský titul Williamu Cecilovi: „za dlouholeté služby v časech vlády Našich předchůdců,

⁷¹ SUTTON, Dana (ed.): *Annales Rerum Anglicarum*, s. 53–54.

⁷² CLIFFORD, Arthur (ed.): *The State Papers*. Vol. 1, s. 378.

⁷³ CLIFFORD, Arthur (ed.): *The State Papers*. Vol. 2, s. 378–379.

⁷⁴ SUTTON, Dana (ed.): *Annales Rerum Anglicarum*, s. 53.

⁷⁵ SUTTON, Dana (ed.): *Annales Rerum Anglicarum*, s. 53.

králů Anglie, a stejně tak za věrné a zdárné plnění svěřených povinností a úřadů, které zastával od samého počátku Naší vlády; za to, že se nezastavil ani před mnohými cestami, které se netýkaly pouze závažných případů hodných královnina rádce, ale též všech ostatních výprav na území říše; též pro jeho obezřetnost, statečnost, moudrost, obratnost, bezúhonný způsob života, prozřetelnost, péči a věrnost; My (myšleno královna) využíváme naší zvláštní milosti, přízně a našich znalostí, a proto jej pozvedáme, jmenujeme a povyšujeme do stavu, titulu, důstojnosti a poct spojených s titulem barona z Burghley....“⁷⁶

V samotné řeči královny Alžběty si můžeme všimnout odkazů na fakta, která jsem v této studii sám zmiňoval, a to – dlouholetou službu Alžbětíným předchůdcům, úspěšné plnění nejrůznějších úkolů, plnění povinností souvisejících s jeho postavením, daleké cesty spojené s prosazováním královniných zájmů atd. Dokonce i výčet jeho charakterových vlastností odkazuje na dlouhodobé úspěchy jak v politice, tak v mezilidských vztazích. Fakt, že královna zmiňuje Cecilovu obezřetnost, statečnost a moudrost není u jejího poradce natolik překvapivé. Pro takto důležitý post by si královna jistě nezvolila zbrklého, zbabělého a hloupého muže. Královna u Williama Cecila ale vyzdvihuje také bezúhonný způsob života, péči a věrnost, což může být odkaz na jeho péči o království, ale také přímo o královnu samotnou.

Z lorda Burghleye, pana Cecila, sira Cecila, nebo tajemníka Cecila se tak stal první baron z Burghley, jehož schopnosti a charakterové vlastnosti královna Alžběta popsala v samých superlativech. Samozřejmě se i v tomto bodě nabízí otázka, jestli se jednalo o natolik významný okamžik Alžbětina panování, že musel být zachycen v historické práci Williama Camdena, nebo jestli zde nebyla důležitější spojitost mezi Camdenem a jeho přítelem a patronem Williamem Cecilem. Obě varianty jsou možné, protože William Cecil patřil k nejmocnějším a nejdůležitějším šlechticům alžbětinské Anglie,

⁷⁶ „As well for the long service in the time of our progenitors Kings of England, as also for the faithfull and acceptable duty and observance which he hath alwayes performed from the very beginning of our reygne, and ceaseth not daily to performe many wayes, not onely in the great and weighty affaires of counsaile, but generally also in all other expeditions from the Realme; and also for his circumspection, stoutnesse, wisdom, dexterity, integrity of life, providence, care, and faithfulness, We have of our speciall grace and favour, and of our certaine knowledge and meere motion, rayseed, created, and advanced him to the State, degree, dignity, and honour of Baron of Burghley....“ SUTTON, Dana (ed.): *Annales Rerum Anglicarum*, s. 145.

ale jeho vazby a kontakty s Williamem Camdenem jsou též nepopíratelné, a proto není možné vyloučit ani jednu z možných příčin tohoto záznamu. V každém případě víme, že William Cecil baronský titul získal a pro jeho zisk měl nespočet zásluh, což přispívá k věrohodnosti samotného Camdenova záznamu. Velmi zajímavý je ale také fakt, že po vzoru Williama Cecila, který pro svou rodinu zajistil společenský vzestup z řad nižší šlechty mezi barony, pokračoval ve společenském vzestupu rodiny také Williamův syn Robert,⁷⁷ který navázal na otcovu službu královně Alžbětě a časem dosáhl až na titul prvního hraběte ze Salisbury.

Prameny nám však nenabízejí pouze příjemné a pozitivní příklady Cecilových povinností a úřadů, neboť v průběhu své politické kariéry musel v nejednom případě zastávat též roli soudce, popř. člena soudního tribunálu, jehož úkolem bylo posoudit vinu či nevinu zadržené osoby. V případech nám dochovaných pramenů se samozřejmě jednalo o osoby vysoce postavené, popř. určitým způsobem natolik důležité, aby bylo třeba za členy jejich tribunálu jmenovat nejmocnější šlechtice alžbětinské Anglie.⁷⁸ Je nutné si uvědomit, že se William Cecil soudních jednání neúčastnil pouze v případech, které budou prezentovány v rámci této studie, přesto je však pochopitelné, že se dochovaly záznamy právě o soudních procesech vybraných pro tuto studii, neboť se jedná o soud vedený proti bratranci královny Alžběty I. Thomasi Howardovi, čtvrtému vévodovi z Norfolku,⁷⁹ který byl obviněn z účasti na spiknutích proti královně, podporování obnovy katolicismu, španělské invaze a plánů na sňatek s Marií Stuartovnou, s čímž by v případě úspěchu samozřejmě souvisel i zisk královských titulů a vlády nad sjednocenými královstvími Anglie a Skotska. Za zločin velezrady byl Thomas Howard popraven roku 1572.⁸⁰

Již v tomto bodě se dá poukázat na fakt, že navzdory politickým úspěchům a společenskému uznání William Cecil nebyl černobílou postavou britských dějin. Nebyl to člověk, popř. politik, který by po celý

⁷⁷ O Robertu Cecilovi se ve své práci zmiňuje například CECIL, Algemon: *A life of Robert Cecil, First Earl of Salisbury*. Charleston 2010. HAYNES, Alan: *Robert Cecil, Earl of Salisbury*. London 1989.

⁷⁸ SUTTON, Dana (ed.): *Annales Rerum Anglicarum*, s. 158.

⁷⁹ Vice viz WILLIAMS, Neville: *A Tudor Tragedy: Thomas Howard, Fourth Duke of Norfolk*. London 1989.

⁸⁰ TANNER, Joseph (ed.): *Tudor Constitutional Documents*, s. 440–443.

svůj život zastával nejdůležitější politické funkce, a přitom nikdy neposlal nikoho na smrt. Byl to politik, velmi schopný politik, který sloužil královně a Anglii, a proto nemůže být překvapením, že oproti velmi pozitivnímu obrazu vykreslenému prameny nešlo o světce, který by za celou svou kariéru ani jednou nepodnikl kroky k odstranění svých, popř. královských nepřátel. O to pozoruhodnější však jsou Cecilovy role a podoby v dobových pramenech, ve kterých si dokázal zachovat velmi pozitivní ráz. V případě soudního procesu s Thomasem Howardem musela být Cecilova role velmi složitá, neboť se oba šlechtici dobře znali a v průběhu Alžbětiny vlády spolu museli nejednou spolupracovat. Z tohoto důvodu muselo být velmi zvláštní působit jako člen poroty, která vévodu z Norfolku odsoudila k trestu smrti. Kvůli již zmíněné absenci jakýchkoliv Cecilových deníků však můžeme o jeho myšlenkových pochodech pouze spekulovat.

Kromě soudního procesu s Thomasem Howardem se William Cecil též účastnil procesu vedeného proti skotské královně Marii Stuartovně, který probíhal na hradě Fotheringhay ve dnech 14. a 15. října roku 1586. Jak již bylo řečeno, tak mezi členy soudního tribunálu patřil William Cecil, který v dané době zastával též úřad strážce královského pokladu, dále John Whitgift, arcibiskup z Canterbury, Sir Thomas Bromley, lord kancléř a další 43 členů poroty, z nichž někteří byli také členy Parlamentu. Z pramenů je patrné, že řízení a průběh soudního procesu měli na starost nejvýše postavení šlechtici, k nimž patřil lord kancléř Thomas Bromley a strážce královského pokladu William Cecil.⁸¹ Skotská královna byla obviněna z účasti na velezrádném spiknutí namířeném proti anglické královně Alžbětě, které bylo pojmenováno podle vůdce spiklenců Babingtona.⁸² Za zmínku jistě stojí, že z dnešního úhlu pohledu by celý soudní proces mohl být vnímán jako vykonstruovaný, zmanipulovaný, popř. vedený velmi zvláštním způsobem, protože se Marie Stuartovna nemohla účastnit veřejných jednání a slyšet obsah svědectví namířených proti její osobě. Zásadní byla svědectví Mariiných sekretářů Gilberta Curlea a Clauda Naua, kteří před soudem dosvědčili, že mezi Babingtonem a

⁸¹ TANNER, Joseph (ed.): *Tudor Constitutional Documents*, s. 440–441.

⁸² Anthonyho Babingtona a jeho spiknutí blíže popsal ve své knize GUY, John: *Queen of Scots: The True Life of Mary Stuart*. Boston 2004.

bývalou skotskou královnou docházelo k pravidelné korespondenci a že Marie Stuartovna opravdu napsala řadu vlastizrádných dopisů zaměřených proti vládě královny Alžběty.⁸³

Soudní dvůr vedle Mariiny účasti na Babingtonově spiknutí ale probíral také otázku hrozícího střetu se Španělskem, což s Mariinou vlastizradou přímo nesouviselo, ale mohlo jí to dosti přitížit, protože mohla být vykreslena jako součást španělských dobovačných plánů. Veškeré listinné materiály, které byly soudu předloženy jako důkazy, ke všemu neprošly žádnou kontrolou. Nemohlo tedy být nijak ověřeno, jestli se jednalo o originály, které skutečně odeslala Marie Stuartovna, nebo jestli šlo o podvrhy sloužící pouze k jejímu odsouzení a následnému odstranění.⁸⁴ Jelikož je Cecilova účast a podíl na řízení tohoto soudního procesu nepopíratelná, tak může následovat otázka, jestli se opravdu jednalo o vykonstruovaný proces, v jehož čele stanul sám první baron z Burghley, který se tak spolu s dalšími členy soudního tribunálu postaral o popravu skotské královny.

William Cecil byl sice jednou z hlavních postav celého soudního procesu, ale podíl na usvědčení a odsouzení Marie Stuartovny rozhodně nebyl pouze jeho prací. Samotná Marie Stuartovna s Babingtonem a dalšími povstalci udržovala kontakt prostřednictvím tajných dopisů, otázkou však zůstává, jestli tyto dopisy nebyly později „přikrášleny“ sirem Francisem Walsinghamem,⁸⁵ aby se tak jejich prostřednictvím zajistilo odstranění nepohodlného nepřítele a jeho nároků na anglický trůn. William Cecil, Francis Walsingham a další účastníci soudního procesu by tak jednali v zájmu zajištění bezpečnosti královny Alžběty i její vlády do budoucích let, ale zároveň by se v podstatě dopouštěli justiční vraždy. William Cecil se tak díky své účasti na soudních procesech projevil v dalších rolích, které mu přisuzují britské raně novověké prameny, tzn. v roli strážce královského pokladu a v roli soudce, který spolu s dalšími členy soudního tribunálu roku 1586 odsoudil k trestu smrti skotskou královnu Marii Stuartovnu.

⁸³ LEWIS, Jayne: *The trial of Mary Queen of Scots: a brief history with documents*. Boston 1999, s. 93–94.

⁸⁴ TANNER, Joseph (ed.): *Tudor Constitutional Documents*, s. 440–443.

⁸⁵ O Francisu Walsinghamovi se můžeme více dozvědět například v BUDIANSKY, Stephen: *Her Majesty's Spymaster: Elizabeth I, Sir Francis Walsingham, and the Birth of Modern Espionage*. New York 2006.

Jak již bylo zmíněno v předchozích částech této studie, tak řada pramenů popisujících život a politickou dráhu Williama Cecila se nedá považovat za zcela nestranné. Navzdory tomu i v případě srovnání nemalého množství původem odlišných pramenů vychází první baron z Burghley z toho výzkumu v dosti pozitivním světle, popř. rolích. Na základě analýzy, interpretace a případné komparace představených pramenů můžeme Williamu Cecilovi připsat opravdu značné množství dějinných rolí, z nichž můžeme jmenovat například všemi ctěné postavení a schopnosti zdůrazňované i nejmocnějšími muži a ženami Anglie, protestantskou víru hájenou navzdory proměnám režimu, funkci tajemníka ve službách vévody z Northumberlandu, Eduarda VI. i královny Alžběty I., člena Parlamentu zastupujícího zájmy města Stamford, strážce královského pokladu, politika, diplomata, soudce a barona.

GLOCKO, Filip: *Samuel Libay – život a dielo banskobystrického zlatníka*. Banská Bystrica : Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici, 2018, 288 s. ISBN 978-80969866-7-5

Odbornú verejnosť, múzejníkov i historikov na sklonku roka 2018 iste potešil významný edičný počín Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici v podobe vydania autorskej monografie jej kurátora Filipa Glocka o významnom banskobystrickom zlatníckom majstrovi Samuelovi Libayovi. Publikácia je svojim charakterom cenným príspevkom k dejinám umeleckého remesla a cechového zriadenia na území dnešného Slovenska, ale aj významným príspevkom k poznaniu regionálnych dejín Banskej Bystrice, ktoré rámujú život zlatníka Samuela Libaya. Na slovenské pomery ide o jedinečné dielo, keďže doposiaľ nevyšla ucelená monografia, ktorá by mapovala život konkrétneho remeselníka. Depozitáre i expozície slovenských múzeí pri tom obsahujú cenné umelecko-historické diela mnohých ďalších významných, no medzi verejnosťou málo známych zlatníkov, hodinárov, cinárov, či puškárov, ktorých životné osudy a tvorba si zaslúžia väčšiu pozornosť.

Monografia je prehľadne členená do siedmich kapitol, od sumarizácie dejín zlatníckeho remesla v meste Banská Bystrica čitateľa plynule prevádza cez genealógiu rodiny Libayovcov, životné osudy samotného Samuela Libaya, jeho pôsobenie v štruktúrach banskobystrického zlatníckeho cechu a prináša katalógovou formou spracované diela Samuela Libaya zastúpené v múzejných i súkromných zbierkach. Samostatnú pozornosť si zasluhuje aj zachované zariadenie Libayovej dielne a premeny jej muzeálnej prezentácie.

Zlatníctvo patrilo na území dnešného Slovenska k významným umeleckým remeslám a prostredie stredoslovenských banských miest prialo jeho rozvoju jednak prítomnosťou nálezísk drahých kovov, ale aj silným ekonomickým zázemím mešťanov Banskej Bystrice, Banskej Štiavnice, či Kremnice. Ako na základe vlastného výskumu uvádza autor monografie, v rozpätí 14. – 19. storočia pracovalo len v Banskej Bystrici 217 zlatníkov. Hoci boli artikuly cechu zlatníkov vydané až v roku 1580, vo viac či menej organizovanej podobe pôsobili zlatníci v meste od konca 14. storočia, o čom svedčia záznamy v účtovných

knihách. Odvolávajúc sa na staršiu prácu Sándora Mihalika o banskobystrických zlatníkoch v 15. – 19. storočí vymenováva autor najznámejších banskobystrických zlatníckych majstrov aj s vročením ich pôsobenia a analyzuje obdobia rastu i postupného úpadku cechového zriadenia na príklade banskobystrických zlatníkov.

Druhá kapitola prináša pohľad na genealógiu rodu Libay. Svoje priezvisko, v pôvodnej podobe Lippay, si rodina odvodzovala od miesta svojho pôvodu, sedmohradského mesta Lippa (rum. Lipova) v Sedmohradsku, odkiaľ sa presídlila do Turnianskej župy (Almás, dnes Jablonov nad Turňou). Za zásluhy rodinu v roku 1689 nobilitoval cisár Leopold I. S modifikáciou priezviska v tvare Libay sa stretávame u Samuelovho starého otca Andreja (1723 – 1777), prvého vyučeného zlatníka v rodine, pôsobiaceho v Novom Meste nad Váhom. S veľkou precíznosťou sa autor venuje rozvetvenej zlatníckej rodine, pôsobiacej na mnohých miestach dnešného Slovenska. Tretia kapitola už mapuje životný príbeh samotného Samuela Libaya. Práca priviedla jeho otca v roku 1799 do Modry, kde sa Samuel v roku 1782 narodil. V roku 1805 sa po povinnej vandrovke usadil v Banskej Bystrici, kde prežil celý svoj aktívny život. Vo forme análov približuje Filip Glocko pôsobenie Samuela Libaya ako popredného predstaviteľa a viacnásobného cechmajstra banskobystrického zlatníckeho cechu a váženého mešťana. Nechýbajú ani záznamy udalostí z jeho osobného a rodinného života, dokumentované vzácnymi portrétnymi fotografiami najbližších príbuzných Samuela Libaya zo zbierok Stredoslovenského múzea i súkromných vlastníkov. Usporiadany rodinný život Samuela Libaya a vzťah k svojim potomkom sa naplno odráža v prepise osobnej korešpondencie s obľúbenou vnučkou Henriettou. Kapitulu vhodne dopĺňajú informácie o fungovaní a vnútornej štruktúre banskobystrického zlatníckeho cechu a autor zo svojho kurátorského hľadiska venuje pozornosť najvýznamnejším zachovaným insígniám zlatníckeho cechu – intarzovanej renesančnej truhlici z roku 1654 a striebornému cechovému pečatidlu z roku 1598. Počas dlhých rokov svojej aktívnej činnosti vychoval Libay vo svojej dielni 14 zlatníkov, viacerí z nich sa stali uznávanými majstrami svojho remesla v celouhorskom meradle. Autorovi sa v tejto kapitole podarilo na základe štúdia veľkého množstva odbornej literatúry, dobovej tlače,

archívnych prameňov a cirkevných matrik sústrediť kvantum životopisných údajov. Polemizovať by sa azda dalo s prílišným členením textu na malé číslované podkapitoly, či spracovanie Libayovho života vo forme análových zápisov. Pre čitateľa by bolo možno prijateľnejšie súvislé prerozprávanie jeho životného príbehu.

Z hľadiska poznania dejín zlatníckeho cechu v Banskej Bystrici má nespochybniteľný význam publikovanie prepisu Pokladničnej knihy cechu, vedenej v rozpätí rokov 1817 – 1879. Tento cenný archívny prameň nie je len strohým záznamom pokladničných príjmov a výdavov, ale akoby „medzi riadkami“ poskytuje bádateľovi možnosť podať čitateľovi obraz doby oživiť osudy remeselníkov, ktorí sa v cechu vyučili, absolvovali tovarišskú vandrovkú, či dosiahli v cechu plnosť majstrovského stavu. Je nepochybné, že by si tento cenný archívny materiál zaslúžil v budúcnosti bližšiu pozornosť vo forme samostatnej štúdie.

Ústrednou časťou monografie je kapitola venovaná umelecko-remeselnej tvorbe zlatníka Samuela Libaya. Tvoril v čase, keď sa cechový majstri dostávali čoraz viac do konfrontácie s lacnejšou priemyselnou strojovou výrobou, museli sa preto presadiť svojou invenciou, umeleckým cítením, precíznosťou a dokonalou remeselnou zručnosťou. Samuel Libay na najvyššej úrovni ovládal techniku strieborného filigránu. Medzi jeho dielami nachádzame výtvory inšpirované prírodou, hmyz v životnej veľkosti – chrúst, roháč, svrček, kobyľka a iné. Popri ceremoniálnych, liturgických, ozdobných a úžitkových predmetoch sú neprehliadnuteľné dve filigránové diela zo strieborného drôtu – busta cisára Františka I. v životnej veľkosti a takmer meter vysoká soška cisára Napoleona II. Obe diela sa v čase svojho vzniku stretli s veľkým záujmom a stali sa súčasťou zbierok Umeleckopriemyselného múzea v Budapešti. Autorovi publikácie sa vlastným výskumom podarilo zdokumentovať 83 známych zachovaných diel Samuela Libaya, nachádzajúcich sa v zbierkach Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici, Umeleckopriemyselného múzea v Budapešti, Slovenského národného múzea – Historického múzea v Bratislave, Maďarského národného múzea v Budapešti, Evanjelickej cirkvi a. v. v Banskej Bystrici, viaceré diela sú v súkromnom vlastníctve, či boli publikované na stránkach maďarského aukčného domu. Diela sú odborne skatalogizované v štruktúre: umeleckohistorický opis predmetu s uvedením majstrovskej značky, datovanie, rozmery predmetu, hmotnosť

a záznam o evidencii predmetu. Katalóg dopĺňajú kvalitné ateliérové fotografie.

Osobitné postavenie v knihe venoval Filip Glocko vybaveniu zachovanej zlatníckej dielne Samuela Libaya. Prvý krát bola expozícia venovaná Libayovi sprístupnená v Matejovom dome v roku 1909. Nachádzali sa v nej významné diela majstra majúci vzťah k mestu Banská Bystrica, umelecké diela banskobystričských zlatníkov, liturgické predmety i cechové insígnie zlatníckeho cechu. Súčasťou expozície bola aj inštalácia dielne Samuela Libaya spolu s nástrojovým vybavením – stojmi na lisovanie pásov a vŕtanie, nákovy, zlatnícke kladivká, zveráky, razidlá, kliešte i mobiliár dielne. Od roku 1958 bola zlatnícka dielňa znovu inštalovaná v obnovenom Thurzovom dome a v roku 2009 bola zlatnícka expozícia spolu s dielňou sprístupnená v novootvorených múzejných priestoroch Matejovho domu. Katalógový súpis 344 predmetov zlatníckej dielne Samuela Libaya tvorí samostatnú prílohu publikácie. Pre kurátorov múzeí zaoberajúcich sa dejinami remesla je katalóg nástrojov prínosný z hľadiska terminológie pracovných nástrojov a technologických zariadení. Z muzeologického hľadiska sú cenné dobové vyobrazenia najstarších expozícií, inštalačné postupy a spôsoby prezentácie v danej dobe smerom k návštevníkom múzea.

Poslednou časťou, uvádzanou autorom ako samostatná kapitola je zoznam evidovaných a zistených diel Samuela Libaya. Publikácia obsahuje menný register, resumé v maďarskom, nemeckom a anglickom jazyku, zoznam použitej literatúry, dobovej tlače a archívnych prameňov.

Na záver treba len dodať, že veľkým vkladom autora je nevšedná osobná zainteresovanosť v danej téme a túžba predstaviť širokému spektru čitateľov nielen umelca – remeselníka svetového formátu ale aj priblížiť „domácim“ Banskobystričanom veľkú osobnosť dejín ich mesta. Používajúc zlatnícku terminológiu: Filip Glocko s filigránskou precíznosťou a trpezlivosťou vycizeloval celoživotný príbeh a umelecký prínos talentovaného zlatníckeho majstra Samuela Libaya. Monografia je veľkou výzvou a návodom aj pre regionálnych historikov, akým spôsobom „zaľudňovať“ často anonymné dejiny našich dedín na miest.

Martin Besedič

Fotografia na obálke: Pečatidlo cechu zlatníkov v Banskej Bystrici z roku 1598. Zdroj: Stredoslovenské múzeum.

Názov: Acta historica Neosoliensia 21-2/2018
Náklad: 120 ks.
Rozsah: 156
Vydanie: prvé
Formát: A5
Návrh obálky: Róbert Malček
Vydavateľ: BELIANUM. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela
v Banskej Bystrici
Tlač: EQUILIBRIA s.r.o.
Rok vydania: 2018

EV 5543/17

ISSN 1336-9148 (tlačená verzia)

ISSN 2453-7845 (elektronická verzia)

ISSN 1336-9148